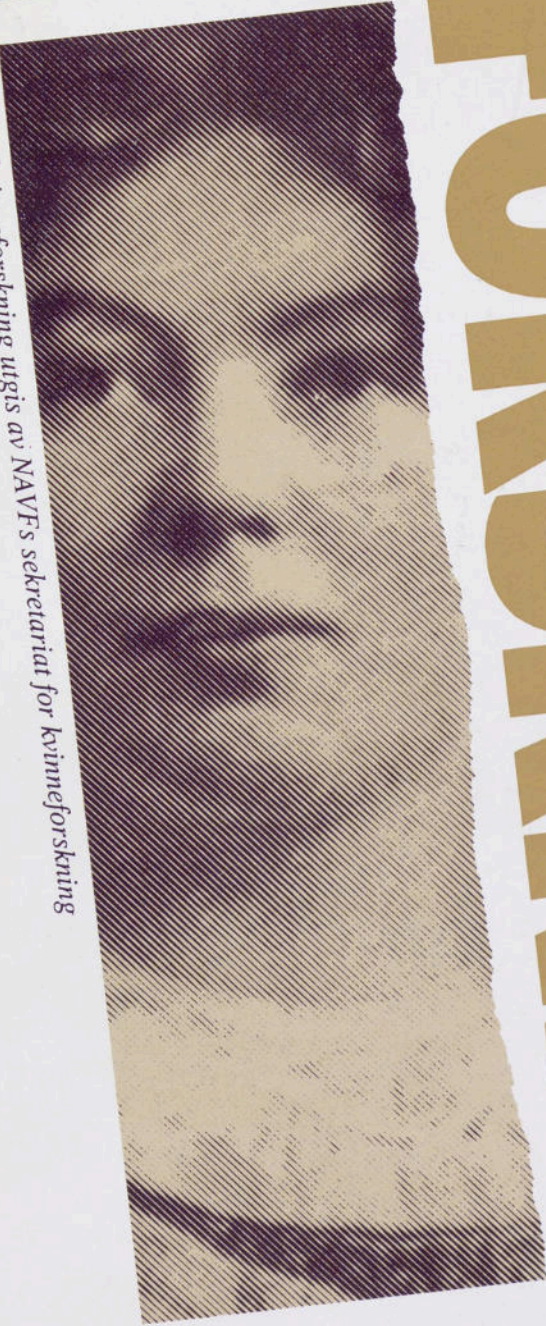

Nytt om

Kvinne- FORSKNING

5/91
Kvinnebevegelsens
historie – nøkkelpersoner og tekster

Nytt om kvinneforskning utgis av NAVFs sekretariat for kvinneforskning

NYTT OM KVINNEFORSKNING
fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråds
Sekretariat for kvinneforskning
Årgang 15, 1991

Redaksjonen:

Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen
Omslag: Harald Gulli
Trykk: Falch Hurtigtrykk
ISSN: 033-0265

Utkommer med 5 nummer pr. år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr. 40,-

Abonnement: kr. 160,-

Postgiro: 0809 5147160

Redaksjonens adresse:

NYTT OM KVINNEFORSKNING
Sandakerveien 99, 0483 Oslo
Tlf. (02) 15 70 12

I SEKRETARIATET:

Daglig leder Tove Beate Pedersen
Forskningsleder Torill Steinfeld
Fagkonsulent Inga Stener Olsen (permisjon)
Fagkonsulent Bente Lilja-Bye (vikar)
Koordinator Marit Lembach-Beylegaard (NTH)
Sekretær Evy Haneborg
Sekretær Toril Finsen Enger (1/2 stilling)
Sekretær Ann-Cathrin Moss (vikar 1/2 stilling)

SEKRETARIATETS STYRE:

Adm. direktør Liv Hatland, leder
Professor Gerd Bjørhovde, nestleder
(repr. for humaniora)
Professor Hildur Ve
(repr. for samfunnsvitenskap)
Professor Vidar Hansson
(repr. for medisin)
Førsteamanuensis Leif Erik Eriksen
(repr. for naturvitenskap)
Forsker Øystein Gullvåg Holter
(repr. for NORAS)

Likestillingsombud Ingse Stabel

VARAMEDLEMMER:

Programsekretær Astrid Brekken
Førsteamanuensis Tore Pryser

Professor Georges Midre

Førsteamanuensis Kirsti Ytrehus

Førsteamanuensis Finn Ingebretsen

Rådgiver Annemor Kalleberg

Daglig leder Kjellaug Pettersen

Kjære leser !

«Hvordan kan det være, at »kvindefrigjørelsen« ser ut til at være et overstået kapittel i min generation? Hvordan kan det være at man kan læse interviews, kommentarer, debatartikler, romaner etc. om og af unge kvinder med næsten enslydende svar på spørsmål om tilhørsforholdet til kvindefrigjørelsen: den har været nødvendig, den har skabt nogle nye muligheter – også for os, men... ærlig talt er den ikke lidt passé?» Disse spørsmålene reiser litteraturviteren Marianne Kruckow (født 1960) i et nummer av «Eplebladet» (det danske nyhedsbrev om kvindeforskning). Dette er spørsmål mange av oss som er døtre av «den nye kvinnebevegelsen» og som nå er middelaldrende har stilt oss – og som vi, ikke minst, har mange følelser rundt.

For å friske på alle generasjonenes hukkommelse handler dette nummeret av «Nytt om kvinneforskning» om Kvinnebevegelsens historie – nøkkelpersoner og -tekster. Ved å konsultere denne historien forstår vi bedre vår samtid og minner oss selv om at «de nye muligheter» har kostet mye og ikke er vunnet for alltid.

Den våkne leser vil se at forfatterne til de første artiklene er knyttet til universitetet i Tromsø – og, ganske riktig, dette temanummeret er basert på bidrag fra en åpen forelesningsrekke ved vårt nordligste universitet, gitt av kvinneforskningsgruppa ved Institutt for språk og litteratur.

I løpet av de åtte utvalgte artiklene får vi frisket opp gammel kunnskap, vi får kjennskap til, for mange, hittil ukjente foregangskvinner, og vi får nyansert noen «sannheter» og «heltinnebilder». De tre

«frie» artiklene denne gang er igjen en flott illustrasjon av mangfoldet innenfor kvinneforskning: Anne Heith diskuterer den svenske forfatteren Ulla Isakssons moderlighetsbegrep, Rannveig Dahle spør hva skjer med betydningen av kjønn når kvinnene nå for fullt kommer inn i legeyrket, og Bjørg Seland går inn i omstendigheter som kan kaste lys over hva som skjedde da to kvinnelige telegrafbestyrere i forrige århundre kom i konflikt med lokalsamfunnet.

I skrivende stund er det en stor nyhet som presser seg på: Universitetet i Oslo besluttet 10. desember å forlenge funksjonstiden til Senter for kvinneforskning med 5 år! Gratulerer med flott evaluering og gratulerer med dette! Til Senteret knyttes et professorat, to professor II-stillinger, hvorav en allerede er besatt av historikeren Gro Hagemann, 1/2 konsulentstilling, en sekretær og daglig leder.

En annen hyggelig nyhet er at Sekretariatet for kvinneforskning har fått en ny stilling for tre år (fom. 1.8.92) som redaksjonssekretær/fagkonsulent. Stillingen blir utlyst i vår, og vi håper på entusiastiske søkere som bl.a. vil bidra til å gjøre «Nytt om kvinneforskning» enda bedre.

Hyggelige meldinger i kø! Den siste for denne gang: Professor Berit Ås er utnevnt til æresprofessor ved Københavns universitet! Gratulerer!

I dette nummeret mobiliserer vi «nettverket» og håper på stor aktivitet. Sekretariatet for kvinneforsknings ulike aktiviteter trenger samarbeid på flere områder: Vi har tatt på oss ansvaret for å oppdatere oversikten over Women's Research: Litera-

ture from Norway – in English. Vi har lagt inn registreringsskjema i dette nummeret. Hvis du har publikasjoner på engelsk (og/eller tysk og/eller fransk), ber vi deg sende inn skjemaet med disse opplysningene. Se tidsfrist på skjemaet. Dess-

uten: Under Litt av hvert (s. 126) ber Eva Munk Madsen om innspill til sin kartlegging av forskningsfeltet kvinner, miljø og utvikling.

På forhånd takk for hjelpen!

Red.

Innhold

<i>Gerd Bjørhovde</i> : Kvinner som skapere av historie: De britiske suffragettene	s. 5
<i>Synnøve des Bouvrie</i> : «Miraklet» Anna Maria van Schurman (1607-1678). Unntaket som ville avkrefte regelen	s. 18
<i>Tove Bull</i> : Kan «mann» bety menneske? Presentasjon av Lis Jacobsen: <i>Kvinde og Mand</i> (1912)	s. 31
<i>Åse Hiorth Lervik</i> : Mottakelsen av John Stuart Mills tanker i Norge	s. 40
<i>Ragnhild Engelskjøn</i> : Margarete Bonnevis kampskrift for gifte kvinners rett til yrkeskarriere	s. 48
<i>Anka Ryall</i> : En protest mot kvinners politiske ikke-eksistens	s. 59
<i>Toril Swan</i> : Margaret Mead – feminist eller anti-feminist?	s. 65
<i>Ellen Mortensen</i> : Nyere fransk feministisk teori eller Kjønnsdifferens og humanistisk kvinneforskning	s. 76
<i>Rannveig Dahle</i> : Rom i fars hus?	s. 82
<i>Anne Heith</i> : Ulla Isaksson: kvinneskildrere – ja moderlighetspræstinna – nej	s. 93
<i>Björg Seland</i> : «uden nogen mandlig Autoritet» – Kvinnelige telegrafbestyrere i konflikt med lokalsamfunnet	s. 102

LITTERATURKOMMENTARER

Kvinner og EF	s. 112
---------------------	--------

MØTER, SEMINARER OG KONFERANSER

Helsetjenesteforskning – nå med kvinneperspektiv? – selektive erfaringer fra FORUM for helsetjenesteforskning i Tromsø 10-12 juni 1991	s. 115
Gender Inequalities in Higher Education: A Cross-Cultural Study	s. 120
Nordic Symposium for Women in Philosophy	s. 120

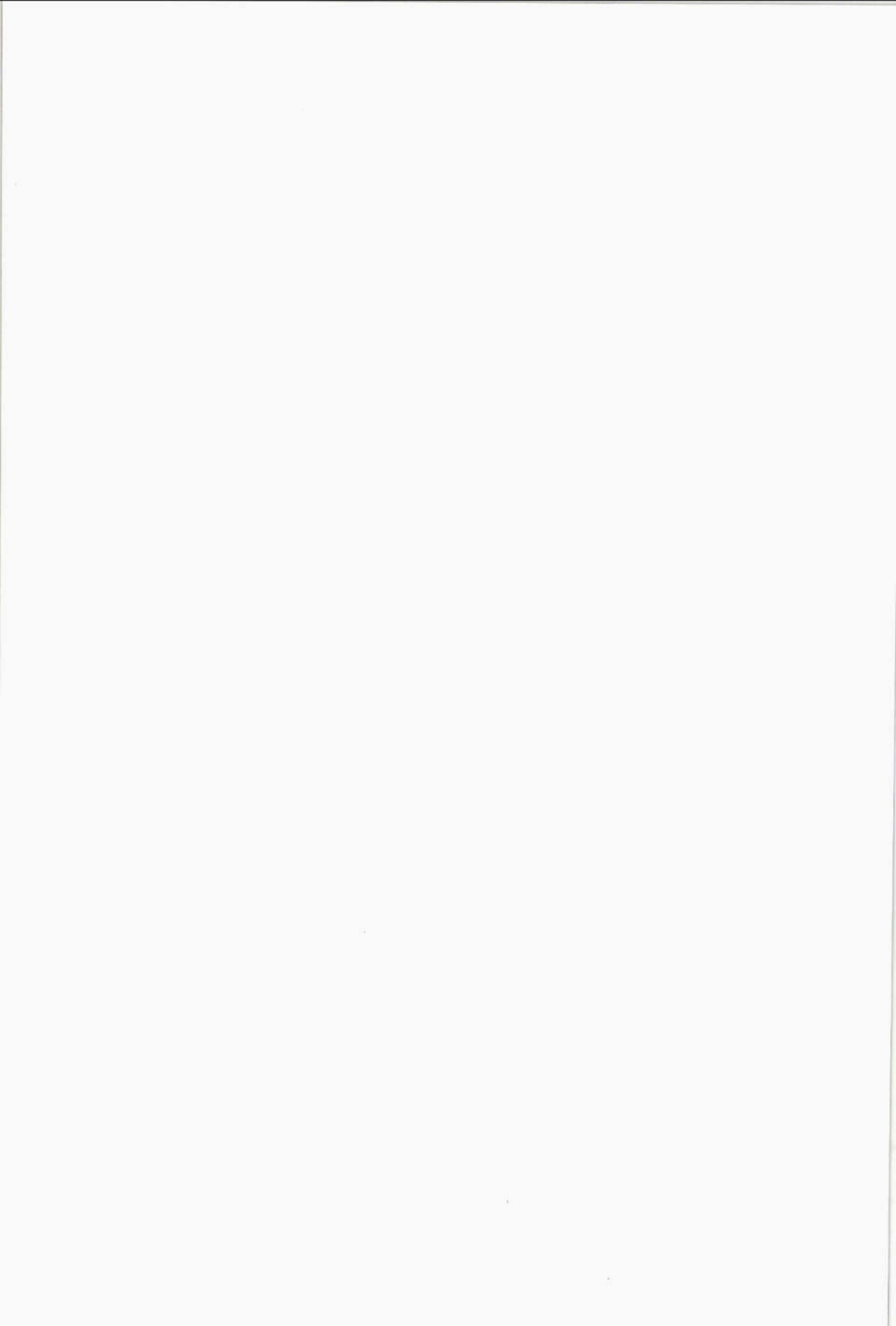
MØTER SOM KOMMER	s. 121
------------------------	--------

LITT AV HVERT	s. 124
---------------------	--------

NYTT FRA LIKESTILLINGSUTVALGENE	s. 131
---------------------------------------	--------

PUBLIKASJONER	s. 132
---------------------	--------

EGNE PUBLIKASJONER	s. 134
--------------------------	--------

Kvinner som skapere av historie:

De britiske suffragettene

Av Gerd Bjørhovde

Kvinnestemmerettsbevegelsen i Storbritannia, som nådde et høydepunkt i tida etter århundreskiftet, var noe langt mer enn en tradisjonell politisk kampanje for utvidelse av stemmeretten. Det var en massebevegelse som brukte til dels helt nye metoder – både ikke-voldelige og voldelige – og som var omfattet av stor politisk interesse og medieoppmerksomhet i tida fram til 1. verdenskrig. Likevel har suffragettene, som den militante delen av kvinnestemmerettsbevegelsen kalte seg, stort sett enten blitt latterliggjort eller fortidd av ettertida. Hvorfor og hvordan kunne dette skje? Hva stod suffragette-bevegelsen egentlig for? Har vi noe å lære av dem?

In 1908 Emmeline Pethick-Lawrence, treasurer of the Women's Social and Political Union, promised the donors of seven large processional banners for the suffrage demonstration in Hyde Park that they would 'one day be historic possessions to the women of this country'. Alas, she was wrong. What becomes 'historic' is not just a question of accident – of letters and diaries lost and conversations unrecorded – but also a question of power: not the power of open coercion, but the power invested in particular institutions and discourses, and the forms of knowledge that they produce. (Tickner 1987, s.ix)

Da den «nye» kvinnebevegelsen begynte å gjøre seg gjeldende i den vestlige verden tidlig på 1970-tallet, ble etter hvert en rekke kvinner hentet fram fra historiens glemsel: Det gjaldt foregangskvinner på alle områder, kvinner som hadde enga-

sjert seg i samfunn og politikk, som kunstnere eller tenkere, eller i praktisk organisasjonsarbeid, men som ofte enten var blitt helt glemt av ettertiden, eller aldri hadde fått den anerkjennelse deres innsats burde ha tilsagt. I britisk sammenheng kan Mary Wollstonecraft, Harriet Martineau og Olive Schreiner tjene som gode eksempler på kvinner som har fått en merkelig ubetydelig plass i historien i forhold til den rolle de spilte, både som skjønnlitterære forfattere, som samfunnsengasjerte mennesker og som tenkere.

Men denne «utdrivelsesmekanismen» har ikke bare rammet kvinner i tidligere århundrer: Også i vårt eget århundres historie ser vi tendenser til å overse eller glemme

kvinnene, enten det nå dreier seg om sentrale enkeltkvinnens innsats eller kampen for kvinners rettigheter. Den rammet helt klart suffragettene kamp for stemmerett for kvinner, som stod så sentralt i britisk politikk og samfunnsliv i tida før 1. verdenskrig, men som likevel ble nesten totalt glemt i tiårene etter, for så å «gjenoppdages» av den nye kvinnebevegelsen og kvinneforskningen på 1970-tallet.¹ Dette dramatiske kapitlet i nyere britisk politisk historie har dermed i stor grad blitt til en parentes i stedet for begynnelsen på en ny tid.²

Når man diskuterer suffragettene innsats og plass i historien, er det viktig å ha klart for seg at deres kamp dreide seg om langt mer enn akkurat stemmeretten, som ordet «suffrage» henviser til. Stemmeretten ble selve symbolet på det kvinnene krevde, men kampen for kvinnestemmerett var i virkeligheten en kamp om kvinnes plass i samfunnet og offentligheten, om verdier. Det er også viktig å understreke at suffragettene historie er bare en del av kvinnes kamp for stemmerett, om enn den mest dramatiske. I tillegg drev *suffragistene*³ særlig gjennom organisasjonen National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS) sin mer konvensjonelle og fredelige kampanje over et mye lengre tidsrom, fra annen halvdel av det 19. århundre. Men også etter at suffragettene la ned sine «våpen», ironisk nok noe som skjedde i og med utbruddet av første verdenskrig, fortsatte arbeidet for kvinners like rett og likeverd, slik at det egentlig aldri skjedde noe egentlig brudd i kontinuiteten på dette arbeidet, selv om det ofte har blitt fremstilt slik i historiebøkene.⁴

Fra petisjoner til aksjoner: En kort historikk

Why is it that men's blood-shedding militancy is applauded and women's symbolic militancy punis-

hed with a prison cell and the forcible feeding horror? It means simply this, that men's double standard of sex morals, whereby the victims of their lust are counted as outcasts, while the men themselves escape all social censure, really applies to morals in all departments of life. Men make the moral code and they expect women to accept it. ... (Pankhurst 1979 s. 268)

Suffragettene eller den militante kvinnestemmerettsbevegelsens historie dreier seg i hovedsak om en ganske kort og konsentrert periode i begynnelsen av dette århundret: Den spenner over en vel ti år lang periode fra stiftelsen av WSPU

Emmeline Pankhurst, 1906.

(Kilde: Richard Pankhurst: *Sylvia Pankhurst – Artist and Crusader. An Intimate Portrait.*)

(Women's Social and Political Union) hjemme hos familien Pankhurst 10. oktober 1903 i Manchester, til utbruddet av første verdenskrig i 1914. Etter mange års arbeid for å styrke kvinnes rettigheter gjennom opplysningsvirksomhet og forsiktig påvirkning, var det i ferd med å vokse fram en stadig sterkere utålmodighet blant en del kvinner. Utålmodigheten ble ikke mindre etter som kvinner i andre land begynte å vinne fram med sine krav om like rettigheter. I New Zealand for eksempel hadde kvinnene som de første i verden fått stemmerett i 1893. Kritikerne av den tradisjonelle suffragistbevegelsen hevdet at den tradisjonelle stemmerettsbevegelsen var for forsiktig, for «snill» og veloppdragen, og at det måtte sterkere lut til hvis man skulle bli hørt.

Pankhurst'ene, som utgjorde den absolutte kjernen i WSPU, bestod av Emmeline og de to døtrene Christabel og Sylvia. Pankhurst'ene tilhørte de «uavhengige sosialistene», det vil si Independent Labour Party. Blant de mest sentrale øvrige stifterne var ekteparet Emmeline og Frederick Pethick-Lawrence og Annie Kenney. De fleste av dem hørte til på den radikale fløyen i det britiske politiske landskapet. Virksomheten til WSPU baserte seg da også fra første stund på ukonvensjonelle metoder og aksjonsformer. I utgangspunktet var protestene fredelige, om ikke helt i overensstemmelse med tidens oppfatninger av dannet oppførsel blant kvinner. Men etter hvert som de dannede og høflige henvendelsene til parlamentsrepresentanter om å støtte lovforslaget om kvinnestemmerett, enten ble møtt med neglisjering eller kontant avvisning, eller tilog med rå latter, hardnet også suffragettene til. Det første protestmøtet fant for eksempel sted utenfor Parlamentet 12. mai 1905, etter at et privat lovforslag om stemmerett for kvinner hadde fått en meget arrogant behandling.

Når suffragettene innfant seg på valg-møter og ikke bare tillot seg å stille spørsmål til kandidatene, men også forlangte å høre deres mening om kvinnestemmerett, varte det heller ikke lenge før mannssamfunnets maktapparat slo til med full tyngde. Høsten 1905 var det parlamentsvalg, og 13. oktober skjedde den første arrestasjonen: Christabel Pankhurst og Annie Kenney ble arrestert for å ha forstyrret den offentlige ro og orden etter at de hadde stilt spørsmål om stemmerett for kvinner ved et liberalt valg møte i Manchester.

Dermed var striden i gang! WSPU rettet ofte ekstra hardt skyts mot de liberale, som de syntes viste særlig stor avstand mellom teori og praksis. Dessuten hadde de liberale flertall i parlamentet etter valget. I 1906 flyttet WSPU sitt hovedkvarter til London for å være mer strategisk plassert i forhold til hovedmotstanderen, Parlamentet og regjeringen. I 1907 kom det første nummeret av WSPU-publikasjonen *Votes for Women* ut, et tidsskrift som kom til å få stor betydning for utbredelsen av suffragettens sak.

Men det var særlig fra og med 1908 at striden begynte å tilspisses. Fra dette året var Herbert Asquith fra de liberale statsminister. Asquith ser ut til å ha hatt et spesielt dårlig forhold til kvinnestemmerettsbevegelsen og en nesten personlig glede av å gjøre livet surt for suffragettene. Det var i denne tiden at suffragettene for alvor begynte å bli en massebevegelse. På et kjempemøte arrangert av WSPU i Hyde Park 21. juni var det for eksempel en oppslutning som var intet mindre enn historisk:

The *London Times* said next day: «Its organisers had counted on an audience of 250,000. That expectation was certainly fulfilled, and probably it was doubled, and it would be difficult to contradict any one who asserted that it was trebled. Like the distances and the number of the stars, the facts were beyond the threshold of perception.»

The National Women's Social & Political Union

4, Clement's Inn,
London.

The
**Women's
Exhibition**
1909

Prince's
Skating
Rink
Knightsbridge
London

May 13th
to 26th

Programme
Price 3^d

The Woman's Press,
4, Clement's Inn, London, W.C.

The *Daily Express* said: «It is probable that so many people never before stood in one square mass anywhere in England. . . .» (Pankhurst 1979 s. 114)

Suksessen ble fulgt opp med en demonstrasjon utenfor Parlamentet 30. juni, der ca. 100 000 stilte opp for å protestere mot at statsminister Asquith nektet å ta imot en kvinne-deputasjon. Under tumultene som oppstod ble to kvinner arrestert for å ha kastet hver sin stein gjennom vinduet i statsministerboligen i Downing Street nr. 10. Dette var forøvrig den første ruteknusing-episoden, og de to ble dømt til to måneders fengsel. Emmeline Pankhurst har følgende kommentar i sin *My Own Story*: «Window-breaking, when Englishmen do it, is regarded as an honest expression of political opinion. Window-breaking, when Englishwomen do it, is treated as a crime.» (s. 119)

Hva er en politisk fange? Sultestreiker og tvangsforing

Etter denne episoden kom demonstrasjonene og arrestasjonene på løpende bånd. Og mens myndighetene prøvde å få suffragettene dømt som vanlige kriminelle, insisterte suffragettene på å få status som *politiske* fanger. Bl.a. argumenterte Christabel Pankhurst, som forøvrig var utdannet jurist med glimrende resultater, men som på grunn av sitt kjønn ikke fikk lov til å praktisere, lynende skarpt under en rettsak i oktober 1908 for det urimelige i at en regjering i et demokrati nektet å motta deputasjoner og petisjoner fra sine borgere. Retten til å presentere petisjoner var tross alt kanskje den eldste av alle folkets hevdvunne rettigheter.

Her scorete suffragettene viktige poeng blant allmennheten, både kvinner og menn. Og verre skulle det bli for makthaverne – både de politiske og de innenfor rettsvesenet! For 5. juli 1909 begynte suffragetten Marion Wallace Dunlop å sultestreike i

protest mot at hun ikke ble behandlet som politisk fange. I første omgang var taktikken vellykket, og hun ble raskt løslatt. Men det varte ikke lenge før myndighetene valgte å slå tilbake, for i september samme år ble *tvangsforing* for første gang tatt i bruk. Tvangsforing av sultestreikende er den dag i dag et hett politisk diskusjonstema og blir av mange oppfattet som et verre overgrep mot individets integritet enn selve fengslingen. Og det til tross for at legevitskapen i dag har atskillig enklere, sikrere og mer humane måter å utføre tvangsforing på. I begynnelsen av århundret var det imidlertid også et farlig inngrep. Det var ikke få suffragetter som pådro seg livslange helseproblemer etter at de hadde blitt tvangsforet: Det dreide seg for eksempel om forskjellige former for indre lesjoner og problemer med fordøyelsen i tillegg til alvorlige psykiske problemer. Historien om Lady Constance Lytton er kanskje den mest kjente, og da utvilsomt fordi hun kom fra aristokratiet og tilhørte det absolutte toppskiktet i det britiske samfunnet.⁵ Men hun var i virkeligheten bare en av mange.

Etter parlamentsvalget i 1910 var det en stund håp om løsning: De liberale hadde gått tilbake og hadde måttet støtte seg til de irske nasjonalistene og Labour for å kunne danne regjering. Det ble erklært «våpenstillstand» og nedsatt en bredt sammensatt «forsoningskomité», som bestod av 25 fra det liberale partiet, 17 konservative, 6 irske nasjonalister og 6 fra Labour. Lederen for The Conciliation Committee var Lord Lytton, Constance Lyttons bror. Komitéen fikk i oppdrag å utarbeide et konkret privat lovforslag om stemmerett for kvinner.

Freden varte fra februar til juni. Fra 14. juni til 12. juli var lovforslaget, The Conciliation Bill, til behandling i Underhuset. Lovforslaget ble fremsatt av David Shackleton, og ble vedtatt både ved 1. og 2. gangs behandling (2. gang, den 12. juli,

ble det vedtatt med 299 mot 190 stemmer). Dette gav en stund suffragettene grunn til optimisme. Men veien fra lovforslag til lov er alltid lang og kronglet, og for *private* lovforslag i det britiske Underhuset har den alltid vært ekstra kronglet. Nå hadde dessuten både Lloyd George og Winston Churchill, som var to av de mest innflytelsesrike politikerne på den tiden, uttalt seg mot lovforslaget under debatten. Men selve dødsstøtet stod statsminister Asquith for da han sørget for at det ble vedtatt sendt over til behandling i «samlet hus». Hvis det derimot hadde blitt sendt til «Grand Committee» i stedet, ville det ha kunnet komme til 3. gangs behandling på en uke.

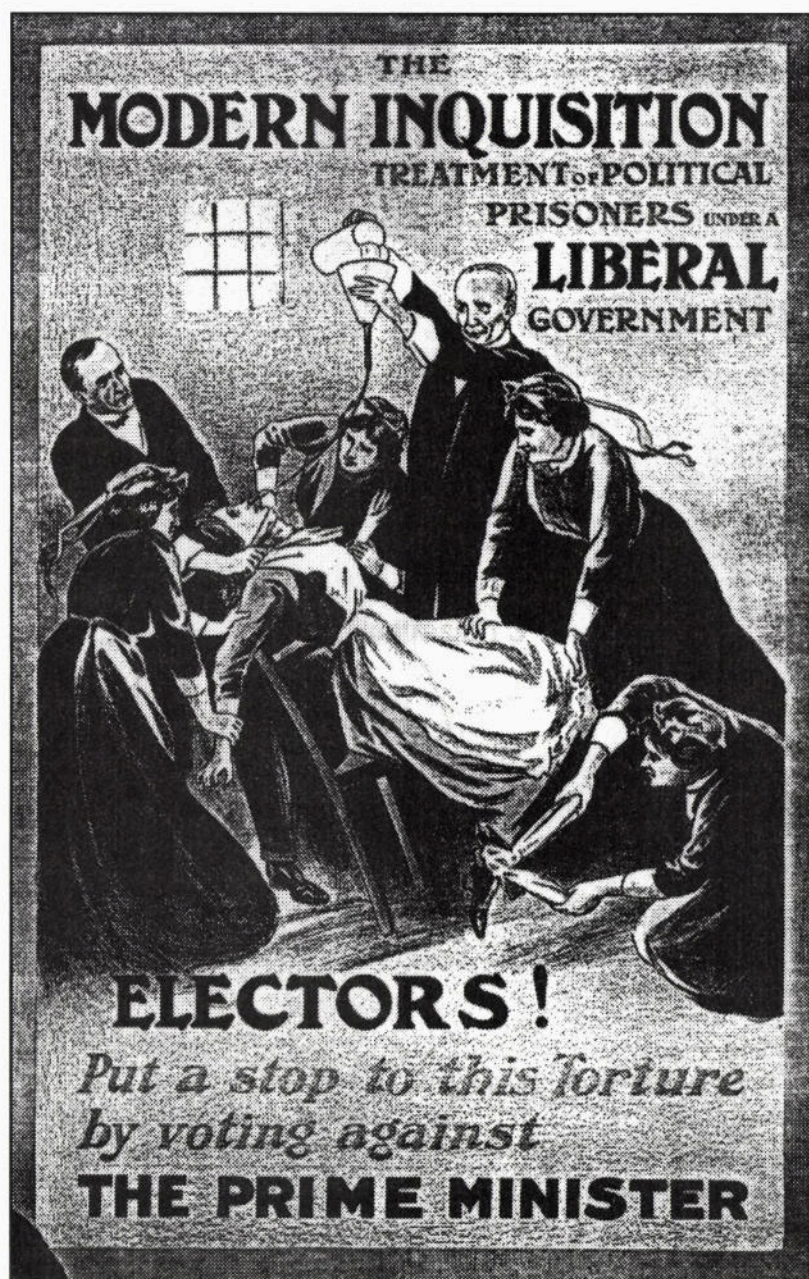
Da statsministeren i tillegg avsto å gi mer tid til lovforslaget den sesjonen og gjentok dette avslaget om høsten, skjønte suffragettene at de hadde vært brikker i et spill. Under et stormøte i Royal Albert Hall den 10. november ble det gitt klart uttrykk for at hvis man enda en gang ble holdt for narr, var dette siste gang suffragettene prøvde seg på en konstitusjonell løsning av konflikten.

«Black Friday»

Så ble det skrevet ut nyvalg. Dette skyldtes ikke stemmerettskampen, men først og fremst kompetansestriden mellom Under- og Overhuset: På grunn av sin motstand mot budsjettet og skattereform måtte Overhusets makt beskjæres, og dette gikk Regjeringen til valg på i 1910. Det var med andre ord ikke «tid» til å ta seg av disse masete kvinnene. Men kvinnene gav seg ikke og stilte i en kjempedemonstrasjon på Parliament Square 18. november. Denne dagen har gått inn i historien som «Black Friday».⁶ Politiet hadde åpenbart fått beskjed om å foreta færrest mulig arrestasjoner, slik at ikke suffragettene skulle få enda flere martyrer. I stedet skulle det herses mest mulig med dem for å av-

skrekke dem fra å forsøke å nå fram til Parlamentet. «Hersingen» foregikk i fem timer! Til slutt ble 115 kvinner og 4 menn arrestert, men løslatt alt neste dag etter ordre fra innenriksministeren (som var Winston Churchill). På denne måten søkte regjeringen å vinne over kvinnene. Men slaget stod ikke bare mellom maktapparatets menn og kampvillige kvinner. Det foregikk også en krig om og gjennom media, en type krig vi er langt mer vant til i dagens samfunn. Og «slaget» som ble utkjempet foran Parlamentet 18. november 1911 må ha vært et av de første som pressen, og da i særlig grad pressefotografene, kom til å spille en avgjørende rolle i. Bildene som stod i avisene etter «Black Friday» viste med all tydelighet politiets brutale framferd, og selv om en del fortsatt konsentrerte kritikken mot disse «unaturlige» kvinnene som ved å stille seg til offentlig skue på den måten ikke kunne vente annen behandling, var det også mange som ble rystet ut av sin egen passivitet og nøytralitet. Dermed ble krigen mot regjering og parlament trappet opp – bl.a. gikk sinte suffragetter løs på både statsministeren og en annen minister da de ble oppdaget utenfor en drosje, og vindusrutene ble knust i en rekke fremtredende politikeres boliger.

De liberale vant på nytt valget, og da kvinnestemmerettslovforslaget igjen kom opp i 1911, passerte det på ny også 2. gangs behandling med god margin (denne gangen var flertallet på hele 137 stemmer). Men enda en gang ble det avgjørende vedtaket torpedert ved bruk av saksbehandlings- og tekniske finesser. Men siden statsministeren skrev et brev til Lord Lytton og lovet at det skulle settes av nok tid til å få det gjennom systemet i løpet av året, trodde suffragettene – nok en gang! – at målet var innen rekkevidde. På nytt vedtok WSPU våpenstillstand og feiret at i 1912 ville seieren være vunnet. Desto større ble også sjokket og

«Modern Inquisition» tegnet av A. Patroit (Alfred Pearse) og utgitt av WSPU i forbindelse med valget i 1910. (Kilde: Lisa Tickner: *The Spectacle of Women. Imagery of the Suffrage Campaign 1907-1914*, London 1987.)

Fra venstre til høyre: Emily Wilding Davison, Sylvia Pankhurst som viser fram en modell i tre av sin «Holloway Prison emblem», Christabel Pankhurst og Emmeline Pethick Lawrence i 1910. (Kilde: Richard Pankhurst: Sylvia Pankhurst – Artist and Crusader. An Intimate Portrait).

skuffelsen da Asquith enda en gang snudde om og høsten 1911 kom med antydning om at stemmerettsforslaget som skulle fremmes gjaldt allmenn stemmerett *for menn*! Nå ble aksjonene enda mer destruktive. Noen ble rettet mot privatkapitalismen: 21. november skjedde den første – og storstilte – organiserte ruteknusingen i Londons forretningskvarter. Den førte til at 220 kvinner ble arrestert og at 150 av dem ble idømt fengselsstraffer fra en uke til to måneder. Holloway-fengslet i London begynte å bli fullt! Men aksjonene rettet seg også mot det offentlige byråkrati: I desember ble Emily Wilding Davison dømt til 6 måneders fengsel for å ha forsøkt å sette fyr på en postkasse.

Volden – og motvolden – trappes opp

Med året 1912 ble voldsprinsippet åpent anbefalt av WSPU-ledelsen. Ved en velkomstmiddag for løslatte suffragetter 16.

februar (hun hadde selv sittet inne siden november) talte Emmeline Pankhurst om «steinens argument»:

«We don't want to use any weapons that are unnecessarily strong. If the argument of the stone, that time-honoured official political argument, is sufficient, then we will never use any stronger argument. And that is the weapon and the argument that we are going to use next time. And so I say to every volunteer on our demonstration, 'Be prepared to use than argument.' I am taking charge of the demonstration, and that is the argument I am going to use. I am not going to use it for any sentimental reason, I am going to use it because it is the easiest and the most readily understood. Why should women go to Parliament Square and be battered about and insulted, and most important of all, produce less effect than when they throw stones? We tried it long enough. We submitted for years patiently to insult and assault. Women had their health injured. Women lost their lives. We should not have minded if that had succeeded, but that did not succeed, and we have made more progress with less hurt to our-

selves by breaking glass than ever we made when we allowed them to break our bodies.

After all, is not a woman's life, is not her health, are not her limbs more valuable than panes of glass? There is no doubt of that, but most important of all, does not the breaking of glass produce more effect upon the Government? If you are fighting a battle, that should dictate your choice of weapons. Well, then, we are going to try this time if mere stones will do it. . . .»

Ever since militancy took on the form of destruction of property the public generally, both at home and abroad, has expressed curiosity as to the logical connection between acts such as breaking windows, firing pillar boxes, et cetera, and the vote. Only a complete lack of historical knowledge excuses that curiosity. For every advance of men's political freedom has been marked with violence and the destruction of property. Usually the advance has been marked by war, which is called glorious. Sometimes it has been marked by riotings, which are deemed less glorious but are at least effective. (Pankhurst 1979 s. 212-214)

I ukene som kom, markerte suffragette-seg med «steinens argument» i en serie organiserte ruteknusinger, f.eks. 1. mars, da det begynte i Downing Street 10 og deretter ble fulgt opp hvert kvarter i andre gater: Haymarket og Piccadilly, Regent Street og The Strand, Oxford Circus og Bond Street. Til sammen ble over 200 kvinner arrestert etter disse markeringene. Da det 5. mars ble foretatt razzia i WSPUs hovedkvarter og både ekteparet Pethick-Lawrence og Emmeline Pankhurst ble arrestert, flyktet Christabel til Paris og begynte å lede operasjonene derfra. I mai ble de tre lederne dømt til ni måneders fengsel for sammensvergelse («conspiracy»).

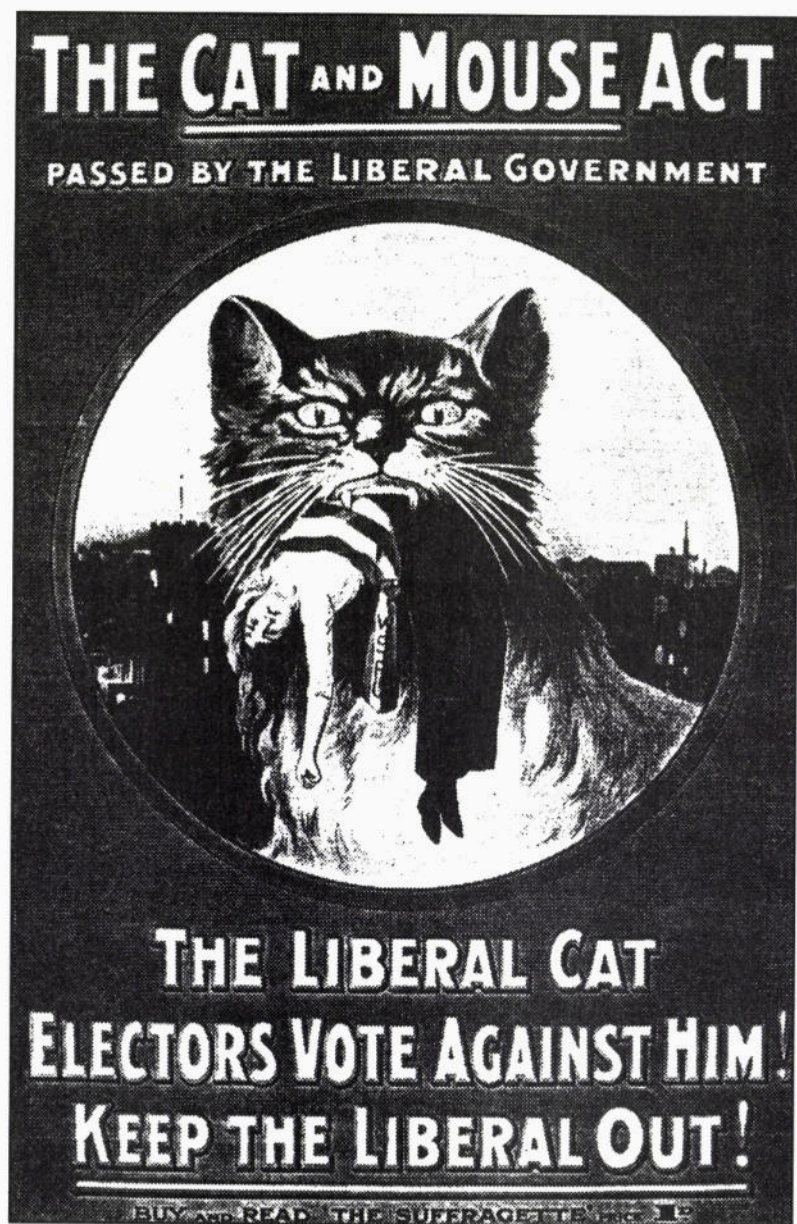
Nå skjedde opptappingen, både av voldsbruken og av lengden på fengselsstraffene, raskt. Mer og mer begynte angrepene å bli rettet mot eiendom – og ikke bare i form av ruteknusing, men også brannstifting. Angrepene rettet seg mot alt fra postkasser og kraftledninger til golfbaner og kunstverk: «There is something that governments care far more for than

human life, and that is the security of property, and so it is through property that we shall strike the enemy», sa Emmeline Pankhurst (*My Own Story* s. 265). I april 1913 ble hun dømt til hele tre års fengsel, men på grunn av «katt-og-mus»-loven som var blitt vedtatt i mars samme år, ble det til at soningen foregikk i rykk og napp: Hver gang hennes sultestreiking stod i ferd med å sette hennes liv i fare (myndighetene våget aldri å tvangsføre Mrs. Pankhurst), ble hun sluppet fri, bare for å bli arrestert på ny så snart helsen var i ferd med å bli bedre.

Den voldelige politiske linjen til WSPU især de to siste årene før utbruddet av 1. verdenskrig førte til at mange, både utenfor og innenfor organisasjonen, tok avstand fra den. Det førte bl.a. til splittelse mellom Pethick-Lawrence-ekteparet og WSPU (de ble tvunget til å forlate organisasjonen i oktober 1912), og i februar 1914 var det Sylvia Pankhursts tur. Da fikk hun beskjed av søsteren om at hennes organisasjon, the East London Federation, ikke lenger var ønsket i WSPU. Christabel var på dette tidspunkt WSPUs absolutte enehersker. Det er fortsatt mye uklarhet blant historikere om i hvor stor grad splittelsene skyldtes uenighet om politiske mål og midler og i hvor stor grad de skyldtes personlige motsetninger. For med krigens utbrudd ble det satt en effektiv stopper for suffragettebevegelsen – en uke etter krigsutbruddet ble alle fengslede suffragetter løslatt og WSPU kastet seg ut i krigsarbeidet – og slik forble mange av konfliktene og spørsmålene uløste og ubesvarte.

Fra politisk organisasjon til kulturell nyskaper: Hvordan suffragettene erobret offentligheten

Men én ting var de mange og store konfliktene som ble utspilt både rundt og i suffragettebevegelsen som vi nå har vært

«Katt og mus» annonse fra WSPU, 1910. (Kilde: Lisa Tickner: *The Spectacle of Women. Imagery of the Suffrage Campaign 1907-1914*, London 1987.)

inne på. Det er i seg selv en utrolig fascinerende historie, full av fargerike personligheter med sterke meninger og personlighet mot som jeg tror man må lete lenge etter for å finne maken til f.eks. i dagens samfunn, og som i høy grad fortjener mer oppmerksomhet fra forskere. Like fascinerende – og etter mitt syn kanskje enda mer interessant – er den oppfinnsomhet og originalitet suffragettene viste, som kulturarbeidere og som formidlere:

There were 'two respects in which the Woman Suffrage Movement differed from the general run of political strife. It was not a class movement; every rank and grade took part in it. And it was the first political agitation to organise the arts in its aid ...' (Cicely Hamilton sitert i Tickner 1987, s. xii)

I Lisa Tickners bok *The Spectacle of Women: Imagery of the Suffrage Campaign 1907-14* legges det fram en imponerende dokumentasjon på det kjempearbeid suffragettene la ned i å fremme stemmerettskravet og i forlengelse av dette kvinnes krav om likeverd og respekt. Tickner er spesielt opptatt av bildene – i vid forstand – som ble skapt i stemmerettskampens kjølvann: i aviser og tidskrifter, brosjyrer, postkort og flygeblad, på plakater, faner og bannere, i form av tegninger eller malerier, trykk eller broderier. Noen av skaperne av denne kunsten var amatører, noen definerte seg som profesjonelle, mens svært mange befant seg i et grenseland mellom disse to ytterpunktene. Sylvia Pankhurst er f.eks. et godt eksempel på en av disse kunstnerne. Hun tok sin kunst alvorlig og utdannet seg til billedkunstner, men etter hvert som kvinnekampen hardnet til (og hun la ikke ned sine våpen da krigen begynte, men fortsatte sitt arbeid med en sosialistisk kvinnebevegelse basert i Londons East End), ble det ikke tid til kunstnerkarrieren. Men billedkunstnere var ikke de eneste som tok kunstneriske virkemidler i bruk for å

«Now Ain't That a Shame» tegnet av Donald McGill. (Kilde: Lisa Tickner: *The Spectacle of Women. Imagery of the Suffrage Campaign 1907-1914*, London 1987).

tjene kvinnekampen. Det fantes også skuespillere, musikere – med for eksempel Ethel Smythe som den best kjente av dem – og, især, en hærskare forfattere, som skrev alt fra dikt og sangtekster, kortprosa, romaner og skuespill.⁷

Uansett hvordan suffragette-kunstnerne definerte sin identitet eller status, er noe av det mest karakteristiske ved denne kunsten dens klart politiske karakter. Mye av det som ble skapt av kvinnestemmerettsbevegelsens kunstnere var ikke bare klart politisk, det var åpenlys propaganda i ordets egentlige betydning: Propaganda er noe som lages for å fremme eller «propagere» en sak, en overbevisning eller ett

sett av argumenter. Tickners store samling av illustrasjoner viser da også på en overbevisende måte hvor vidt kvinnebevegelsen(e)s aktivitet favnet på denne tiden. Man får også et sterkt inntrykk av hvor bevisste de må ha vært på viktigheten av å fange oppmerksomheten til publikum gjennom mer enn ord, at det er mer effektivt å kombinere ord med bilder, farger, lyd osv. Løpesedler og brosjyrer, taler sammen med musikk og sang, fortausaksjoner og -appeller, store demonstrasjonstog og utstillinger eller mønstre – alt dette tok kvinnebevegelsen i bruk i kampen for stemmeretten. Multi-medieshow-tankegangen er med andre ord slett ikke noen ny oppfinnelse i vår tid!

Likevel har det i tida etterpå ofte blitt hevdet at kvinnebevegelsen rundt århundreskiftet bare omfattet noen få – og privilegerte – kvinner. Dette stemmer ikke! Historiebøkernes fortellelse av kvinnes innsats i tida rundt århundreskiftet har ikke bare ført til et alvorlig tomrom i århundrets politiske historie. Den har også ført til at den nyskapende virksomheten kvinnestemmerettsforkjemperne utfoldet i stor grad har forblitt en glemt sak. Dermed har det også i stor grad gått i glemmeboken hvor mye den moderne kvinnebevegelsen fra 1970-tallet og videre har å takke suffragettene for, og i hvor stor grad denne nye bevegelsen har kunnet bygge videre på deres arbeid.

Gerd Bjørhovde
professor
Institutt for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Noter

1. At også media var med og gjorde en viktig innsats i denne gjenoppdagelsen, er viktig å få fram, bl.a. fordi det også sier noe om kvinnebevegelsens (og kvinneforskningens) brede nedslagsfelt

på 1970-tallet: Jeg vil her spesielt framheve den fremragende BBC-dokumentarfilmserien *Shoulder to Shoulder* fra 1975, som også kom ut i bokform: Midge Mackenzie, *Shoulder to Shoulder: A Documentary*. Penguin Books, 1975.

2. Det finnes selvfølgelig unntak, f.eks. George Dangerfields klassiske studie fra 1935, *The Strange Death of Liberal England 1910-1914*. (New York: Capricorn Books), som nettopp fokuserer på bl.a. kvinneopprøret i denne perioden. For selv om tittelen henviser til slutten på noe, nemlig det «liberale» England, handler denne boka like mye om begynnelsen på noe nytt. Som Dangerfield sier i forordet: «... it was in 1910 that fires long smoldering in the English spirit suddenly flared up, so that by the end of 1913 Liberal England was reduced to ashes. From these ashes, a new England seems to have emerged.»
3. NUWSS, som var paraplyorganisasjonen til de «konstitusjonelle» stemmerettsforkjemperne, ble formelt stiftet i 1897, men hadde røtter helt tilbake til 1867, da det første lovforslaget om kvinnestemmerett ble fremmet av John Stuart Mill. (Jfr. også opprettelsen av The National Society for Women's Suffrage i 1871.) En god innføring i hele den britiske kvinnebevegelsens historie er Ray Strachey's klassiske *The Cause: A Short History of the Women's Movement in Great Britain* London: Virago Press, 1978. (Orig.utg.1928) Strachey skiller mellom de to gruppene kvinnesaksforkjempere på følgende måte: «The extraordinary behaviour of the «suffragettes», as the members of the Women's Social and Political Union came to be called, and the ever-widening propaganda of the «suffragists,» as the law-abiding section were styled, made it impossible for anyone in the country to be unaware of the existence of the demand; and once they were aware of it, people found it an easy subject to discuss.
4. Og kanskje helt inn i den «nye» kvinnebevegelsen? Jfr. f.eks. Dale Spenders bok *There's Always Been A Women's Movement in This Century* (London: Pandora Press, 1983), som også i selve tittelen legger vekt på å understreke kontinuiteten i kvinnekampen gjennom hele vårt århundre.
5. Lady Constance Lytton ble først arrestert med Jane Brailsford 9. oktober 1909 i Newcastle under en demonstrasjon mot Lloyd George. Men straks det ble oppdaget hvem hun var, ble de løslatt. Men Lady Constance ville ikke ha noen særbehandling. Dermed forkledte hun seg neste gang hun var ute og demonstrerte (14. januar 1910) og oppgav falskt navn, Jane Warton, da hun ble arrestert. Denne gangen slapp hun da heller ikke unna tvangsforingen. Slik ble rettsapparatets og

fengselsmyndighetenes klassejustis avslørt, mens Lady Constances helse fikk en knekk for livet.

6. Her er ett av flere likhetspunkter mellom suffragettenes og den irske borgerrettsbevegelsens kamp – jfr. «Bloody Sunday» i Derry, 30. januar 1972.
7. En del av disse tekstene er nå blitt mer tilgjengelige på grunn av nyutgivelser, f.eks. gjennom Virago Press. Her vil jeg som et eksempel nevne *How the Vote Was Won and Other Suffragette Plays*, en samling av seks suffragette-skuespill redigert av Dale Spender og Carole Hayman (jfr. Litteraturlisten).

Litteratur

- Dangerfield, G. *The Strange Death of Liberal England 1910-1914*. Capricorn Books, New York 1961 (1935).
- Mackenzie, M. *Shoulder to Shoulder: A Documentary*. Penguin Books, Harmondsworth 1975.
- Liddington, J. and J. Norris *One Hand Tied Behind Us: The Rise of the Women's Suffrage Movement*. Virago Press, London 1978.

- Pankhurst, E. *My Own Story: The Autobiography of Emmeline Pankhurst*. Virago Press, London 1979 (1914).
- Pankhurst, R. *Sylvia Pankhurst – Artist and Crusader. An Intimate Portrait*. Paddington Press LTD, New York and London, 1979.
- Pankhurst, S. *The Suffragette Movement. An Intimate Account of Persons and Ideals*. Virago Press, London 1977 (1931).
- Rowbotham, S. *Hidden from History: 300 Years of Women's Oppression and the Fight Against It*. Pluto Press, London 1974.
- Spender, D. *There's Always Been A Women's Movement This Century*. Pandora Press, London 1983.
- Spender, D. and C. Hayman. *How the Vote Was Won and Other Suffragette Plays*. Methuen, London 1985.
- Strachey, R. *The Cause: A Short History of the Women's Movement in Great Britain*. Virago Press, London 1978 (1928).
- Tickner, L. *The Spectacle of Women: Imagery of the Suffrage Campaign 1907-1914*. Chatto & Windus, London 1987.

«Miraklet» Anna Maria van Schurman (1607-1678)

Unntaket som ville avkrefte regelen

Av Synnøve des Bouvrie

Anna Maria van Schurman, et universalgeni i renessansens Nederland, deltok aktivt i en debatt om kvinners rett til å drive vitenskap. Hennes forsvarsskrift for kvinners adgang til universitetet og korrespondansen med universitetsprofessorer som forfektet det motsatte standpunktet, ble utgitt (på latin) i 1641. Presentasjonen nedenfor gjengir hovedargumentene i denne debatten.

Herren, som har skjenket Dem eksepsjonelle anlegg, en stor genialitet og sjeldne åndsevner, men også en levende forestillingsevne, og en skarp hukommelse, Han har gitt Dem nådegaven til på enestående og eksepsjonelt vis å lykkes i vitenskapene, ...ikke bare fremfor personer av Deres eget kjønn, men også atskillige av det motsatte kjønn (Labadie 1978, min oversettelse).

Disse lovord stammer fra den franske teologen Jean de Labadie som etablerte seg i Nederland på midten av 1600-tallet. Ordene gjelder Anna Maria van Schurman, vidunderbarnet som var en av sin tids mest lærde og allsidige begavelser. Den franske predikanten øser ut sin ros, samtidig som hans vekkelse får denne høyt begavede kvinnen til å ta avstand fra hele sin vitenskapelige gjerning som verdslig forfengelig. I sine unge år lot hun sin stemme høre slik at det måtte provosere den lærde verden. På sine eldre dager skrev hun fortsatt, men den ungdommelige stemmen var da blitt bragt til taushet.

Anna Maria van Schurman var født 300 år for tidlig eller i feil kultur, i hvert fall ble hun født med et galt kjønn. Hun var mistilpasset i en verden som avviste hennes dypeste behov. Men hun prøvde seg frem, og brøt gjennom barrierene som var satt for hennes kjønn. Det kunne tolereres så lenge hun forble et enslig tilfelle. I det øyeblikket hun krevde nye rettigheter for hele kvinnekjønn, ble hun imidlertid brysom. Samtiden gjorde henne derfor til et «mirakel», en særling, et vesen høyt hevet over andre kvinner, unntaket som bekreftet regelen og holdt regelen ved like. Den lød:

Som kvinne skal du ikke trakte etter vitenskapens frukter.

Anna Maria van Schurman vokste opp i en turbulent tid. De nordlige Nederlandene, dvs. stort sett det nåværende Nederland, som var en del av det spanske riket,

hadde satt seg opp mot kongen, Filip den Annen, og hans beinharde kamp for å gjennomføre katolisismen. Nederlenderne ytet kraftig motstand mot inkvisisjonens handlangere med deres grufulle metoder. Krigen mot Spania varte i åtti år (1568-1648), og resulterte i at Nord-Nederland ble protestantisk, mens de sydlige provinsene, det nåværende Belgia, forble katolske. De nordlige provinsene erklærte seg uavhengige av det spanske overherredømmet, og i 1579 grunnla de den første republikken i nyere tid i Europa, men ble ikke anerkjent før 1648. Lederen for opposisjonen, Willem van Oranje, utferdiget et dekret der det het at «enhver skulle være fri i sin tro og kun stå til ansvar overfor Gud». En slik toleranseerklæring resulterte i at en rekke religionsforfulgte fra hele Europa søkte til Nederland, bl. a. jøder fra Portugal og hugenotter fra Frankrike. Filosofene Baruch Spinoza og René Descartes var blant dem, og i Nederland fikk de utgitt sine skrifter.

Men liv og lære fulgte ikke alltid hverandre, forståelig nok, og katolikkene ble ikke særlig tolerert. Et mektig borgerskap dominerte den nye statsdannelsen, og denne adopterte i 1619 kalvinismen som den offisielle tro, en retning som la sterk vekt på forsakelse, arbeidsomhet og pliktfølelse. Men også innenfor kalvinismen oppsto splid om den sentrale læresetningen, predestinasjonen, tanken at Gud har forutbestemt hvem som skal være hans utkårne og hvem som skal fortapes. En humanistisk inspirert bevegelse avviste denne læren og skapte slik en bitter strid i intellektuelle kretser, men det var de strenge kalvinistene som vant. Vi skal derfor ikke forundre oss over at Anna Maria tar utgangspunkt i sin kristne tro i en tid der «alle» var involvert i trosspørsmål. Avhandlingen hviler på ideen at alle våre studier må gi oss dypere kunnskap om Guds skaperverk (f.eks. 12).

Skriftet

Det skriftet jeg vil presentere, er Anna Marias forsvar for kvinners adgang til vitenskapene. Det er et *resonnement* basert på filosofiske studier og på egen erfaring:

Å søke kunnskap er det største gode for mennesket. Jeg selv opplever det slik. Jeg er kvinne og bekrefter dermed at dette gjelder også for det kvinnelige mennesket. Når kunnskap er det største gode for mennesket, må den altså ikke forbeholdes menn alene.

Slik kan vi sammenfatte argumentasjonen i skriftet *Dissertatio de Ingenii muliebris ad Doctrinam et meliores Litteras Aptitudine*. (Drøftelse om hvorvidt det kvinnelige intellektet er egnet for studier og vitenskap). Det ble først utgitt i 1638 i Paris. I en ny utgave av 1641 (Leiden) er det supplert med brevvekslingen om emnet med bl.a. professor Rivet, teolog ved universitetet i Leiden. Skriftet vakte stor oppmerksomhet. Men universitetet var og ble stengt for kvinner.

Denne lille avhandlingen er bygget opp etter skolastiske prinsipper, dvs. argumentasjonen presenteres i et overordnet spørsmål, en tese, som så forsvares med en rekke påstander som hver for seg er formet som syllogisme:

den store premiss	<i>maior</i>
den lille premiss	<i>minor</i>
konklusjonen	<i>ergo...</i>

Når det overordnede spørsmålet så er blitt besvart med bekreftende påstander, presenteres en motargumentasjon som besvares med negative påstander. Tesen blir altså underbygget ved en dobbel bevisføring.

Hovedspørsmålet er:

Passer det en kristen kvinne å studere og drive vitenskap? (Schurman 1641, 9, alle oversettelsene er mine).

Den positive eller bekreftende argu-

NOBILISS. VIRGINIS
ANNÆ MARIÆ
A SCHVRMAN
DISSERTATIO,

DE

Ingenii Muliebris ad Doctrinam, &
meliores Litteras aptitudine.

Accedunt

QVÆDAM EPISTOLÆ,
eiusdem Argumenti.

LVGD. BATAVOR.
Ex 'Officina Elseviriana.

7 clō lo c xli.

mentasjonen innledes med en rekke definisjoner: Subjektet, kvinner, er ulike i anlegg, sosial stand og sivil status. Derfor anbringer Anna Maria van Schurman «*reservasjoner*» i subjektet (9 ff.).

De kvinner det gjelder:

1. må i det minste være begavet og ha rimelig bra anlegg,
2. de må ha midler, dvs. adgang til utdanning, og
3. de må ha tid, dvs. være eldre, leve i sølibat eller ha tjenere.

Anna Maria van Schurman levde selv i sølibat. Hun foreslår ikke noen sosiale endringer, og aksepterer forskjellene mellom ulike klasser. Hun godtar også at ekteskapet pålegger kvinner uunngåelige plikter. Dette kan forklares ut fra hennes bakgrunn. Hun stammet fra adelen, familien kom fra Antwerpen, men måtte flykte på grunn av religionsstriden under Filip den Annen. De kom til Nederland i 1615 og bodde i Utrecht og Franeker.

Anna Maria kommer i neste avsnitt inn på reservasjoner når det gjelder studiets innhold. Hun foreslår at alle studieretninger skal stå åpne for den kristne kvinnen, såvel den såkalte *enkyklopaedeia* (grammatica, logica, rhetorica, videre physica, metaphysica og mathematica) som teologi, historie, språk, særlig gresk og hebraisk, (latin er selvskrevet som lærdomsspråk), diktning, og alle andre emner som virker moralsk styrkende og sikrer en bedre forståelse av Den Hellige Skrift. Dessuten skulle kvinner vie seg til maleri, ditekunst og musikk.

Hovedtesen blir underbygget med 14 argumenter. Det første argumentet tar opp subjektets beskaffenhet, kvinnens *evner*. «Den som av naturen er i besittelse av grunnelementene eller evnene til grunnelementene for alle kunster og vitenskaper, denne passer alle kunster og vitenskaper

(*maior*). Kvinner er av naturen inngitt alle grunnelementene, eller evnene til grunnelementene, til alle kunster og vitenskaper (*minor*). Altså (*ergo*) passer alle kunster og vitenskaper for kvinner.» Det andre premisset kan underbygges både ved subjektets beskaffenhet – det menneskelige intellekts beskaffenhet – og ved empiri, ettersom det er et faktum at kvinner vier seg til hvilke som helst kunster og vitenskaper (14 f.).

Det andre argumentet gjelder kvinners *ønske* om å vie seg til kunst og vitenskap. «Den som har dette ønske, passer det å drive med kunst og vitenskap.» Denne påstanden blir underbygget med et sitat fra Aristoteles som sier at ethvert menneske søker av natur kunnskap. Og hun slår fast at det som gjelder for hele arten, gjelder også for enkeltindivider, altså også for kvinner (15 f.).

Vidunderbarnet

Hun som fremmet disse argumentene, viste hva hun snakket om. Da hun var tre år gammel, var hun i stand til å lese Bibelen. Mens brødrene fikk latinundervisning av sin far, satt jenta ved siden av og svarte når guttene stod fast. Faren ble slik oppmerksom på datterens usedvanlige evner og lot henne delta i undervisningen. Mens broren studerte medisin, fordypet Anna Maria seg i alle de bøkene hun kunne få tak i. I tråd med renessansehumanismens idealer utviklet hun samtidig sine kunstneriske evner. Listen over Anna Marias lærdom og ferdigheter er lang. Som seksåring laget hun fine papirklipp, senere tegnet og malte hun, hun laget kobberstikk og skulptur. Hun var medlem av Sankt Lucaslauget i Utrecht som kunstmaler, billedhugger og gravør. Hun broderte, vevde, graverte i glass, skar i tre og modellerte i voks. Hun sang og spilte på ulike musikkinstrumen-

Selvportrett av Anna Maria van Schurman malt i 1638. (Kilde: *Openbaar kunstbezit*, 1978, nr. 4.)

ter. Hun diktet på nederlandsk og på andre språk, hun behersket fransk, tysk, engelsk og italiensk. Alt dette var likevel avkobling fra de tynge studiene. Hennes hovedlidenskap var teologi, og for å komme Den Hellige Skrift nærmere, studerte hun språkene som ga dypere innsikt i dette. Ved siden av gresk, latin og hebraisk lærte hun syrisk, kaldeisk, samaritansk, persisk, tyrkisk og arabisk. Da hun ville lære koptisk, måtte hun utarbeide en grammatikk. Hun studerte realfag – botanikk, medisin, fysikk og matematikk, og humaniora – filosofi og historie.

Forsvarsskriftet for kvinners adgang til vitenskapen var ikke noe akademisk spørsmål for Anna Maria van Schurman.

Det er sprunget ut av en lidenskapelig trang til å få innsikt og å forstå tingene fullt ut. For et slikt begavet menneske som Anna Maria, må det ha fortonet seg som ufattelig at hun skulle være utestengt fra lærdommens verden bare på grunn av sitt kjønn.

Da faren døde, flyttet familien til Utrecht hvor Anna Maria fikk anledning til å låne bøker av den kalvinistiske teologen professor Gijsbert Voets. Takket være dette vennskapet hadde hun mulighet for å studere, og til slutt fikk hun til og med adgang til hans forelesninger. Å blande seg med de mannlige studentene ville likevel være utenkelig:

Hver morgen dro hun til auditoriet, ledsaget av en tjenestepike. Der satte hun seg i et lite værelse... Plassert foran et brett som var forsynt med hull og festet i muren, og lik denne dekket med puss, hørte hun her på undervisningen til hennes elskede Voets og de øvrige professorer. Og hva mere er, hun forsto denne så godt som den beste student, mens hun ved sin skjulte tilstedeværelse begeistret professorer og studenter. Denne jomfruen var den berømte Anna Maria van Schurman. (Jubileumsskrift til 1636-1836-jubileet, Universitetet i Utrecht, Douma 1924, 13, min oversettelse)

Anna Maria viet seg særlig til studiet av religiøse emner, og verkene hennes omfatter bl.a. *Paelsteen van den tijt onzes levens* (1639) og *Opsuscula hebraea, graeca, latina, prosaica et metrica* (1648). Hun skrev også brev, som var en vanlig publiseringsform for vitenskapelige ideer på denne tiden.

Argumentene for å underbygge kvinners rett til å studere er dels hentet fra anerkjente lærde skrifter, særlig Aristoteles, den greske filosof og autoritet fremfor noen i middelalderen og renessansen (se hennes andre argument). Hun henviser også til Seneca, den romerske filosofen som prediket stoicismens lære om at moralsk perfektjonering skal være livets rettesnor. Ettersom dette målet

står åpent for alle mennesker, skal det ikke gjøres forskjell mellom gutters og jenters utdanning (21). Hun finner også støtte hos Platon, som understreker utdanningens viktige siviliserende virkning (28), og hos andre lærde. Anna Maria argumenterer dels ut fra empirisk viten, det er kvinneverdenen hun føler seg kompetent på, og hun anser seg for berettiget til å vitne om denne. En del av argumentene viser at Anna Maria van Schurman ikke setter spørsmålstegn ved den konvensjonelle kvinneverdenen. Studier passer særlig de kvinner som er fritatt fra husholdets plikter. Da hennes far døde, var hun 16 år. Dikteren Jacob Cats hadde fridd til henne, men jenta ville aldri kunnet utvikle sin begavelse hvis hun giftet seg, og på dødsleiet skal faren ha bedt henne om å avlegge løftet om aldri å gifte seg.

Enkelte argumenter støtter de sedvanlige ideer om kvinnens karakter og kvinnelivets farer. Kvinner har mye fritid, lediggangen kan svekke moralen, og deres dyd vil stadig være utsatt. Derfor er det godt å beskjeftige unge jenter med studier (16 ff.). Anna Maria henviser til humanisten og filologen Erasmus av Rotterdam, som støttet utdanningen til sin venn Thomas Mores døtre og anbefalte slik nyttig beskjeftigelse (50).

Kvinneres ærbarhet har alltid vært et ømtålig punkt. I debatten om kvinners utdanning har dette hensyn også vært avgjørende. Humanistbevegelsen, som vokste fram i renessansens Italia, var blant annet en utdanningsbevegelse. Mot middelalderens syn på mennesket som syndig og helt avhengig av Guds nåde, stilte humanistene menneskets fundamentale egenverdi. Men for å virkeliggjøre sin verdi som menneske skulle man utdanne seg og utvikle sine evner fullt ut. Dette idealet skapte skille mellom dem som måtte tjene til livets opphold og dem som

hadde anledning til å utvikle seg. Blant disse igjen dannet det seg et skille mellom dem som hadde adgang til alle kunster og vitenskaper og dem som stadig måtte begrenses, kvinnene. For menn ble det trukket opp et skille mellom dem som skulle styre og dem som ble styrt. Menn av den herskende klasse fulgte et utdanningsideal som skapte ledere, for dem sto alle studier åpne.

I teoriene om kvinnens utdanning trekkes det ikke opp et slikt skille. Kvinneidealet for den herskende klassen er det samme som for den underordnede. Kvinnen er skapt til å adlyde; hun anbefales å bli en dugelig husmor, uansett stand og stilling. Studienes formål er primært å forberede til en gjerning som hustru og mor. Kvinnen skal fremfor alt hegne om sin dyd. Disse krav begrenset kvinners utdanningsveier. Studier som forberedte til en lederstilling var overflødige. Og skrifter som kunne true kyskheden, ble forbudne frukter (Kelso 1956).

Anna Maria van Schurmans debattinnlegg bygger på disse tradisjonelle forestillingene om kvinnens livsoppgave som hustru og risikoen for å tape sin ære. Hun antyder også at kvinner er underlegne i evner og i karakterstyrke. Og interessant nok bruker hun nettopp dette som argumenter for å gi kvinner høyere utdanning: kvinnene trenger den mest.

Det som er spesielt, er at hun krever det samme brede spekter av studieemner og det høye nivået for kvinner som menn hadde adgang til. Hun forlanger at alle kunnskapsfelter skal være åpne for kvinner, og hun anser bare noen få *ferdigheter* som mindre aktuelle, juristens teknikker, militær strategi og veltalenheten. Studier fullkommengjør sjelen og skaffer den største ærbare nytelse for mennesket, nest etter den religiøse opplevelsen, hevder hun, og dette gjelder for kvinner like mye som for menn (21 f., 26).

Motstanderne

Etter denne positive bevisføringen stiller Anna Maria van Schurman opp motstandernes syn. Deres innvendinger presenteres i fem argumenter. Motstanderne tilhører ulike kategorier og er drevet av ulike beveggrunner. Noen er blinde av fordommer og benekter at man må velge ut kvinner etter begavelse og sosial stilling.

Andre har begrenset innsikt i vitenskapsens formål og fremholder at studier ikke tjener til annet enn profitt og tom glorie. I sin positive argumentasjon satte Anna Maria uttrykkelig betingelsen at høyere studier ikke skulle tjene til forfengelig ære og skryt, men til kjærlighet og ærbødighet overfor Gud (niende argument, 22 f.). Selv har hun skydd enhver berømmelse. Og det uttrykket som går igjen i all omtale av hennes person, er *modestia*, beskjedenhet.

En tredje kategori motstandere er de misunnelige, de som frykter konkurranse: Kvinnen kan gjerne studere, men hun skal nektes adgang til de høyere vitenskaps-trinn. Disse er redde for at kvinner vil virkeliggjøre ordtaket at mange elever er dyktigere enn sine lærere (29 f.).

Å bli overgått av en kvinne var sikkert en stor gru for disse motstanderne. Anna Maria har fornemmet det, og stilt lyset sitt under en skjepp, til tross for at hun kjente og korresponderte med noen av de mest lærde personligheter i datidens Europa. Hun ble beundret og oppsøkt av kongelige, kunstnere og vitenskapsmenn, fra Nederland, Frankrike, England, Tyskland, Italia, Spania, Polen og Skandinavia. Hun hadde kontakt med den lærde dronning Elisabeth av Bøhmen, dronningen av Polen, dronning Christina av Sverige, kardinal Richelieu, matematikeren Gassendi og filosofen Descartes, for å nevne noen. Hun ble kalt «den tiende Muse», «Hollands Sapfo», «kunstens orakel», «den

lærde jomfru» eller «stjernen av Utrecht» (102 ff.). I sine svarbrev reduserer hun seg selv til «sjetterangs småstjerne», som nesten begår helligbrøde ved å oppta de lærde herrers kostbare tid.

Motstandernes tese går altså ut på at det ikke passer en kristen kvinne å studere (hvis ikke en og annen drives til dette ved en helt ekstraordinær og guddommelig trang). Denne tesen underbygger motstanderne ved å fremholde kvinnens svakere intellekt, en påstand som de ikke finner det nødvendig å belegge fordi de anser den for «innlysende» (30 f.). Anna Maria svarer at individene som er uegnet, må holdes utenfor, men at studier ikke krever mer enn en middels utrustning. «Dessuten påstår vi at det egentlig ikke bestandig er påkrevet med en «heroisk» begavelse. Vi ser jo at også de lærde menns rekker overalt består av middelmådigheter» (31).

At kvinner som kvinner skulle være totalt uegnet for studier, slik motstanderne påstår, benekter hun. «For vel kan ikke kvinner måle seg med de mest fremragende menn (som er som «ørner i skyene»). Likevel tilsier erfaringen at det finnes *et ikke ubetydelig antall* slike kvinner som med fordel kan gis adgang til studiene» (31).

Motstandernes andre argument gjelder kvinners lyst til å studere. De påstår at kvinner ikke har slik tilbøyelighet og henviser til fakta: Det er ytterst sjelden kvinner vier seg til studier. Til dette svarer Anna Maria at generelt må man først gjøre forsøk: «Den som etter å ha forsøkt alle rimelige midler fortsatt ikke har tilbøyelighet for studium, denne passer ikke for dette.» Når det gjelder oss kvinner, «kan man ikke bedømme vår tilbøyelighet riktig før man har stimulert oss til å ta fatt på studier med de beste metoder og midler, og samtidig har latt oss få noe av deres søte smak. Dessuten mangler det ikke på eksempler som avkrefter denne påstanden til motstanderne» (32 f.).

Portrett av Anna Maria van Schurman malt av Gerhard van Honthorst i 1652.
(Kilde: *openbaar kunstbezit*, 1978, nr.4.)

Disse midlene til å studere mangler for kvinner, hevder motstanderne som tredje innvending. Det finnes ikke «akademier og kollegier» der kvinner kan utvikle seg. Anna Maria van Schurman foreslår ikke at det opprettes slike institusjoner. Men hun nekter likevel å akseptere dette stengselet. Hun minner om at kvinner kan motta undervisning i hjemmet under foreldrenes eller privatlæreres ledelse (32).

Det fjerde motargumentet, at kvinners livsmål gjør studier overflødige, tilbakeviser hun med utgangspunkt i sitt syn på utdanningens generelle positive virkninger. Hun mener at motstanderne går ut fra et for snevert syn på hva som er målet med høyere utdanning. Selv om kvinner ikke innehar kirkelige, politiske eller akade-

miske embeter, vil de ikke overskride grensen for sitt kjønn ved å hengi seg til teoretiske emner (33 f.). Og dessuten (femte argument), «hvis man skulle ekskludere alle som ikke innehar offentlige verv, ville man av samme grunn måtte ekskludere alle menn som har sitt virke i private næringer fra de høyere studietrinn (*enkyklopaideia*) (35).

Når Anna Maria van Schurman har gjendrevet motargumentene, står altså tesen fast:

Det passer en kristen kvinne å studere (36).

Hun konkluderer med at kvinner kan og bør ta fatt på høyere utdanning, slik hun har kunnet underbygge ved gyldige

slutninger, de lærdes vitnesbyrd og berømte kvinners eksempler. Dette dristige skrift vakte oppsikt og verserte snart i ulike oversettelser i flere land.

Bakgrunnen for skriftet

Det synes som om Anna Maria van Schurman har blitt drevet til å skrive sin avhandling på tross av seg selv. Ydmyk og religiøs som hun var, bød det henne imot å gjøre opprør. I et brev av 1632 henvender hun seg intetanende til professor Rivet, teologen ved universitetet i Leiden. Her gir hun uttrykk for sin tillit til ham, og forteller om sine videre skriveplaner (37 ff.).

I et svar kommer så Rivet til å si at hun er beundringsverdig. Heller ikke *han* aner hva han utløser, når han sier: «Gud være lovet som har smykket ditt kjønn med slike strålende kunster og vitenskaper». Hennes eksempel viser at det ikke mangler evner hos kvinner, men han påpeker samtidig «at det *ikke* er gavnlig at *mange* kvinner vier seg til studier, det får holde at *noen få* som føler seg spesielt drevet, utmerker seg en og annen gang.»

Disse uttalelsene har forstyrret Anna Maria, og uroet henne i lang tid. Seks år senere kommer hun tilbake til utsagnet og håper å få Rivet til å forstå at det ikke skal fortsette slik at kun *få* kvinner skal få studere. Hvis han tenker på husfruen, kvinnen med husholdsplikter, kan hun gå med på hans syn, men hun kan vanskelig godta at han vil ekskludere begavede jenter, «som det finnes *en mengde* av i vår tid» (45).

I hans brev hadde han latt det skinne igjennom hvorfor han godtar de få: At enkelte kvinner briljerer, er helt i sin orden, «særlig i vår tid når de fleste unge menn foregir å studere snarere enn å gjøre alvor av det, de brisker seg med tittelen [stu-

dent], men forakter selve saken. De burde skamme seg hvis de så på Dem» (40 f.). Kvinnen som ønsker å få formell adgang til å studere, kan nøye seg med å være eksempel for studievegrende menn.

Anna Maria vitner om sin enorme beundring for vitenskap, og påberoper seg den allmenne rettferdighet for å protestere mot at «det som etter alles syn er det mest verdifulle, skal være en *sjeldenhet* for vårt kjønn. Når visdommen er et slikt smykke for hele menneskeheten at ethvert mannlig individ skal ha rett til den, ser jeg ikke hvorfor det skal nektes jenta. Når vi lar henne smykke seg og pynte seg, hvorfor nekte henne denne vakreste pryd av alle» (45).

For å overbevise Rivet begir hun seg på en lang argumentasjon, der hun bruker en del av de samme argumenter som hun senere bruker i sitt forsvarsskrift. Brevet er et langt (15 sider) og lidenskapelig vitnesbyrd fra et menneske som var altfor begavet til å kunne godta dumheten og småligheten som omringet henne. Hennes kjærlighet til lærdommen er like intens som hennes religiøse lengsler, men hun er samtidig håpløst avhengig av de lærde herrers godkjenning. «Jeg setter Deres vurdering, slik det sømmer seg, svært høyt. Nå som jeg ikke får klarhet i denne, er jeg derfor i villrede og føler at jeg tvinges til «å gå med bundet bein». Men dette har jeg nå i lengre tid hatt et sterkt ønske om å få rede på (det dreier seg tross alt om den unge kvinnens oppgave og bestemmelse). Intet synes meg å være mere vesentlig og fortreffelig enn at min oppfatning blir støttet ved Deres dom og så å si dekret» (44).

Brevet vitner om en alvorlig konflikt mellom egen og andres autoritet. Med alle midler forsøker Anna Maria å overbevise den lærde Rivet. Hun vet at man vil hevde at skyttel og nål er en passe videregående skole for kvinner. Men denne regelen kan hun ikke akseptere, «vi savner rimeligvis

fornuftens stemme, ikke konvensjonens... Med hvilken rett, spør jeg, har dette egentlig blitt vår lodd?» (48). Ingen, er svaret, og hun henviser til sin veltalende medsøster Marie de Jars Gournay som tidligere hadde utgitt skriftet *De l'égalité des hommes et des femmes* (Om likeverdigheten mellom menn og kvinner). Det er ikke mulig å forstå «at de mer begavede sinn skal tvinges inn i så trange skranker». Et behov for å vinne anerkjennelse for sine evner kommer nok også frem (49). Men sterkest er trangen til å vite, å få innsikt i naturens og skaperverkets mangeløse harmoni. Hva ellers har vi fått vår intellektuelle utrustning for?

Denne intense appellen avslutter hun med å minne om Giovanna Gray, en italiensk kvinne, som ble beundret av Michael Angelo og som vitnet om sitt livsnødvendige behov for å lære; hun lærte de tre «lærde» språk. «Og hvis den glede, denne nytelsen som vi kan oppnå i dette livet, ved lærdommen, fortjener navnet «sann lykke», har hun oppnådd denne, sier hun, i studiet av skriftene, særlig Den Hellige. Og om så en herskare mennesker klandrer slike studier hos en kvinne, vil hun likevel hevde at deres mening er i strid med fornuften, så stor er den sinnets trøst som den har gitt henne» (58).

Anna Maria underskriver denne kvinnens vitnesbyrd helhjertet, men forgieves. Og når motparten forble urokkelig, måtte det bryte henne ned. Hennes anstrengelser forble uten resultat. I sin omsorg og faderlige kjærlighet fortsetter Rivet å beundre henne, men han tviholder i sitt svarbrev, få dager senere, på at lærde kvinner er og skal være *sjeldne*. Han vil ikke kunne tåle at «det blir allment, lærdom skal være noe særlig hos deg og få andre. Du vil at dette blir fleres eie og ikke noe enestående for deg. Men jeg ber om forlatelse, dette kan jeg ikke godta» (60 f.), og tilskriver denne tanken hennes usedvanlige beskjedenhets.

Han ber om forlatelse, men han frykter at hun vil måtte kjempe alene, forlatt av alle. Formyndende påpeker han at «om De så ville oppnå hos oss det De streber etter, vil De ikke få den kvinnelige verden med Dem», og holder så frem et for ham avgjørende eksempel: den greske myten om den unge Akilleus. Han, som for å slippe å måtte dra i krig, forkledte seg som jente og skjulte seg blant kong Lykomedes' døtre. Uansett, han røpet seg da han grep sverdet som lå mellom smykker. Naturen forneker seg ikke.

Rivet holder fast ved sitt standpunkt. Han kan godta at «der finnes *en og annen* lærd kvinne, historien viser jo eksemplene, men de er og forblir *sjeldne fugler* (*rarae aves*). Ikke fordi det ikke kan være flere, men fordi det ikke er til gagn i den allmenne interesse. Det som hos menn skal være vanlig, skal hos kvinner være uvanlig, et under eller jærtegn» (66 f.).

Maktkampen

Nettopp Anna Maria van Schurman, universalgeniet, er et kjærkomment unntak som bekrefter regelen at kvinner ikke skal strebe etter lærdom. Debatten mellom henne og Rivet er en maktkamp, og det virker som om hun intuitivt forsto hersketechnikken som lå i å erklære henne for mirakel.

Rivet går imot Anna Maria van Schurmans krav om at utdanning for ungjenter skal gjelde allment. Det forundrer ikke at Rivet tar opp spørsmålet hvor langt utdanningen til de få unge jentene skal strekke seg, og hvordan den bør begrenses. Det forundrer heller ikke at han kommer trekende med Apostelens ord, at kvinner ikke skal undervise (63 f.).

Det er det hele tiden dreier seg om: Kvinner skal ikke utøve autoritet eller makt. Makt bygger på kunnskap, på retten

til å definere verden dvs. til å skape den, etter egne interesser. Den franske antropologen, Pierre Bourdieu, har gransket dette forholdet, hvordan makten først og fremst tar monopol på «retten til å tale». Denne retten er grunnleggende forbundet med interesser. Kvinner ble fratatt retten til å artikulere sine interesser (Shirley Ardener 1975). Klarest kommer maktkampen til uttrykk når Rivet benekter overfor Anna Maria at hennes *opplevelser* er riktige: Hun har opplevd at mange kvinner har hennes behov for å lære. Han påstår faderlig at det er ytterst få, at de dessuten vil bli frustrert av ikke å nå så langt som henne (68).

I en notis kort etter at Rivet må ha reagert (muntlig?) på Anna Marias meningsytring, skynder hun seg å presisere at hun ikke mener at kvinner er *mer* egnede til studium enn menn. Hun tar absolutt avstand fra skrifter som det til den italienske Lucretia Marinella fra Venezia som skildrer kvinners fortrinn mot menns svakheter (*La nobiltà e l'exelença delle donne con i difetti e mancamenti de gli huomini*, Schurman 71). Hun har bare villet høre om han «med sin skarpe dømmekraft» kunne se om hennes argumenter kan stilles opp «mot de alminnelige, uvitenhetens stemmer, og vanens tyranniske lover» (73).

Utgivelsen

Den andre utgaven av *Dissertatio de Ingenii muliebris ad Doctrinam et meliores Litteras Aptitudine* fra 1641 ble besørget av en lege, Jan van Beverwijck. Han later til å ha hatt oppriktig sympati for Anna Marias ideer. Selv publiserte han et skrift Om kvinnekjønnets fortreffelighet (*Van de uytnemendheyt des vrouwelicken geslachts* 1639). Han har også stor beundring for hennes store evner, men han påtaler hennes beskedenhet. Det er med nød og

nepe at hun har gitt ham tillatelse til å offentliggjøre teksten. Interessant er van Beverwijcks argumentasjon: Skal du slite deg ut på så store anstrengelser, for så å forbli skjult? «Unge jenter som har fått formet hjernen sin ut av bedre leire hos den store Prometheus vil ikke kunne ta deg som eksempel, når du forblir ukjent, og heller ikke vil du i ditt skjul kunne oppmuntre deres studier til rettskaffenhet og lærdom» (5). Og hans hilsen, «Farvel, vår pryd, og *mirakel* for vår tid og ettertiden» (7) synes derfor ikke å være tak-tikk. Van Beverwijck ønsker at flere jenter skal følge i Anna Marias fotspor.

Et annet inntrykk får vi ved å lese enkelte av de andre brevene som er trykket sammen med forsvarsskriftet. Her går en formanende tone igjen, en tone som advarer Anna Maria mot å gå for langt, mot å slite ut hode og helse på alle sine studier. (Hun svarer på dem!) Noen er opptatt av hennes kvinnekropp: «Skal du, som er uberørt (*intactam*) jomfru ikke la noen lærdomsgren ligge uberørt (*intactum*)?», spør Adolf Vorst (76), og inviterer henne til hjemmet, der hans utmerkete hustru regjerer, «som hittil har født meg fem, ikke bøker (*libros*), men barn (*liberos*)» (77).

Berømmelsen

I studentprotokollen for universitetet i Utrecht står ikke Anna Maria van Schurman oppført blant studentene. Men da denne institusjonen fikk status som Akademi i 1636, ble Anna Maria bedt om å dikte festprologen, på latin. I ett strofepar (daktylisk distikon) trer hun personlig frem:

Men hvilken sorg, spør du kanskje, er det som nager ditt indre? Ikke for jentenes skare åpnes den hellige hall. (*At quae, forte rogas, agitent tua pectora curae? Non hæc virgineis pervia sacra choris*, (vs 19 f., min oversettelse).)

To år senere, i 1638, forfattet hun sitt forsvarsskrift for kvinners adgang til vitenskapene. Selv måtte hun altså klare seg med de lærdes velvilje som lånte eller ga henne bøker, med sin usynlige plass i auditoriet: fysisk til stede, men sosialt fraværende. Og hun måtte klare seg med sin egen åndsstyrke for å stå imot presset fra omverdenen. Om hun ble rost opp i skyene, følte hun den underliggende fordømmelsen. Det har tæret på å være et levende avvik, og å stadig bli konfrontert med at hun var ukvinnelig. Da hennes mor døde, overtok Anna Maria omsorgen for to tanter, mors søstre, som var sykelige og blinde. I tyve år viet hun seg til pleieoppgaver. Om hun lovet å forbli ugift, innhentet kvinnepliktene henne. Hun måtte gi avkall på sin lærde korrespondanse. Descartes skrev til en venn at han beklaget innflytelsen professor Voets hadde hatt på Anna Maria, «Han har ødelagt denne begavede jentas sinn, ...og fått henne slik i sitt grep at hun nå har innsnevret seg helt til teologi, hvilket fører til at alle intelligente mennesker nå vender seg bort fra hennes selskap» (Miller 1991). Vi kan spørre oss om hun uten Voets ville hatt tilgang til den vitenskapelige litteraturen han tross alt har skaffet henne.

Senere, da hugenot-misjonæren Jean de Labadie kom til Nederland, fulgte hun i hans strenge spor. Han opprettet et slags pietistisk kollektiv, der medlemmene levde kun i innadvent hengivenhet til Gud og hverandre. Hun skrev en lengre religiøs bekjennelse, *Eukleria*, der hun forkastet alt hun hadde dyrket tidligere. Resten av sitt liv levde hun i isolasjon i sektens tjeneste.

Vi kan sammenligne Anna Maria van Schurmans skjebne med en annen lærd kvinnelig humanist: Isotta Nogarola i Verona (1418-1466). Hun begynte sin karriere som verdslig filolog, men hun «valgte» å arbeide som lærd med de kristne

skrifter. Isotta ble også gjenstand for lovprisning som gjorde henne til unntak. Hun ga avkall på ekteskapet og levde resten av sitt liv i sølibat, i selvpålagt isolasjon.

Vi ville betegne disse kvinners livsløp som sykdomstegn, skader disse mennesker pådro seg i en fientlig kultur. Det er klart at mannen er målet for renessansehumanismens utdanningsideal. Om enkeltkvinner forvillet seg i denne lærdomsverden, skyldtes det uklarheten om hvorvidt *humanitas*idealet også omfattet kvinnen. Kvinner som Anna Maria van Schurman gikk en balansegang som ble for krevende, og omkostningene ved å gå ut over sitt kjønns grenser måtte de bære selv.

Synnøve des Bouvrie
professor
Institutt for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Litteratur

Primærkilder

- Labadie, J. de (utdrag). *Leeuwarder Couranty*. Wekelijks Bijlage 22. 4. 1978.
Schurman, A. M. van. *Dissertatio de Ingenii muliebris ad Doctrinam et meliores Litteras aptitudinem*. Accedunt Quædam Epistolæ, ejusedem Argumenti. Lugduni Batavorum (Leiden) 1641.

Sekundærlitteratur

- Alenius, M. Anna Maria van Schurmans veje og vildspor i universitetslivet. I *Museum Tusculanum* 57. s. 9-23. 1987.
Alenius, M. Learned Scandinavian Women in the 17th and 18th Centuries. I A. Dalzell, C. Fantazzi and R. J. Schoeck (eds.). *Proceedings of the Seventh International Congress of Neo-Latin Studies. Acta conventus neo-latini Torontonensis*. Medieval & Renaissance Texts & Studies Vol. 86, s. 177-187. Binhamton, New York 1991.
Ardener, S. (ed.) *Perceiving Women*. London 1975.
Birch, U. *Anna van Schurman*. London 1909.
Bourdieu, P. Vad det vil säga att tala. Det språkliga utbytets ekonomi. I (utg.) D. Broady & U.P. Lundgren, *Skeptron* 1. Rätten att tala, s. 27-68. Stockholm 1984.
Christensen, T. & S. Göransson. *Kyrkohistoria* (tre bind) Bind 2. Scandinavian University Books, Stockholm 1979.

- Douma, A.M.H. *Anna Maria van Schurman en de Studie der Vrouw*. diss. Amsterdam 1924.
- Handbuch der Kirchengeschichte*. (hrsg.) Hubert Jedin. Bind IV Reformation, katholische Reform und Gegenreformation. Freiburg, Basel, Wien 1975.
- Heussi, C. *Kompendium der Kirchengeschichte*. Tübingen 1909.
- Kelso, R. *Doctrine for the Lady of the Renaissance*. Urbana 1956. (Optrykk 1978)
- King, M. The Religious Retreat of Isotta Nogarola (1418-1466): Sexism and Its Consequences. I *Signs* 1978, s. 808-222.

- Larousse Encyclopédie générale*. Bind 3, 573 ff. Paris.
- Miller, L. Anna Maria van Schurman's Appeal for the Education of Women. I A. Dalzell, C. Fantazzi and R. J. Schoeck (eds.). *Proceedings of the Seventh International Congress of Neo-Latin Studies. Acta conventus neo-latini Torontoniensis*. Medieval & Renaissance Texts & Studies Vol. 86, s. 490-498. Binhamton, New York 1991.
- Schotel, G.D.J. *Anna Maria van Schuurman*. s'Her-togenbosch 1853.

Kan «mann» bety menneske?

Presentasjon av Lis Jacobsen: *Kvinde og Mand* (1912)

Av Tove Bull

Denne artikkelen var opphavlig halden som eitt i rekkja av fleire foredrag om «Kvinnebevegelsens historie – nøkkelpersoner og -tekster» på eit seminar på Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, våren 1990.

Det dreier seg om ei lita dansk bok frå 1912. Forfattaren, filologen Lis Jacobsen (1882-1961), er knapt nokon «nøkkelperson» i historia til kvinnerørsla. Boka *Kvinde og Mand* er heller ingen «nøkkeltekst». Trass i det har artikkelen som konklusjon at språk- og-kjønn-debatten i vår tid ville ha stått på eit sikrare kunnskapsgrunnlag om Lis Jacobsens bok hadde vore betre kjend og meir brukt.

Ein av grunnane til at eg har vilja ta opp boka *Kvinde og Mand* av Lis Jacobsen, er at eg har komme til å gruble på kva det er som gjør at ein bestemt historisk eller nolevande person får status som «nøkkelperson» i ein eller annan samanheng, og sameleis: Kva er grunnen til at ein gjeven tekst får ein slik posisjon at han kan kallas «nøkkeltekst»? Det var tittelen på forelesingsserien *Kvinnebevegelsens historie – nøkkelpersoner og nøkkeltekster* som sette tankane mine i sving. No har eg alt annonsert at den boka eg skal ta for meg, knapt er nokon «nøkkeltekst». Heller ikkje er personen bak boka å sjå på som nokon «nøkkelperson», iallfall ikkje om ein i omgrepa legg: «ein person eller tekst

som har hatt mykje å seie for samtida og/eller ettertida».

Språkvitskaplige nøkkeltekstar

Føremålet mitt er å presentere eit språkvitskapsverk i ein samanheng der språkvitskapen ikkje har nokon særleg stor plass, iallfall ikkje viss ein med «språkvitskap» meiner det som tradisjonelt ligg i omgrepet. Skulle eg likevel ha valt noko som kanskje kunne sjåas på som ein «nøkkeltekst» frå lingvistikken, og med det meint ein tekst som er blitt mykje lesen og mykje referert til, er eg ikkje i

tvil om at valet ville ha falle på Robin Lakoffs vesle bok *Language and woman's place* frå 1975. Knapt noko verk har hatt ein slik nøkkelposisjon innafor moderne språk-og-kjønn-forskning som den. Grunnen til det er for det første at Lakoff var ein av dei aller første i nyare tid som skreiv om språk og kjønn, og for det andre at ho skriv på engelsk, slik at boka hennes blei vidt kjend. Dei språklige kjønnskilnadene ho gjør greie for, tolkar ho som uttrykk for kvinners avmakt og menns makt. Det er bare det at alle dataa til Lakoff bygger på intuisjon og tilfeldige observasjonar, altså ikkje på noka form for empirisk undersøking. Lakoff påstår ein masse om menns og kvinners språk, påstandar som ikkje blir dokumenterte gjennom faktisk registrert språkbruk.

Slike populære og lite underbygde framstillingar av forholdet mellom kjønn og språkbruk, som eg her har late Lakoff representere, fins det òg ein del eldre døme på. Ein samtidig med Lis Jacobsen, ein mykje meir berømt danske, var noko oppteken av emnet, nemlig Otto Jespersen, som var ein av dei verdskjende lingvistane i samtida. Også hans tekst er mykje meir av ein «nøkkeltekst» enn boka til Lis Jacobsen. Teksten eg siktar til, var opphavlig eit foredrag som blei trykt i *Gads Magasin* under tittelen «Mands Sprog og Kvindes Tale» (NB! Legg merke til tittelen). Det var i 1907. Foredraget blei seinare trykt opp att som eit enkeltkapittel i ei bok, *Sproget – Barne- net, Kvinden, Slægten* (1941). Det fins dessutan ein engelsk versjon av det. Heller ikkje Jespersens verk kan seias å ha noko med vitskap å gjøre, og det gjør det heller ikkje krav på. Det bygger på personlige idear, intuisjon, røynsler og private hypotesar, som sikkert var gjengse i samtida, og som til dels har vore det heilt opp til vår tid. Lese med vår tids briller verkar artikkelen likevel kuriøs, ja, mest

komisk. «Analysen» til Jespersen gjev tydelig uttrykk for ei oppfatning av at kvinner er dårligare intellektuelt utrusta enn menn. På grunn av sin kjønsspesifikke natur er kvinna fanga av kjenslene sine; ho er meir impulsiv enn menn, og mindre konform, samstundes som ho også er å sjå på som ei ureflektert, etterplaprande pappegøye; korleis Jespersen no får dei to siste karakteristika til å gå i hop. Vi kan utan vidare avvise arbeidet som fordomsfullt. Da er det nokså merkelig at det så ofte er blitt sitert og vist til i nyare tid. Og ikkje bare i nordisk litteratur om emnet, men også i mykje engelskspråklig litteratur.

Når eg har trekt fram Jespersen ved sida av Lakoff her, er det for å vise at det fins eldre arbeid som framleis er vel kjende og som ofte blir siterte. Jespersen var ein autoritet på språkspørsmål i samtida, og vi må rekne med at tankane hans var nokolunde representative for den opplyste ålmenta i tida. No må det òg seias at både Lakoff og Jespersen først og fremst skriv om korleis kvinner og menn bruker språket på forskjellig måte, og det gjør ikkje Jacobsen i det heile. Men Lakoff kjem òg inn på korleis sjølve språket eller språksystemet speglar av dei to kjønna og rollene eller åtferda deira på ulikt vis.

Boka *Kvinde og Mand* som filologisk verk

Det er det siste som blir tematisert i Lis Jacobsens mykje mindre kjende bok. I motsetnad til tekstane til Jespersen og Lakoff er boka *Kvinde og Mand* eit vitskapsverk. Ho er skriven for filologar. Det vil ikkje seie det same som at ho er tungt tilgjengelig. Så det kan ikkje vere derfor at ho har fått leve eit mykje stillare liv. Ein grunn er nok at ho er skriven på dansk. Når eg har sett mon i å ta opp boka her, er

Lis Jacobsen, teikna av Knud Larsen.

det for det første fordi eg meiner at det *er* ein samanheng mellom korleis språksystemet representerer og karakteriserer mennesket, og den måten språkbrukaren oppfattar seg sjølv og andre (t.d. det andre kjønn) på. I neste omgang er *det* bestemmende for språkbruken til språkbrukaren. For det andre synes eg det er eit viktig poeng å kunne dokumentere at eit nokså gammalt verk held seg gjennom tidene, også metodisk, den dag i dag. Verket er eit filologisk verk, resultata er komne til ved bruk av tradisjonell filologisk metode, altså gjennom tekstlesing og teksttolking. Filologi er som kjent vitskapen om tolking og forståing av språklige dokument. Målsettinga for filologien er å trenge inn i kultur og åndsliv, å få innsyn i den kulturen og det åndslivet som dei undersøkte tekstane er uttrykk for. Filologien freistar å rekonstruere den historiske røyndommen som språket gjev att eller opnar for. Ein filologisk innfallsvinkel til dei spørsmåla vi tar opp her, kan, som i Lis Jacobsens tilfelle, vere ein analyse av betydningsutvikling og betydningsend-

ring. Materialet er språklige dokument av ymse slag. Dei blir analyserte og tolka i ein kulturhistorisk samanheng. Gjennom innsamling, utgjeving og tolking av tekstar kan filologien levere eit tekstkritisk fundament for undersøkingar av t.d. forholdet mellom kvinner og menn og den posisjonen dei to kjønn hadde i gjevne samfunn i ulike historiske tidsaldrar, slik dette kjem til uttrykk i språklige dokument. Filologi er å tolke tekstar. Lis Jacobsen tolkar ord på grunnlag av tekstar. I ei utvida meining er det òg filologi. For meg har boka *Kvinde og Mand* komme til å bli ein nøkkeltokst, i ei noko anna meining av ordet enn i den tolkinga eg gav ovafor. Om vi tar metaforen på alvor, kan vi seie at ein nøkkeltokst er ein tokst som kan hjelpe oss til å opne eller låse opp dører til innsikt og forstand.

Litt om Lis Jacobsen

Lis Jacobsen var nordisk filolog. Eg vil ikkje her bruke så mykje tid på å komme

inn på biografien hennes, bare nemne nokre sentrale sider ved det faglige arbeidet hennes. Ho var fødd i 1882, og sjølv sagt, hadde eg nær sagt, kom ho frå ein embetsmannsheim og eit intellektuelt miljø, i København. Faren hennes var nasjonalbankdirektør Marcus Rubin. Bakgrunnen hennes er altså den københavnske borgarlege kulturen i det 19. hundreåret. Følgelig hadde ho høve til å ta studenteksamen i 1900, lærerindeeksamen i 1903, magistergraden i nordisk filologi i 1908. I nekrologen over ho i *Arkiv för nordisk filologi* i 1962 skriv forresten Karl Martin Nielsen at ho tok til å studere nordisk filologi «tilskyndet af sin mand». (Nielsen 1962: 236). I 1907 vann ho universitetets gullmedalje i nordisk filologi for arbeidet *Naar og hvorledes har det fællesnordiske Sprog spaltet sig i forskellige Grene?* Ho disputerte i 1910 på ei språkhistorisk avhandling, *Bidrag til det danske Rigssprogs Historie. I. Lydhistorie*. Det var i ei tid da avisene kunne kombinere hendingsreferat og personkarakteristikk på denne måten. Eg saksar frå *Politiken*:

En kvindelig Doktorand er – endnu! – en ligesaa stor Sjældenhed paa Universitetet som en Afhandling om dansk sproghistorie. Begge Dele forenedes ved den Doktoravhandling, der igaar fandt Sted, og som forløb til megen Ære for den ganske unge og smukke Dame.

Lis Jacobsen har ei lang publikasjonsliste. Bibliografien i heidersskriftet i 1952 tel 330 nummer; mange av dei er avisartiklar om allmenne samfunnsspørsmål, m.a. spørsmål knytte til kvinnesak, som ho må ha hatt eit noko ambivalent forhold til. Ho gav ut ein god del eldre skrifter på tradisjonelt filologisk vis; tekstrestituering og -konstruksjon er jo ei viktig filologisk arbeidsoppgåve. Mellom 1911 og 1931 var ho leiar for *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab*, som blei stifta i 1911. I den sa-

manhengen deltok ho aktivt i arbeidet med *Ordbog over det danske Sprog*. Ho var leiar for utgjevinga av det danske diplomatariet, *Diplomatarium Danicum*. Ho var stiftar og medredaktør av *Acta Philologica Scandinavica*. Som vitskapsmenneske var ho først og fremst runolog, og ho har gjeve ut ei rekke artiklar og avhandlingar innafor runeforskinga. Det toppar seg i storverket *Danmarks Runeindskrifter* 1941-42 v/Lis Jacobsen og Erik Moltke. Ho administrerte dessutan *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder* fram til 1957. I festskriftet til 70-årsdagen blir ho takka for sitt «virke for dansk sprog, litteratur og historie». I dette festskriftet er det med ikkje mindre enn tre bilde av ho. Noko slikt har eg aldri sett i eit festskrift til ein mann. Ho døydde i 1961.

«En sprogstudie fra dansk middelalder»

Lis Jacobsen var 30 år da boka *Kvinde og Mand* kom ut. Boka bygger på ein forelesingsserie. Ein kan sakens spekulere både over motiva bak tittelen og over kvifor den kvinnelige filologen hadde stilt seg spørsmålet om kva for ord for kvinner og menn som blei brukte i dansk middelalder. I *Dansk biografisk leksikon* kommenterer Peter Skautrup det slik:

J. elskede at udforske livet og kulturens stade bag ordene, og gennem hele forfatterskabet lyser en række studier eller «epistler» op, snart (især under besættelsen og landflygtigheden) som kronikker i dagbladene, snart som selvstændige publikationer. (*Dansk biografisk leksikon*, bd. 7:196)

Boka er «en Sprogstudie fra dansk Middelalder», nærmare bestemt ei undersøking av nemningar for kvinne og mann, for menneske og han-menneske. Det er altså ei form for semantisk analyse eller betydningshistorie Jacobsen arbeider med her. Etter ei

allmenn innleiing med eit oversyn over tilhøvet mellom språklig uttrykk og innhald og med historiske forklaringar, er boka delt i tre delar: runespråket (800-1100), lovspråket (1200-1350) og klosterspråket (1350-1520). I innleiinga seier Jacobsen at oppgåva ho har sett seg føre, er å gje

en skildring [—] af de egentlige Kønsnævn, hvorved forstaas de Ord, der betegnede Manden og Kvinden i deres Forhold til hinanden, som Elskende, Kærester eller Ægtefolk. (Jacobsen 1912:2)

Dette er formålet. Resultatet eller konklusjonen blir formulert på s. 229-230. Vi kan sitere det først som sist:

Det Resultat, vi har naaet til, er grundet paa Ordenes Brug i den Tid Literaturen, hvori vi træffer dem, blev til. Vi har jo imidlertid desuten prøvet at følge Ordene tilbage til deres Oprindelse, og vi har derved faaet et Indblik i Sprog- og Samfundsforhold i den Tid, selve Ordene blev til. Vi saa, at der i hin fjærne Fortid ikke fandtes Kønsnævn baade for Mand og Kvinde, men kun for Kvinden. Manden nævnedes udelukkende efter sin Stilling i Samfundet som Hersker eller Undergiven (frøyr, Karl, Svend) eller som Jorddyrker og Kriger (Bonde, Pægn, halr, Dreng). Da man senere fik Brug for mandlige Kønsnævn, tog man hertil enten de mandlige Samfundsnavn (Karl, Svend, Bonde, Dreng) eller de kvindelige Kønsnævn med eller uden Ændring (Mø, Brudgom, Enke, Skøgesøn o.s.v.), ligesom man omvendt havde skabt Samfundsnavn for Kvinden ved Afledning til Mandsnævnene (frøya, drottning).

Grunden til dette Sprogforhold maa søges i selve samfundsforholdene: for Kvinden var Forholdet til Manden, som Mø, Brud, kwæn, Enke o.s.v., det der for Slægten kendetegnede hendes Stilling i Livet, mens Mandens forskjellige Forholde til Kvinder var af saa ringe Interesse for Omgivelserne, at disse ingen Behov havde til Ord herfor.

Dengang Ordene for Kvinde og Mand blev til, var Mandsnævnene Samfundsnavn.

Alle primære Kønsnævn er Kvindenævn.

Slik, ser vi, grunngeiv forfattaren sine konklusjonar i historiske og sosiale forhold. Konklusjonane hennes blir godt dokumenterte i dei tre hovudbolkane om ru-

nespråk, lovspråk og klosterspråk. Den klare samanhengen mellom språket og samfunnet blir altså gjord tydelig. Frå først av var nemningane for «person av hankjønn» gjevne ut frå relasjonar til samfunnet, ut frå dei samfunnsfunksjonane mannen hadde, mens nemningane for «person av hokjønn» hadde samanheng med kva for relasjonar kvinna stod i til ein eller annan mann, far, elskar, ekte-mann, bror, son. Såleis fortel alt måten orda er danna på, mykje om korleis samfunnet forma eit tilhøve som det mellom kjønna. Dei asymmetriske samfunnsrelasjonane er opphavet til det asymmetriske semantiske mønsteret Jacobsen avdekkar i dei nemningane ho analyserer. Mannen var menneske i høve til samfunnet, kvinna var – sikkert ofte knapt nok – menneske i høve til mannen.

Kvart av dei tre hovudkapitla hos Jacobsen tar til med eit oversyn over og ein karakteristikk av dei kjeldene som er brukte. Det er heilt tydelig at dei konklusjonane Jacobsen trekker, bygger på eit grundig og detaljert kjeldestudium. Sjølv framstillinga gjev dei konklusjonane Lis Jacobsen har drege ut av å analysere tekststader på bakgrunn av etymologisk kunnskap. Slik viser ho kva for tydingar som til kvar tid låg i dei aktuelle orda for «kvinne» og «mann».

Det seier seg sjølv at runeinnskriftene gjev heller sparsamme informasjonar. Likevel er det nyttig og verdfullt å studere dei. Alt på desse steinane er det tydelig at kvinnene blir karakteriserte ut frå kjønnet sitt, mens mennene blir skildra i forhold til det samfunnet dei levde i. Den tendensen i språket som framleis blir brukt til å uttrykke og namnsette kvinnekjønnet ut frå kjønnsstilling, går altså attende til dei eldste språkminna våre.

Vi får vidare sjå korleis dei eldste orda for «mann» og «kvinne», *wær* og *kona*, etter ei tid blei avløyst av *karl* eller *karlmand* og

kone, seinare *mand* og *kvinde*. Sameleis følgjer vi voksterlina for orda for «ektemann» og «hustru» frå *wær* og *kona*, over *bonde* og *kone*, seinare *husbonde* og *husfrø/husfrue*. Jacobsen kjem også inn på aldersnemningar, altså nemningar for gut og jente, barn, unge og gamle menneske. Opphavet til ein del skilde nemningar i dei nordiske måla, dialektsærtrekk og anna blir òg tatt opp.

Betydningsendring

Det gjekk for seg store endringar med nemningane for kvinne og mann i dansk mellomalder. Dels kom det av at nye ord kom til utanfrå, og dels kom det av at gamle ord gjekk av bruk. Samstundes skjedde det ein del betydningsforskyvingar. Ei slik forskyving av betydning har vi i ordet «mann». Det er eit ord ein har vore opptadd av i den moderne språk- og kjønnsdebatten òg, veit vi. Det gjeld i alle dei germanske språka. Det sentrale spørsmålet i denne samanhengen har eg stilt i overskrifta til dette foredraget: Kan *mann* bety «menneske»? Vi kunne like gjerne spørje: Kan *mann* bety «kvinne»? Lis Jacobsen svarer faktisk på desse spørsmåla gjennom kjeldestudia sine. I eldre dansk, som i eldre norrønt mål, kunne mann bety både «menneske», «person av hankjønn» og «person av hokjønn». Det siste er dokumentert gjennom det kjende *Legendehandskriftet* frå midten av 1400-talet, der uttrykket «kristne Mænd» blir brukt om dei tre døtrene til Sankta Sofia. Dei omtaler seg sjølve som «kristne Mænd» i denne replikken til keisar Hadrian:

«Haver du nogle saadanne Piner, som du venter at kunne overvinde vor Tro med, da øv dem, og du skalt se, hvilken Kraft kristne Mænd har, at de er stærkere end dine Piner.» (Jacobsen 1912:81)

brukas som kjelde for å undersøke ordtilfanget kring 1300. Vi kan altså slå fast at på det tidspunktet kunne *mann* bety «menneske» og jamvel «person av hokjønn». I same handskriftet møter vi for første gong i dansk ordet «menneske», lånt frå saksisk, her bare brukt om «Menneskens Søn». Trulig har den opphavlige betydninga vore meir abstrakt enn den nyare, nemlig «menneskeheit».

Jacobsen viser altså at det gjekk for seg ei betydningsendring med ordet «mann» frå «menneske» til «person av hankjønn». Dette er ei endring som har skjedd i alle dei germanske språka, med islandsk som eit mulig unntak:

fra det kønsløse til det kønsbestemte Begreb; kun i det med Substantivet oprindelig identiske Pronomen, nordisk, tysk, engelsk *man* er Kønsløsheden bevaret. (Jacobsen 1912:82)

Dette siste kan ein nok diskutere. Poenget her er å slå fast at det har skjedd ei betydningsendring i alle germanske språk, og at det som er att av betydninga «menneske» i moderne germanske språk, bare er restar. I yngre dansk mellomalder er det bare unntaksvis at «mann» blir brukt som fellesnemning. Den vanlige nemninga for «mann og kvinne» er no – i det 14. og 15. hundreåret – «menneske». Dessutan blir det latinske lånordet «Persone» brukt, særlig i kyrkjelig litteratur. (Jacobsen 1912:146). Orda «menneske» og «person» kjem altså i konkurranse til «mann» i den ikkje-kjønsspesifikke betydninga. Også ordet «folk» blir brukt, «ved Aar 1500 som kønsløst Fællesnævn for Mand og Kvinde, ganske som Mand bruges i Oldsproget» (Jacobsen 1912:146). Denne utviklinga av nye fellesnemningar har etter kvart ført til ei spesialisering av betydningsinnhaldet i ordet «mann», må vi kunne gå ut frå. Dette skjer iallfall frå

det 15. hundreåret av. I takt med endringar av samfunnsforholda og utviklinga av behova for nye nemningar har det oppstått nye ord dels for mannens forhold til kvinna («husbonde» får betydninga ektemann), dels for kvinnaas samfunnsmessige relasjonar (ofte danna ved avleiingar frå dei mannlige formene). Det er eit godt poeng i denne samanhengen at dei einaste mannsnemningane som er danna ved avleiingar av primærnemningar for kvinner, er «enke-mann» til «enke», «brudgom» til «brud» og i nyare tid «horkarl» [i dansk] og «horebukk» til «hore». Alle er altså kjønnsnemningar. Det er iallfall bare desse tre eg har klart å komme på.

I det store og heile er *Kvinde og Mand* halden i ein nøktern og saklig stil og tone. Ein kan ikkje lett tolke eller lese seg til personlige eller kjenslemerte oppfatningar bak dei nøkterne opplysningane forfattaren gjev. Men somtid er stilen av ein slik art at det kanskje er legitimt å tolke identifikasjon med kvinners kår eller jamvel indignasjon på kvinners vegner bak orda. Det gjeld særlig i kapitlet om «Lovstridig elskov», s. 111ff. Der skildrar forfattaren den uendelig store ulikskapen på rettsforholda til kvinner og menn:

Thi kvinden havde ingen som helst Ret. Krænkedes hun, var det retslig set hendes Værg (Mand, Fader, Broder, Søn) der krænkedes, ham tilkom det at hævne Voldsdaaden, og han havde Ret til Boden; men hun havde intet at fordre. Hun ejede intet. Hun ejede end ikke sin Person. (Jacobsen 1912:111)

Eit anna engasjert avsnitt er dette:

Lige saa frit Manden var stillet, lige saa lidet man bekymrede sig om hans Samliv med Kvinder – man havde jo end ikke Ord til at udtrykke dette – lige saa lænkebundet var Kvinden. Vé hende, om hun sved den, der ved Køb havde gjort hende til sin Ejendom. Da blev hun forjaget fra Slægten, berøvet sit Gods, hvis hun da i det hele beholdt Livet. (Jacobsen 1912:112).

Ho er inne på at

Det kunde være tvivlsomt nok om «hosleyen Dotter var bedre end hængt Søn»,¹

når ho seiar at

Ejeløs, fredløs, frændeløs kunde den utro Kvinde jages af Gaarde, – hvis hun ikke slet hen dræbtes paa Gerningsstedet. (Jacobsen 1912:117)

Som tidligare nemnt var ein del av publikasjonane til Lis Jacobsen meningsytningar i pressa om kvinnesaksspørsmål. Alle desse har eg ikkje lese, og veit derfor ikkje så mykje om kva for posisjon ho hadde i kvinnesaksdebatten i samtida, ut over det Annette Bennicke nemner i forbifarten i ein oversynsartikkel (Bennicke 1984). Etter det skal ho paradoksalt nok «sin egen stilling som sprogforsker taget i betragtning» ha argumentert for at «kvindens stilling – burde være i hjemmet» (Bennicke 1984:11).

Kva har *Kvinde og Mand* hatt å seie i ettertida?

Eg sa at det har vore få referansar til Lis Jacobsen i den moderne språk-og-kjønns-litteraturen. Dei få eg kjenner til, vil eg nemne her. I Else Ryen (red.): *Språk og kjønn*, Oslo 1976 er boka *Kvinde og Mand* nemnd i bibliografien. Dessutan kjem Else Ryen inn på boka i samband med ein diskusjon om ordet «mann» er kjønnsnøytralt i artikkelen «Det kvinnelige fravær» (s.71-80). I eit temanummer om språk og kjønn i det danske *Forum for Kvindeforskning* (1981/3) pryder Lis Jacobsens bilde forsida. Det blir elles gjeve nokre opplysningar om arbeidet hennes for *Dansk Biografisk Leksikon*. Hennes språk-og-kjønns-arbeid har derimot ingen plass der. I ein artikkel i ROLIG-papir 26 frå 1981, «Indfaldsvinkler til kønssproglig analyse», nemner forfattaren Mogens

Theodorsen Lis Jacobsens bok i samband med eit avsnitt om filologisk-basert forskning og kritikk. Boka har òg ein viss plass i eit seinare ROLIG-papir, nr. 32 frå 1984 av Annette Bennicke, «*Dieu a créé la femme, l'homme a fait la femme*». En rekognoscering i dansk og udenlandsk køns-sprogsforskning. Dessutan må det nemnas at Kjell Venås har brukt Lis Jacobsens idé og har analysert den norske Gulatingslova etter same mønster i *Festskrift til Finn Hødnebo* 29. desember 1989, «Kvinne og mann i Gulatingslova. Etter ein idé av Lis Jacobsen». Venås seier dette om Lis Jacobsens bok:

Kvinde og Mand kan gjerne lesast også i dag, etter 77 år, både for den vide språkhistoriske kunnskapen boka gjev, for den innsikta ho gjev om semantiske tilhøve, og for det ho avdekkjer om den skarpe, logisk resonnerande tanken til forfattaren. Ein kan også lese boka av faghistorisk interesse. (Venås 1989:290)

Hans eiga undersøking gjeld den norske Gulatingslova. Det er all grunn til å rekne med at dei semantiske tilhøva i norrønt ikkje veik monalig av frå gammaldansk. Grovt sagt kan ein seie at det er det Venås òg finn ut.

Slike filologisk orienterte kjønnspråklige analysar som den eg har gjort greie for, representerer ein viktig sjanger som seier noko om synet på og tilhøvet mellom kvinner og menn i ulike historiske samanhengar. Det språklige bildet av kvinner og menn er ikkje det same til alle tider; det skjer ei stadig betydningsutvikling, betydningsendring og betydningsfor-skyving. No er likevel ikkje Lis Jacobsens arbeid representativt for bruken av den historisk-filologiske metoden i denne samanhengen. Han har vel heller vore brukt som eit argument for å legitimere status quo.

Det er skriftspråket og litteraturspråket som er studieobjektet for filologar. Frå så

langt attende i tida som Lis Jacobsens studie går, har vi sjølv sagt ikkje talespråklige kjelder, og heller ikkje andre vitnemål om talespråket enn nettopp skriftspråket. Det inneber m.a. at i slike historisk-semantiske studiar som Lis Jacobsens *Kvinde og Mand* er eit døme på, er ords denotasjonar lettare å analysere enn konnotasjonane.² Fordi det er skriftspråk (og ikkje talespråk) som er att frå den fjerne fortida, betyr det dessutan at det i regelen bare er uttrykksformer skapte av menn som har overlevd, og på den måten har kunna blitt gjort til gjenstand for analyse og fortolking i ettertida. Kvinners språk blei ikkje nedfelt i skrift i same grad som menns språk blei det. Dei språklige spora som kvinner har late etter seg, er såleis i større grad blitt utviska enn spora etter menn.

Trass i at Lis Jacobsens bok på mange måtar står i ei særstilling, vitnar ho om at filologisk orientert forskning kan brukas til ei historisering av dei kjønnsnemningane som er i bruk i notida, med sikte på å perspektivere og relativisere desse nemningane og det tilsynelatande sjølvsegde og uforanderlige ved dei. Filologisk orienterte undersøkingar kan òg tilføre analysar av kjønnspråk ein historisk dimensjon på den måten at dei synleggjør dei språklige og kulturhistoriske føresetnadene for ei kritisk tolking av t.d. kjønnsnemningane i språket. Det er i det perspektivet eg meiner at Lis Jacobsens *Kvinde og Mand* er eit sær viktig verk.

Tove Bull
professor

Institutt for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Noter

1. Hosleyen = hosligget eller forført.
2. Denotasjon = saklig referanse. Konnotasjon = følelsesmessige assosiasjoner utløst av ord.

Litteratur:

- Bennicke, A. «*Dieu a créé la femelle, l'homme a fait la femme*». En rekognoscering i dansk og udenlands kønssprogsforskning. ROLIG-papir 32, 1984.
- Blatt, F. et al (red.). *Runer og Rids. Festskrift til Lis Jacobsen 29. januar 1952*. Rosenkilde og Bagger, København 1952.
- Bricka, C.F. (1887)/Engelstoft, P. (red): *Dansk biografisk leksikon*. Gyldendal, København 1933-44.
- Forum for Kvindeforskning*, København 1981, nr.3.
- Jacobsen, L. *Kvinde og mand. En sprogstudie fra dansk middelalder*. Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, København 1912.
- Nielsen, K. M. Lis Jacobsen +. I *Arkiv för nordisk filologi* 77, s. 236-240.
- Ryen, E. (red.). *Språk og kjønn*. Novus, Oslo 1976.
- Theodorsen, M. Indfaldsvinkler til kønssproglig analyse. I K. Risager og U. Telmann (red.). *Kønsspesifik sprogbrug – hvad er det?* ROLIG-papir 26, s. 37- 69.
- Venås, K. «Kvinne og mann i Gulatingslova. Etter ein idé av Lis Jacobsen», B. Eithun et al (red.): *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989*, Novus. Oslo 1989.

Mottakelsen av John Stuart Mills tanker i Norge

Av Åse Hiorth Lervik

Det var Georg Brandes som oversatte *The Subjection of Women* til dansk allerede året etter at boka var kommet ut på engelsk i 1869. Noen organisert kvinnebevegelse var det ikke i de skandinaviske land så tidlig. En del av de kvinnene som ble aktive i bevegelsen i 1880-årene, hadde imidlertid lest Stuart Mills bok da den kom ut og hadde mottatt viktige inntrykk av den. «En befrielse» kalte Aasta Hansteen den. Vi skal ta utgangspunkt i et anonymt lite skrift som kom ut i København i 1871 med tittelen *Venindernes Samtale om Kvindens Underkuelse*.

«Have I nu læst Mills Bog, som jeg anbefalede Eder?» spurte Julie sine Veninder.

«Jeg har», sagde Elise, «og jeg takker Dig meget for Anbefalingen. Vel var jeg af og til forarget, men ogsaa imellem henrevet og altid interesseret.»

«Jeg har ogsaa læst den», sagde Fanny, «og med den dybeste Interesse. Jeg fandt den fortræffelig, og berettiget næsten helt igennem.»

«Jeg har maattet læse den højt for min Bedstemoder,» sagde Sophie, ellers skulde ingen Magt i Verden bragt mig til at aabne den afskyelige Bog.»

«Og Du fik ikke dine meninger det mindste paavirkede ved Læsningen?» spurte Julie.

«Ikke det mindste,» svarede Sophie. «Jeg syntes efter at have læst den, som jeg syntes før, at Mill kunde ladet os være i Fred. (...)»

Dette er åpningen på et anonymt lite hefte fra 1871 med tittelen *Venindernes Samtale om Kvindens Underkuelse*. Både språkføringen og spesielt den fiktive samtale med spørsmål og svar lagt i munnen på navn som aldri utvikler seg til personer, virker unektelig gammeldags på oss i dag,

kanskje lettere komisk. Men vi skal ikke la oss bedra av det ytre skinn. Innholdet er moderne nok i forhold til sin tid, og tankene som blir lagt fram betyr et vesentlig skritt framover i norske kvinners bevissthetshistorie. John Stuart Mills *The Subjection of Women* kom ut i England i 1869, og så tett var forbindelsen mellom de skandinaviske land og England at den ble oversatt allerede samme år både til svensk og til dansk. Den danske oversettelsen var det ingen ringere enn Georg Brandes som sto for. Ifølge hans egne opplysninger ble han oppmerksom på Stuart Mill gjennom Caroline David, som levde i et ulykkelig ekteskap med mange barn. Hun hadde et kjærlighetsforhold til den unge Georg Brandes og kom til å prege hans syn på kvinnens situasjon i hans første, radikale fase. Brandes hadde, sier han, på den tid hatt planer om selv å skrive et verk om kvinnens underordnede stilling i samfunnet og de ulykker

det førte med seg, men da han leste Stuart Mills bok, fant han ut at den dekket behovet. Han la alt annet arbeid til side for å oversette boken fortest mulig, eller for å si det med hans egne ord: «I November 1869 udgav jeg Mills Bog paa Dansk og kom derved til at innlede den moderne Kvindebevægelse i Danmark.»

Er det en overdrivelse? Det hadde helt klart vært tilløp til en debatt om kvinnens stilling i de skandinaviske land før Brandes kastet Stuart Mills bok inn over publikum. Fredrika Bremers romaner vakte oppsikt og debatt i Sverige i 1840- og 1850-årene, i Danmark ble striden omkring den unge Mathilde Fibigers bok *Clara Raphael* det første høydepunkt ved inngangen til 1850-årene, og hennes tanker og skrifter spredte seg også til Norge. Med Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* i 1855 fikk Norge den første kritiske skildring av kvinners kår. Noen offentlig debatt kom imidlertid ikke i gang, og det er også klart at det var et mindretall kvinner som hadde tenkt opprørske tanker. Men de fantes.

Den fæle tante Aasta

Et lite blikk inn i forholdene i Norge umiddelbart før Stuart Mill får vi av et brev som en ung pike på 23 år skrev til sin bror i 1868:

Et Sted, hvor de nu ikke har det godt, er paa Observatoriet; du kan ikke tænke dig, hvor fæl tante Aasta er blevet i det sidste, hun plager dem allesammen saa at de næsten ikke kan holde det ut. Hun var hos os en aften, da Schjøjts, Hansteens, Frøken Blom og Prosten Gjør fra Stavanger var her, og hun udvirkede at her blev saa uhyggelig, at jeg gjerne kunde sat mig til at græde; hun behandlet de to Herre som om de var Skolegutter – i det Hele er hun saa utaalelig vigtig at det næsten ikke er muligt at være i Stue med hende (...) (Lein 1984 s. 90)

Den fæle tanten som skapte problemer for sin dannede familie, var Aasta Han-

steen, på dette tidspunkt en dame i 40-årene som altså hadde store vansker med å tilpasse seg normal oppførsel for kvinner av sin stand. Hennes person og hennes bakgrunn kan tjene som eksempel på hvordan og hvorfor en gruppe norske kvinner var motakelige for tankene i John Stuart Mills bok. Aasta Hansteen (1824-1908) var den første norske kvinne vi vet om som fikk en formell kunstnerisk utdanning. Snaut 20 år gammel reiste hun til København for å gå på malerskole, senere var hun også i Düsseldorf og fikk undervisning der. I perioder av sitt voksne liv forsørget hun seg som malerinne. Forutsetningene for at en kvinne kunne få slik utdanning i 1840-årenes Norge var selvsagt at hun tilhørte den intellektuelle og utdanningsmessige overklasse. Hennes far Christopher Hansteen var professor ved det unge norske universitetet, det såkalte Kongelige Fredriks Universitet, og han var det første store navn i norsk naturvitenskap. Dessuten skjedde det nok gjennom det meste av forrige århundre et «negativt» utvalg av unge piker til utdanning. De pene og veloppdragne var lette å avsette på ekteskapsmarkedet, og ble gjerne forlovet før fylte 20 år. De stygge og slemme hadde bedre sjanser på å få skolegang som kunne ruste dem til å stå på egne bein.

Men utdanning var jo ikke tilstrekkelig til at en kvinne virkelig fikk en selvstendig tilværelse. Lovene regnet ikke kvinner som borgere, de hadde ikke stemmerett og var utestengt fra alle offentlige verv og dermed all innflytelse på samfunnet. De var også nektet innflytelse på sin egen situasjon – for eksempel ble de bare i meget sjeldne tilfelle tiltrodd å styre sin egen økonomi. Og verst av alt var den psykiske knebling, sosialiseringen til en passiv, underordnet rolle. Flere år senere skriver Aasta Hansteen slik om denne tiden:

Vor tilværelse var udtrykt ved ikke: Du maa ikke tale, ikke skrive, ikke arbeide, ikke spadsere, ikke

Aasta Hansteen: Portrett av Mathilde Dunker, 1854.

Aasta Hansteen: Portrett av Sofie Dunker, 1854.

Disse to bildene var opprinnelig ett, og er blitt delt en gang etter 1855.

(Kilde: Anne Wickstrøm: *Kvinnerns bilder*, Universitetsforlaget 1983.)

spise, ikke drikke o.s.v., o.s.v. Fremfor alt ikke være person. Jeg følte trykket av tilstanden saaledes: Om ogsaa alt kan forandres, saa kan dog dette aldrig forandres. Denne haabløse følelse fremkaldte hos mig en stemning – saa revolutionær: Jo mer haabløst man føler undertrykkelsen ... jo større nydelse er det at gaa frem, lige imod magtuhytet, og slaa det midt i ansigtet, og sige: Nu er din tid forbi, nu er din magt tilende! (Lein 1984 s. 90)

Bak den ugifte tantes provoserende oppførsel i selskapslivet ligger en dyp utilfredshet som hun deler med flere kvinner av embetsstanden. De opplevde en skjærende motsetning mellom personlige forutsetninger og den offisielle kvinnerolle. Også gifte kvinner kunne komme opp i et tilsvarende uføre. Aastas kusine Vilhelmine Dunker (1816-1915) giftet seg Ullmann, men flyttet fra sin mann og måtte greie seg på egen hånd med flere barn. Hennes datter Ragna var den unge piken som ble så forskrekket over tantens oppførsel. Etter ekteskap og skilsmisse ble hun i 1880-årene aktiv som kvinnesaks-kvinne og skolemenneske under navnet Ragna Nielsen (1845-1924).

Kvinnen som slyngplante

I 1870 fantes det ikke få kvinner som reagerte med stor angst på John Stuart Mills synspunkter. Ett av de første innleggene i debatten ble trykt på første side i Morgenbladet juni 1870, skrevet av en (anonym) kvinne som hevder at alle hun kjenner, tar avstand fra Mills bok i private samtaler. Hennes hovedargument, og det argument som stadig går igjen på den konservative siden i debatten, er at den nåværende ordning av forholdet mellom kjønnene er naturlig og innstiftet av Gud – de to ting betydde faktisk det samme for de fleste mennesker i det norske samfunn på den tid. Et enkelt blomstrende sitat fra dette innlegget viser i hvilken grad underordningen – eller underkuelsen – er blitt internalisert og opp-

leves ikke som en egenskap ved relasjonen mellom mann og kvinne, men som en egenskap ved kvinnen:

Ak, det er en Sandhed, at vi Kvinder ere en Slyngeplante, der trænger til at omslynge en stærk og kraftig Stamme (Manden) med et vart Hjertes Varme og Inderlighed for at blive, hvad vi kunde blive, selv om denne Stamme, denne Støtte for vort svage Væsen ofte behandler os haardt, saarer og bedrøver os – hvor gives der da Forhold, saaledes som Menneskelivet ved Synden er blevet, hvori ikke saadant maa taales?

I denne siste innrømmelsen av at menn faktisk ikke alltid spiller beskytterens rolle overfor de svake kvinner, men også hendelsesvis misbruker sin styrke, ligger en ansats til martyrium eller masochisme. Slike toner går igjen i meget av argumentasjonen for kvinnens tradisjonelle underordning – det er kristelig å tåle prøvelser og lide i taushet, kysse den hånd som slår.

Men den anonyme kvinnen i Morgenbladet har også noen mer samfunnsmessige perspektiver. Hun ville grue for å se kvinnelige stortingsrepresentanter eller advokater, skriver hun for eksempel. Hun skriver også om hvor tragisk det er for en kvinne å bli forlatt, å være uten mannlig beskyttelse. Dette henfører hun imidlertid ikke til lover og rettsstilling, men til motsetningen mellom kvinnens sarte nervesystem, hennes hele personlighet og «de raa Forhold, der ere uundgaaelige i Livet». Dermed har hun lagt problemet på et plan hvor det synes naturlig. Lover og rettsforhold kan riktignok endres av mennesker, dvs. på den tid av menn. Kvinnens natur kan derimot ikke endres, og dermed blir det også formålsløst å forberede kvinner på at de kan komme til å leve et liv uten mannlig beskyttelse.

Angrep på kirken

Det var dette innlegget som fikk Aasta Hansteen til å kaste seg ut i avisdebatten. I fire store artikler i Dagbladet i løpet av

sommeren og høsten 1870 rykket hun ut til forsvar for John Stuart Mill, som hun kalte «en Befrier» og «et Guds Veir» (Hansteen 1985 s. 62 og 65). Artiklene var anonyme og pussig nok undertegnet på samme måte som innlegget i Morgenbladet: «Af en Kvinde». Det ble begynnelsen på en lang rekke avisartikler, pamfletter og polemiske skrifter. Allerede i februar 1871 sendte hun under fullt navn til det danske *Maanedsskrift for folkelig og kristelig Oplysning* artikkelen «Kvindens Stilling i Universet», som redaktørene publiserte – men under tittelen «Kvindens stilling i Verden». Det ble foranledningen til en skarp debatt, for ikke å si et skjenneri, med en av redaktørene (Hansteen 1985 s. 88 ff.).

Det viktigste av Aasta Hansteens arbeider ble antakelig skrevet i kjølvannet av denne striden i løpet av 1872-73, men ikke trykt før 1878, under tittelen *Kvindens skabt i Guds Billede*. Trykningen måtte hun bekoste selv, intet forlag ville ta skriftet, og Stortinget avsto hennes søknad om pengestøtte til publiseringen.

Bente Nilsen Lein hevder i kapitlet «Tante Ulrikke-tiden» i boken om Aasta Hansteen, *Furier er også kvinner*, at Aasta Hansteens egentlige ærend var å angripe kirkens kvinnesyn. Hun hilser riktignok Mill velkommen som en ridder for kvinnesaken, og hun slutter seg til hans protest mot kvinnes underordnede stilling. Men det viser seg også at hun på flere punkter finner Mills teorier ytterliggående og for radikale. Selv hevder hun et syn på forskjellen mellom kjønnene som er klart i slekt med romantikkens:

Den store Skjønhed ligger netop i at de er udrustede paa forskjellig Maade, hvorved de komme til at trænge til hinanden og fullstændiggjøre hinanden. Dette udhæves ikke af John Stuart Mill; han synes at overse det, ja at modarbeide en saadan Opfatning af Forholdet. Det ser næsten ud som om han vilde bevise, at Mand og Kvinde er aldeles lige, hvad den ene formaar, formaar den anden ogsaa. (Hansteen 1985 s. 75)

Bente Nilsen Lein hevder at Aasta Hansteen forholder seg pragmatisk utvelgende til Stuart Mills tankeverden og anvender taktisk de elementer og argumenter fra hans bok som i den gitte historiske situasjon støtter hennes eget grunnleggende syn. Hun gjør opprør mot alt som smaker av underordning og mannsprivilegier, men går samtidig inn for en spesifikk kvinnelighet – og den er da ikke bare likeverdig med mannen, men egentlig overlegen mannen på et moralsk og åndelig plan (Lein 1984 s. 92 ff.).

Men det Aasta Hansteen er aller mest opptatt av, er å vise at kirkens bibelfortolkning med hensyn til kvinnen er feilaktig. I *Kvinden skabt i Guds Billede* utvikler hun en slags alternativ feministisk teologi. Aftenposten kalte den «et forfærdelig filosofisk-historisk-æsthetisk-theologisk Ruskomsnusk», og også innad i kvinnebevegelsen var det kritiske røster som hevdet at hennes ekstreme synspunkter førte til endeløse og unyttige diskusjoner.

Venninnenes samtale

Det fins ingen gjenklang av romantiske forestillinger om hvordan kjønnene er vesensforskjellige og skal utfylle hverandre i *Venninnenes samtale om Kvindens Underkuelse*. Synspunktene skiller seg klart fra Aasta Hansteens, først og fremst ved at dette skriftet i høyere grad tar for seg den egentlige likestillingsproblematikk.

Det er fire kvinner som snakker sammen, og selv om de ikke er utført som personer, kan man finne enkelte trekk som markerer deres posisjoner. Julie er den mest radikale, det er hun som har anbefalt de andre å lese Mill, og det er også hun som lar seg overtale til å føre samtalen i pennen til sist, fordi, som Elise sier, hun har snakket mest. Sophie er den mest

konserverende, hun representerer Morgenblad-kvinnens konvensjonelle synspunkter – men hun snakker minst. Elise og Fanny heller mest til Julies side, men har flere innvendinger og betenkeligheter. Og mens Elise omtaler seg selv som mor, er Fanny den eneste av de fire som har valgt den enslige kvinnes lodd.

Den fiktive samtales form er upretensjøs og kan ha et preg av underholdning, likesåvel som samtalen i sitt vesen er argumenterende – her kan innvendinger reises og møtes gjennom ulike stemmer, som i det virkelige liv. Men dagligtalens springende form er bare etterliknet på det helt overflatiske plan, i virkeligheten har skriftet en stram komposisjon. Selv om det ikke fins noen kapitteinndeling, kan vi lett se at første del handler om ekteskapet, annen del om utdanning, tredje del om yrke. Inn i dette er vevet avvekslende juridisk og religiøs argumentasjon og motargumentasjon, oppkvikket med konkrete eksempler som vel å merke ikke er egne erfaringer, de har alltid formen «jeg kjenner et ektepar som ...». Dette bidrar enn mer til å legge distanse til stoffet, i det hele tatt virker skriftet meget mer rasjonalistisk enn Aasta Hansteens artikler.

I utgangspunktet virker opplegget som en samtale der de tre venninnene som stiller seg positive til Mills tanker, skal møte den fjerde venninnens innvendinger og påvirke henne. Men nokså raskt viser det seg at kvinnen bak skriftet er ute etter å utfylle Mills synspunkter, tilpasse dem norske forhold og kanskje videreføre dem. Jeg skal ta opp noen punkter hvor teksten klart går imot eller bort fra Mill.

Ekteskap og rettsvern

Ekteskapet var de fleste kvinners lodd og del i forrige hundreår, og lydighetskravet innen ekteskapet ble et viktig diskusjons-

(Kilde: Aasta Hansteen. Tyve aars kamp. Tilbakeblikk og fremsyn. Red. Elisabeth Aasen.)

punkt opp gjennom siste tredjedel av forrige hundreår – først i litteraturen, senere i den intellektuelle offentlighet. Kirken lanserte dette som et kristent, gudegitt krav: Paulus hadde sagt at kvinner skulle adlyde sine menn. Dette hevdet Mill var et produkt av den historiske tid og ikke kunne gjelde for alle tider. Venninnene er misnøye med Mill på dette punkt, og Julie påtar seg å forbedre hans analyse. Hun vil skille mellom en juridisk bestemmelse og et moralsk ansvar. Selv om Paulus pålegger kvinnene lydighet overfor ektemennene, følger det ikke av dette at de borgerlige lovene skal knesette et underordningsprinsipp. Paulus pålegger nemlig også mennene å saliggjøre sine hustruer, uten at de borgerlige lover tar den samme konsekvens av det. Mannens og kvinnens gjensidige plikt overfor hverandre i ekteskapet er et moralsk kristent ansvar som ikke kan lovfestes eller etterprøves av domstoler. Når lovene gjør hus-truen umyndig under påskudd av at ektepar bør være én juridisk person, fordi Bi-

belen sier at de to bør være «et Kjød», så må man bare si at det ligger utenfor de menneskelige lovers makt å gjøre to personer til en.

Fra spørsmålet om rettslig vern om kvinnen som juridisk person går samtalen videre til vielsen. På den tid var det bare personer utenfor statskirken som kunne gifte seg borgerlig. For alle medlemmer av statskirken var kirkelig vielse eneste mulighet, og i vielsesritualet ble kvinnens underdanighet og mannens overlegenhet innskjerpet: mannen skulle være kvinnens hode. Den juridisk velbevandrede Julie foreslår at borgerlig ekteskap skal komme inn i tillegg til den kirkelige seremoni, og med dette uttrykket forstår hun en juridisk kontrakt med bestemte rettigheter og forpliktelser for begge parter og med bindende avtale «som mellom to juridiske Personer om Formuens, Indtægternes og Udgifternes Deling». På den tid var det nemlig mannen som hadde økonomisk råderett over den felles økonomi, også når formuen var brakt inn i boet av kvinnen.

Det er et punkt i gjennomgåelsen av ekteskapsproblematikken hvor Elise uttrykkelig mener at Mill har urett, i alle fall hva norske forhold angår. Han sier nemlig at de unge pikene blir oppdratt til ekteskapet, og bare til det. Ut fra egen erfaring hevder Elise at de unge pikene tvert imot forberedes dårlig, de får ingen grundig utdannelse i det som skulle være de fleste kvinners fag, å føre husholdning:

Enhver ved, at Ægteskabet rimeligvis bliver hendes Lod, de fleste Mødre ønske at see sine Døttre gifte, og dog er det, ligesom man skammede sig ved at lære unge Piger Madlavning og Husholdning. De opdrages til Baldamer eller Gouvernanter, maaskee kunde man uden at være uretfærdig sige: de opdrages til at være forlovede, men til gode Husmødre ... bevares! det vilde være uanstændigt. (VS s. 16 f.)

Den radikale Julie mener at mangelen på åndsutvikling hos kvinnene og åndelig

fellesskap mellom ektefellene er en vel så viktig årsak til at mange ekteskap blir ulykkelige for begge parter. Både Elise og Julie slutter seg varmt og fullt til Mills ideal om ekteskapet som en pakt mellom to likestilte mennesker, og ut av dette spinner samtalen seg videre om oppdragsesidealer, hvor man kan merke en viss etterklang av Rousseau – men selvsagt uten den kjønnsforskjell han la opp til.

Utdannelse og yrke

Det viktigste punkt hvor venninnene går ut over Mills tanker og nærmer seg en utopi, er ved å se retten til yrke som forsettelse av kravet om utdanning. Både gutter og piker bør utdannes såvel praktisk som teoretisk parallelt. På den måte vil kvinnene bli bedre skikket både for ekteskapet og for å leve ugifte. Det vil også være det beste grunnlag for et fritt valg av ektefelle at man vet man er i stand til å forsørge seg selv. Og samfunnet vil få nytte av kvinners evner og dyktighet. Sophies bibelske argument om at kvinner skal tie i forsamlinger, møter Julie med at dette skal være en feiloversettelse – grunnteksten betyr bare at kvinnene skal tie i menigheten. Og forresten kan hun vise til at det fins kvinnelige kunstnere som opptrer offentlig uten at det vekker anstøt, spesielt er skuespillerinner unntatt fra kravet om å tie.

Det er ikke så originalt å forsvare ugifte kvinners rett til arbeid, det er heller ikke så vanskelig å møte argumentet om at kvinner som har et interessant embede, vil bli mindre interessert i å gifte seg: «De, der ikke som Fanny foretrække den enlige Stand, kunde jo ligesaa godt gaa over i Ægteskabet fra et Embede eller et Studium, som de allerede nu for Ægtestanden opgive en Lærerindepost eller Kunstnerbanen,» sier Elise. Det er mer radikalt å

kreve at begge ektefeller skal ha rett til arbeid:

«Hvis Mand og Hustru havde samme Uddannelse (...) og det var dog rimeligt, at man ligesaa godt kunde finde hinanden ved at studere sammen som ved at dandse sammen, kunde de jo dele Embedet. De fleste Mænd i Videnskabens eller Statens Tjeneste have til Hjælp en Fuldmægtig eller en Amanuensis, eller hvad Navnet nu kan være. Hvorfor ikke tage hertil den dem af Gud beskikkede Medhjælp? Mange Hustruer, især børnløse, ville have Tid nok.» «Hvor morsomt!» lo Fanny. «Vi kunde faa Hr. og Fru Bing, Sørenskrivere i Aker, ligesom William og Mary, Konger af England.» (VS 39 f.)

Derfra går veien logisk nok til de tilfelle hvor mann og kone ikke har samme utdanning, da «kunde jo Hustruen, hvis Manden tillod det, fortsætte sit tidligere Arbejde, selv om det var at røgte et Embede, og derved bidrage Sit til Familiens Indtægter.»

Innskuddet «lo Fanny» og selve ordlyden viser at forslagene er forsiktig frem satt, leserne kan godt ta det for en spøk, hvis de ikke ønsker å ta det alvorlig. I alle fall er det klart en tankelek med fremtidsmuligheter, ikke noe som skal realiseres i morgen eller i neste tiår. Men tankene er satt fram, og den huslige Elise utdyper dem. Hvis man er en tilstrekkelig dyktig husmor, kan man organisere sine tjenestefolk slik at alt praktisk arbeid fungerer som det skal og maten kommer på bordet, man behøver bare trekke opp sitt hus hver morgen på samme måte som man trekker opp sitt ur. Og for mannen må det være bedre at konen har tilbrakt dagen med et arbeid som sysselsetter hennes ånd, enn at hun har stått over grytene eller stoppet strømper.

Til sist streifer samtalen inn på andre samfunnsplikter, så som politiske verv og verneplikt. Og den konservative Sophie spør om kvinnene vil bli lykkeligere når de skal konkurrere med mennene og i det hele tatt begi seg ut i krevende studium og

livsstilling. Julie svarer at noen vil nok bli lykkeligere, men det er ikke poenget:

(...) om vi bleve mer eller mindre lykkelige, anseer jeg for uvæsentlig, hvad der er sikkert, er, at vi vilde blive mer udviklede, blive mer, hvad vi ere bestemte til at være. Hvis vi nu ere mer lykkelige end Mændene, med hvad Ret ere vi da det? Hvis vi ere i Stand til at paatage os større Ansvar og Byrder, end vi nu bære, og arbejde mer eller anderledes, end vi nu arbejde, er det vor Pligt ikke at unddrage os af Frygt eller Magelighed. (VS s. 43 f.)

Ifølge J.B. Halvorsens *Norsk Forfatter-Lexikon* er forfatteren bak *Venindernes Samtale* Mathilde Schjøtt, født Dunker, kusine av Ragna Nielsen og altså også hun i familie med Aasta Hansteen. Hennes far, høyesterettsadvokat Bernhard Dunker, har fått ry som en av våre mest skarpskodde jurister gjennom tidene. Selv ble Mathilde Schjøtt etter hvert en flittig skribent og utfoldet seg særlig som litteraturkritiker.

Camilla Collett skrev i 1872 ganske tørt om Stuart Mills bok at den var fortreffelig, men at den dessverre led av «samme Feil som alle alvorlige Bøger i vore Dage: at ingen læser den» (Collett SV II s. 208). Det hadde hun neppe rett i, opp gjennom årene ble det stadig henvist til den i forskjellige sammenhenger. På 1880-tallet, da kvinnesaken skjøt fart i Norge, ble John Stuart Mill særlig hyllet som forkjemper for kvinnestemmeretten. (Nylænde 1887 s. 151 f.)

Med Georg Brandes' forhold til kvinnesaken gikk det ikke like bra. I 1887 skrev

han i privat brev til Bjørnson: «Jeg vil ikke se Kvindesagen, som jeg selv ganske alene har bragt frem her i Norden og i en Aarrække ene kæmpet for under Forfølgelse fra alle sider, forvrøvlet af uvidende Kvinder.» (Dahlerup 1983 s. 90) Noen måneder tidligere hadde han gitt Camilla Collett et spark i forbifarten i en anmeldelse av Strindbergs *Giftas II*. Hun reagerte med å rykke ut i dansk Morgenbladet (Collett SV III s. 433-35), og med en viss autoritet vender hun Brandes' fortid mot ham selv, samtidig som formuleringen viser hvem som har bestått tidens prøve: «Er det den samme Mand, som engang indførte Stuart Mill med et varmt Forord i den danske Læseverden?»

Åse Hiorth Lervik
professor

Institutt for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Litteratur:

- Collett, C. *Samlede Værker*. Bind II og III. Kria. & Kbh. 1913.
- Dahlerup, P. *Det moderne gennembruds kvinder*. Kbh. 1983.
- Hansteen, A. *Tyve aars Kamp. Tilbakeblik og Fremsyn*. Utgitt av Elisabeth Aasen. Oslo 1985.
- Lein, B.N., N.K. Monsen, J.E. Rasmussen, A. Wichstrøm, E. Aasen. *Furier er også kvinner. Aasta Hansteen 1824-1908*. Oslo 1984.
- Lervik, Å.H., Portrett av en forgjenger: Mathilde Schjøtt (1844-1926). I *Kvinner og bøker. Festskrift til Ellisiv Steen på hennes 70-års dag 4. februar 1978*. Oslo 1978.
- Nylænde, Tidsskrift for Kvindernes sag. Årg. 1887. (Schjøtt, Mathilde): *Venindernes Samtale om Kvindens Underkuelse*. Kbh. 1871.

Margarete Bonnevie's kamp-skrift for gifte kvinners rett til yrkeskarriere

Av Ranghild Engelskjøn

Margarete Bonnevie skrev fem bøker som problematiserer kvinnesaksspørsmål. Den første av disse er *Ekteskap og arbeide* fra 1932. Det var kampen om gifte kvinners plass i arbeidslivet i 1930-årene som førte til at Margarete Bonnevie gikk aktivt inn i kvinnesaksbevegelsen, og det er denne kampen som er bakgrunnen for boka. Helt fram til hun døde i 1970, drev Margarete Bonnevie sitt store feministiske reformarbeid gjennom bøkene sine og gjennom *Norsk Kvinnesaksforening*, der hun var formann i 10 år.

I mellomkrigstidas kriserammede Norge var gifte kvinners rett til arbeid truet. Det ble reist spørsmål om gifte kvinner skulle tas ut av lønnet arbeid for å gi plass for arbeidsløse menn og ugifte kvinner. Alle-rede i 1925 vedtok LOs fagkongress å på-legge de fagorganiserte å motarbeide at både mann og hustru hadde fast arbeid dersom det ikke var helt nødvendig (Lønnå, 1977). I 1928 vedtok dessuten Oslo Formannskap at gifte kvinner som hadde en forsørger, ikke skulle ansettes i kommunens tjeneste, og ved innskrenkninger skulle gifte kvinner sies opp først, uten hensyn til ansiennitet eller stilling. Det var Arbeiderpartiet som sto bak forslaget, og partiet ble støttet av deler av Høyre. Vedtaket førte til en bred, offentlig debatt.

Det er som en følge av denne saken at

Margarete Bonnevie engasjerer seg aktivt som kvinnesakskvinne. «Fra da av ble hun kvinnesakens forkjemper med liv og sjel» (Havrevold, 1970).

Arbeiderpartiets kvinneorganisasjon godtok vedtaket.¹ Fra arbeiderbevegelsens framvekst hadde arbeiderkvinnenes organisasjoner vært mindre opptatt av kvinnefrigjøring via økonomisk likestilling. Målet for arbeiderbevegelsen var i første omgang å bedre de økonomiske forholdene for den mannlige arbeideren, selv om Arbeiderpartiet sto fast på prinsippet om lik arbeidsrett for kvinner og menn. Det ble sett på som et gode i seg selv at de gifte kvinnene hadde sin arbeidsplass i hjemmet (Flatøy, 1977).

De politiske skillelinjene som kom fram i behandlingen av denne saken, var med på å splitte kvinnebevegelsen i Norge

enda mer enn den allerede var. *Norsk Kvinnesaksforening* ble fortsatt et forum for de borgerlige kvinnene, mens organiseringen av arbeiderkvinnene fortsatte innenfor *Arbeiderpartiets Kvinneforbund* som var blitt stiftet i 1901.²

Utestengningen av gifte kvinner fra arbeidslivet hadde liten innvirkning på arbeidsledigheten. Det var 101 568 arbeidsløse i Norge i 1930. Selv om det var 12 539 gifte kvinner i arbeid utenfor hjemmet, var det bare mellom 2000 og 3000 som kunne sies opp. Mennene kunne jo verken arbeide som vaskekone eller jordmor, og mange kvinner var selvstendige næringsdrivende eller fast ansatt. Elisabeth Lønnå, som har gransket denne konflikten, mener at det var for å dempe uroen og misnøyen blant arbeiderne at Arbeiderpartiet sviktet kvinnesaken og prøvde å framstå som handlingsrettet (Lønnå, 1977).

Kvinnenes rett til arbeid var altså avhengig av konjunktorene, men helst skulle de kunne være i hjemmet. *Arbeiderkvinnen* skriver f.eks. i en redaksjonell artikkel fra august 1928: «Skulle det ikke si seg selv at i det hjem hvor mannen har arbeide og er såpass godt betalt for det at familien kan leve av det, der burde husmoren være tilfreds og ellers ha mer enn nok med arbeidet for mann og barn.» Husmora ble holdt fram som et ideal for alle kvinner i mellomkrigstidas Norge, og idealiseringen av den hjemmевærende hustruen fortsatte også i etterkrigsårene (Wiik, 1984 s. 53).

I 1937 ble vedtaket om å utestenge gifte kvinner fra arbeidslivet omgjort. Det skyldtes i stor grad press fra de unge kvinnene innenfor Arbeiderpartiet, men da var også situasjonen på arbeidsmarkedet lettere.

Midt under denne krisen var det at *Ekteskap og arbeide* kom ut. Den vakte stor oppmerksomhet og debatt, og den ble

mye lest. Norges første likestillingsombud Eva Kolstad har skrevet om at boka lå på nattbordet til moren hennes i 1932 (Kolstad, 1979, s. 65). Brita Westergaard skriver det samme om sin mor: «Det lå alltid bøker av Margarete Bonnevie på nattbordet hennes, flittig lest og ofte sitert» (Westergaard, 1979, s. 231). Kolstad understreker at med denne boka ga Margarete Bonnevie styrke til opprør spesielt til unge kvinner i mange generasjoner framover.

Hvem var hun?

Margarete Bonnevie levde fra 1884 til 1970. Hun vokste opp på Nes i Hallingdal, og faren hennes var overrettssakfører. Den ett år eldre broren hennes ble student i 1903, men selv fikk hun ikke tatt artium før hun var 48 år gammel. Det skjedde i 1942, samtidig med at mannen var internert, og samtidig med at sønnen Ola tok samme eksamen. I *Ekteskap og arbeide* skriver hun: «Gi henne (datteren) en chance på lik linje med den hennes brødre får!» (s. 36).

Margarete Bonnevie ble utdannet translator i fransk ved Oslo Handelsgymnas i 1908, og hun arbeidet i Norsk Hydro til hun giftet seg med Thomas Bonnevie i 1913. Hun var da 29 år gammel, og mannen var 34 år. Han hadde egen advokatforretning i Kristiania, og i 1922 ble han høyesterettssakfører.

Et norsk leksikon presenterer Margarete Bonnevie som feminist, ateist og forfatter (*PaxLex*, 1978, s. 439), og dette understreker den uredde holdningen som preget henne. Tidlig på 20-tallet var hun formann i *Leseforening for kvinner*. Denne foreningen ble stiftet på initiativ av Camilla Collett i 1874. Formålet med *Leseforening for kvinner* var å lette tilgangen på norske og utenlandske bøker, og gjen-

nom foredrag og diskusjoner skulle den øke interessen for kvinners plass i samfunnet. Ved 100-årsjubileet 1974 ble imidlertid foreningen oppløst. Boksamlingen på 16 000 bind ble overlatt til Universitetsbiblioteket i Oslo. Margarete Bonnevies var også leder av *Oslo Venstre-kvinnelag* i et år, 1936-37.

Norsk Kvinnesaksforening ble dannet det året Margarete Bonnevies kom til verden – i 1884. Fra starten av var det særlig kvinner fra ressurssterke miljøer som ble medlemmer i foreningen. Mange var velutdannet, og gifte med menn som markerte seg i politikk eller i sitt yrke. Politisk var de knyttet til partiet Venstre, men etter hvert kom kvinner fra liberale deler av Høyre med. Margarete Bonnevies var formann i *Norges Kvinnesaksforening* fra 1936-46 og styremedlem i *International Alliance of Women* fra 1936-49.

I tillegg til de viktige vervene hun hadde i kvinnebevegelsen, skrev hun en rekke artikler i tidsskrift og aviser, og hun holdt mange foredrag.³ Hun ga ut seks bøker. Den første var en samling av norske og utenlandske sitater og slagord, *Ord som lever*, som kom ut i 1928. De fem andre er bøker som tar opp kvinnesaks-spørsmål. Titlene taler for seg:

Ekteskap og arbeide, 1932

Familiekrisen og botemidler mot den, 1935

Patriarkatets siste skanse, 1948

Fra mannssamfunn til menneskesamfunn, 1955

Fra likestilling til undertrykkelse, 1964.

Ekteskap og arbeide, som jeg skal ta for meg her, er altså den første kvinnesaksboka som Margarete Bonnevies skrev. Det er de gifte kvinnenes rett til en yrkeskarriere utenfor hjemmet hun særlig vil understreke med boka. Margarete Bonnevies hadde den overbevisningen at vegen til virkelig frigjøring for kvinnen gikk gjennom et yrke som ga økonomisk selvstendighet. Det er det mest sentrale temaet

i Bonnevies forfatterskap som blir belyst i denne boka. Hovedtanken i alle hennes bøker er at kvinnene på lik linje med mennene skulle ha fri tilgang til arbeids- og samfunnslivet.

Margarete Bonnevies har både i bøkene og i sitt virke behandlet spørsmålet om kvinnens rett til arbeid med særlig grundig argumentasjon og med ovebevisende kraft. Dette framhever også Anna Caspari Agerholt i *Den norske kvinnebevegelses historie* som kom ut i 1937. Og jeg vil understreke at alle bøkene hennes kan leses med stort utbytte også i dag.

Arbeide og elske

Det første kapitlet i *Ekteskap og arbeide* er en situasjonsrapport og en beskrivelse av hvordan forholdene burde være i familie og samfunn. Det har overskriften: *Ikke: Arbeide eller elske, men: Arbeide og elske*.

Margarete Bonnevies setter søkelyset på den kunstige motsetningen mellom de ugifte og de gifte kvinnene. Det er flere grunner til at denne motsetningen eksisterer, skriver hun. En grunn Bonnevies anfører er at de eldre kvinnesakskvinnene var så lite kvinnelige i sin framferd. Hun mener at det var en «aura av mannfolkaktighet» rundt de eldre emansiperte kvinnene (s. 50). Dette gjør at mange kvinner er redde for å arbeide mot selvstendighet, for de vil ikke forsake kjærligheten til en mann.

Den unge kvinnen elsker mannen, hun vil bli gift og bli mor, og det er dette hun er oppdratt til å strebe mot. Hun vil ikke motarbeide mannen, men arbeide sammen med ham. Margarete Bonnevies slår imidlertid fast at det bare er fordi kvinnene nesten er helt uten innflytelse i samfunnslivet, at kvinnesak oppleves som en kamp mot mennene. I virkeligheten er kvinne-

(Kilde: URD, 5/1921)

saken en samfunnssak der framskrittsmenn og framskrittskvinner står mot fordomsfulle menn og fordomsfulle kvinner.

En annen grunn til motsetningen mellom unge og eldre kvinner er at så lenge kvinnen er ung, er hun så dyrket av mannen at hun ikke ser den ufrie situasjonen de eldre kvinnene kan være i. «Hva skal hun med mer rett og makt hun, som bare med et smil kan oppnå hva hun vil,» skriver Bonnevie ironisk (s. 51). De unge har ikke erfaring nok til å se at livet før og etter hvetebrødsdagene er nokså forskjellig. Etter at kvinnen har født de 2-3 barna som ifølge Margarete Bonnevie er det vanlige både hos embetsmenn og bergverksarbeidere i samtida, har ikke kvinnen andre oppgaver i ekteskapet enn å holde kjærligheten ved like. Det er imidlertid ikke så enkelt når hun ikke får leve ut alle de evnene hun *ellers* har. Hun har bare kjærligheten, og det skaper en situasjon for kvinnen som ikke er

tilfredsstillende. Slik beskriver Bonnevie denne situasjonen:

Det vil da lett bli til at hun omklammer mannen og barna med en brysom omsorg og kjærlighet. Hun blir en slyngplante, og slyngplanter hindrer gemenligen deres utfoldelse om hvem de klammer sig (s. 53).

Margarete Bonnevie går til litteraturen for å finne eksempler på hvor galt det kan gå med kvinner som ikke får realisere seg selv som mennesker. Karen i Gunnar Heibergs *Kjærlighetens tragedie* tar sitt eget liv. Andre, som flere av Knut Hamsuns kvinneskikkelser, fyller livet sitt med heftig og desperat erotikk. Selv om de to nevnte forfatterne kanskje vil vise at kjærligheten er alt for en kvinne, tror Margarete Bonnevie at kvinnelige lesere ser, at mangelen på balanse i disse fiktive kvinnelivene skyldes at de ikke har lov til å bruke andre av sine evner enn kjærlighetsevnen. Hun trekker også fram Henrik

Ibsens verker. Mange av dramaene viser kvinners lengsel etter å få bruke hele sin personlighet og viser de negative konsekvensene som den uoppfylte lengselen kan få, skriver hun.

Til nå har det mest vært de ugifte kvinnene som har dratt nytte av de nye mulighetene kvinnene har fått, skriver Bonnevie. Mange av de unge kvinnene har utdanning og er i yrkeslivet før de gifter seg, men også de ugifte er likevel kommet forholdsvis kort i yrkesliv og i samfunns- liv. Situasjonen for kvinnene har ikke utviklet seg i overensstemmelse med de lovendringene som har gitt like retter for kvinner og menn, og likestillingslovene er blitt uten større praktisk betydning.

Det er Bonnevies hovedhensikt med boka å vise hvorfor det er slik. Hun slår fast at årsaken ligger i kravet om at de gifte kvinnene skal holde seg i hjemmet. Når kvinnene gifter seg, må utdanning og yrke settes til side for husmorrollen. Siden *det midlertidige* ved kvinnes yrkesliv blir understreket så sterkt i oppdragelse og gjennom skikk og bruk, blir kvinnene mindre opptatt av å ta en lengre og krevende utdanning, og de blir dessuten mindre opptatt av å avansere på arbeidsplassen. Som en følge av fordommer og konvensjoner er kvinnene blitt slappe og sløve. Det behagelige ved å bli forsørget og det trygge ved avhengigheten er fremdeles en illusjon for de ugifte kvinnene.

Margarete Bonnevie mener at når kvinner henviser til sitt naturlige kall til å være husmor og mor uten et yrke utenfor hjemmet, så er dette langt fra idealisme. Kvinnen ønsker seg et liv i lediggang, og et ekteskap som fritar henne for anstrengelser. Bonnevie skriver:

Hun kan ved hjelp av sin sex-appeal komme meget høiere op i luksusskalaen og på samfunnsstigen enn hun kan ved hjelp av sitt arbeide (s. 56).

Dette gjør at de unge kvinnene lar seg lokke av muligheten til å slippe å slite for tilværelsen. De kan samtidig henvise til sitt naturlige kall, og valget av hustrurollen vil hilses som en anerkjent og høyverdig idealisme. Margarete Bonnevie setter imidlertid helt andre ord på denne lysten til det gode liv enn idealisme og kall. Det er, slik hun ser det: «en slapphet og mangel på energi som vi bør holde opp å beundre» (s. 56).

Margarete Bonnevie kaller de konvensjonelle normene i samfunnet for «den store bøigen» (s. 21). Den utgamle tradisjonen at kvinnene helst skal være i hjemmet, er dogmer som det er utrolig vanskelig å få has på, skriver hun. Bonnevie mener at kvinnene i Norge bare får lov til å ha et arbeid som svarer til evnene deres, dersom de forsaker kjærligheten i ekteskapet. – Og det er jo den eneste «lovlige» kjærligheten. Det er bare de kvinnene som av forskjellige grunner forblir ugift som kan arbeide hele livet og fremdeles være i overensstemmelse med skikk og bruk. Slik oppstår valget mellom å arbeide eller å elske.

Det kunstige motsetningsforholdet som er satt opp mellom kvinnes interesser

«Mor vasker». Tegning av A. Løvberg.
(Kilde: URD, nr. 30/1925.)

av en mannlig partner i seksuelliv og hverdagsliv og mulighetene for en kvinnefrigjøring, bunner i at morsrollen, eller «morskallet» som Bonnevie kaller det, er identifisert med husmorvirksomheten.

For å vise situasjonen for de gifte kvinnene i samtida, beskriver Margarete Bonnevie hvordan nye hjelpemidler i hjemmene overflødiggjør en full dags innsats fra fruene i huset. Det er heller ikke mulig å ha en selvrealiserende arbeidsdag som gift hjemmeværende kvinne med hushjelp. I tillegg til alle moderne hjelpemidler, gjør overgangen fra «12-15 barns-systemet» til «1-3 barns-systemet» at å gå hjemme ikke lenger er en god ordning for kvinnene.

Margarete Bonnevie slår fast at arbeiderklassen etter hvert har fått bedret sine kår mer og mer. Likevel har kvinnene i det breie lag av folket alt for mye å gjøre. Samtidig har det gått økonomisk tilbake med mellom- og overklassen og de Margarete Bonnevie kaller for «åndsarbeiderne» (s. 39). Det er kvinnene i disse samfunnslagene Bonnevie er mest opptatt av, og de har fått dårligere livsbetingelser.

Dette underbygger Margarete Bonnevie med at de unge hustruene i disse samfunnslagene nå har aleneansvaret for husstellet i familien. Hun viser hvordan de fleste av disse unge kvinnene har innsett at de egentlig kan klare seg uten hjelp i huset. Men denne nye ordningen med hjemmeværende kvinner som selv gjør arbeidet i hjemmet, er ikke noen god situasjon, mener Bonnevie.

For det første er de fleste av disse kvinnene ikke interessert i husarbeid. Og dessuten er den gifte kvinnen som fungerer som familiens hushjelp dårlig rustet til å påta seg forsørgerbyrde dersom mannen faller fra. Et annet lønnet arbeid ville være det beste for hele familien. At «åndsarbeiderens hustru» er sin egen hushjelp «kan ikke være annet enn et over-

gangsfenomen» (s. 41), skriver hun, og hun fortsetter: «Det den moderne unge hustru fra de høiere samfundslag gjør når hun blir enepike i sitt eget hjem, er i virkeligheten frivillig å stige et trin ned på den sociale stige» (s. 42). De unge kvinnene gjør det for å fylle hverdagen med oppgaver, og det går for sent opp for dem at det ikke er en stor nok livsoppgave å bare være til pynt og hygge for en mann og oppdra 1-3 barn. Dessuten krever samfunnet, etter Bonnevies mening, etter hvert noe mer av de dyktige kvinnene enn at de skal være husmor i et lite hjem.

Med *Ekteskap og arbeide* vil Margarete Bonnevie gi de unge kvinnene bevissthet om hva det er for slags valg de har med den nye utviklingen i samfunnet. Hun klargjør at det valget unge kvinner står overfor, er følgende: et eget yrkesliv eller husarbeid hele livet uten hushjelp. Dersom dette valget ble klart for kvinnene, ville den falske illusjonen om «kallet» ikke kunne bli opprettholdt. «Det yndige rop: la mig få følge mitt naturlige kall og bli husmor, vilde snart forsvinne» (s. 56), mener hun.

Bonnevie viser til loven om ektefellers formuesforhold fra 1927, som sier at begge ektefellene er pliktig til å bidra til å skaffe familien underhold. Dette er en lov som viser teoretisk jevnbyrdighet i forsørgelsen av familien. I praksis går man ut fra at kvinnenens forsørgelse skjer ved virksomhet i hjemmet. Margarete Bonnevie skriver at praksis *må* utvikle seg i takt med lovverket, for slik det fungerer, står familiene på bar bakke dersom mannen ikke lenger kan forsørge familien. Bare dersom kvinnen er satt i stand til å være forsørger, kan hun oppfylle det kravet som loven om forsørgelsesplikt har pålagt begge ektefellene.

Dette er et eksempel på at lovgivningen har tatt hensyn til samfunnslivets utvikling, mener Margarete Bonnevie, og

denne utviklingen vil gjøre det vanskelig å holde fast på den gamle oppfatningen om at den gifte kvinnen skal arbeide i hjemmet.

Hindringer

I kapitlet *Hindringer som må overvinnes* gjennomgår Bonnevie hva som må settes i verk av tiltak for å bedre kvinnes stilling i samfunnet.

Selververvende kvinner skal ha rett til 6 mnd. permisjon ved hver fødsel, og skal ha det administrative ansvaret for hjemmet (innkjøp, tilsyn). Om ettermiddagen skal hun dele barneoppdragelsen med mannen. Resten av arbeidet med barn og hjem skal spesialutdannet personale ta seg av.

For å unngå konflikt mellom yrkesarbeidet og barna må kvinnene slippe nattarbeid, og det må bli muligheter til å få halvdagsjobber. Barneparkene må bygges ut til barnehager, slik at barna kan være sammen der i lek og sosialt samvær. Dette var svært radikale forslag, og Margarete Bonnevie skriver: «Det er en meget kin-kig ting at barnepikearbeidet skal tas fra mødrene og gis til andre» (s. 79). Det uløselige bandet mellom mor og barn er et av de mest inngrodde dogmene, men Margarete Bonnevie framhever at det ikke er kvantiteten på samværet som er det viktige, men kvaliteten.

Et stort avsnitt behandlet fødselsregulering. Det offentlige må sørge for opplysning om og vitenskapelig utvikling av prevensjonsmetoder, men kvinnen må ha ansvaret for prevensjonen. Bonnevie viser til de positive effektene av arbeidet ved mødrehygienekontorene. Det første åpnet i 1924, Katti Anker Møller og andre pionerer kjempet fram disse kontorene i Norge, men ennå i 1932 står det mye igjen for å bearbeide opinionen. Dette

viser Bonnevie ved å fortelle at mødrehygienekontorene har problem med å få hus, fordi leieboere nekter å ha «slike avskyelige institusjoner» i samme gård som de selv bor i.

Margarete Bonnevie avviser den utbredte argumentasjonen om at prevensjon vil føre til moralsk utglidning. Prevensjon vil tvert imot gi store framskritt i moralsk henseende. Det vil føre til at flere kan gifte seg tidlig og likevel vente med å få barn til økonomien tillater det. I 1930-årene var mennenes giftemålsalder 30-32 år og kvinnes var 20-22 år. Aldersforskjellen kan, ved bruk av prevensjon, utjevnes og resultere i en gjennomsnittlig giftemålsalder på 24-25 år. Mulighetene for at ekteskapene skal bli lykkeligere og mer jevnbyrdige vil, ifølge Bonnevie, bli større på denne måten.

Dessuten vil antall aborter gå ned med mulighet til prevensjon, og problemene med prostitusjon og kjønnssykdommer vil minke. Fødselsregulering er selve kjernepunktet i kvinnens frigjøring, skriver hun:

Først når den ting er gjennomført at hun ikke er slave av sitt moderskap, men selv bestemmer over det og over sitt legeme, kan man tale om at kvinnens trækår er endt, og at hun har fått sin plass som fritt menneske i samfunnet. (s. 95).

Margarete Bonnevie var fra 1934-38 med i den statlige barnetrygdkomiteen. Den utformet det forslaget om barnetrygd som senere ble vedtatt av Stortinget. Men selv om hun var med i komiteen, var hun ikke enig i det systemet for barnetrygden som ble vedtatt, og som vi bygger på i dag.

I boka gjør hun rede for sitt forslag til barnetrygd. Det systemet for forsørgerstøtte som eksisterte den gangen hun skrev boka, var svært urettferdig. Mannslønningene hadde et automatisk forsørger tillegg enten de hadde barn eller ikke. Margarete Bonnevie ville at lønningene i

stedet bare skulle være et vederlag for arbeid. Grunnlønningene skulle være like for likt arbeid enten en arbeider var gift eller ikke. Alle arbeidsgivere skulle samtidig betale premie til en offentlig fordelingskasse for alle sine ansatte. Fra denne trygdekassen skulle det bli betalt et forsørgertillegg til dem av de ansatte som hadde barn. Dersom begge ektefellene arbeidet, skulle bare en av dem motta denne barnetrygden. De ugifte og de barnsløse gifte mennene og kvinner ville slik bidra til å holde balansen i trygderegnskapet uten bruk av statens midler. Hun viser til lignende ordninger i Belgia, som innførte barnetrygd i 1930 som det første landet i Europa, og til Frankrike.

En slik lik grunnlønn med forsørgertillegg ville være et viktig skritt på vegen til lik lønn for kvinner og menn, mente Bonnevie. Det ville også føre til at det kraftigste argumentet mot kvinnelig yrkesdeltakelse, at «forsørgede» kvinner ikke måtte ta arbeidet fra en mann med stor forsørgelsesbyrde, ville falle bort.

Selv om Stortinget i 1946 vedtok lov om barnetrygd, sluttet ikke Margarete Bonnevie å arbeide for sitt barnetrygd-system. I 1956 framsatte hun et forslag for Odelstinget til lov om barnetilleggs-kasse for lønnstakere.

I et avsnitt går Bonnevie gjennom situasjonen for kvinner i forskjellige yrker, og vurderer hvordan kvinnene kan gjøre seg mer gjeldende i yrkeslivet.

Læreryrket ligger svært godt til rette for kvinnen, og dette har gjort at mange kvinner velger det. Det lar seg kombinere med pass av egne barn etter at førskoletida er over. Mange kvinner er også gått inn i kontorarbeid. Det underordnede kontorarbeidet ble overklassekvinnenes arbeid på slutten av 1800-tallet, men det er umulig å kombinere dette med hjem og barn, slik det er organisert, skriver Bonnevie. Hun viser også til at i privat virksomhet

blir de fleste kontordamene sagt opp når de gifter seg. Det er ennå svært få kvinner i juridiske yrker, for det er en utbredt motstand mot kvinnelige jurister i samfunnet. Dette ville endre seg dersom flere kvinner valgte denne viktige og innflytelsesrike karrieren, mener Bonnevie. Det var svært få kvinnelige ingeniører og arkitekter, selv om det i 1932 var 50 år siden adgangen til disse yrkene ble åpnet for kvinner. Margarete Bonnevie forklarer dette på denne måten:

De fleste jentene som tar artium, går språklinjen. Dette er begrunnet i vane og fordommer. Dessuten er det vanskelig for foreldrene å sende døtrene fra seg til NTH i Trondheim, dersom de ikke har familie der fra før. Den store friheten i studentlivet i en fremmed by, kan være vanskelig for de unge kvinnene. Men den viktigste grunnen til at kvinnene ikke har inntatt disse akademiske «mannsyrkene» er igjen *midlertidigheten* ved kvinnes yrkesliv. Det virker lite hensiktsmessig å ta en lang og hard utdanning, når det kanskje bare blir noen få år som utøvende i profesjonen. Håndverksyrkene lider under den samme midlertidigheten ved kvinnes yrkeskarriere. Blir kvinnene gift, blir de jo husmødre resten av livet.

Etter hvert vil mange kvinner bli å finne innenfor barnevernsarbeid, mener Bonnevie, og husstell vil bli et skikkelig fagarbeid. Hun skriver at det vil bli lettere for en kvinne å nå til topps innenfor yrker som anerkjennes i samfunnet som naturlige for kvinnen. Dette gjelder også lederposisjoner i industri som har overtatt de tidligere kvinnelige syslene, f.eks. tekstil-, skotøy-, hermetikk-, sjokoladefabrikker.

Motstanden mot kvinner er minst innenfor kunstens område, slår Bonnevie fast. Dette kommer av at kvinnen som kunstner har kunnet arbeide i hjemmet når det ikke var behov for henne til andre oppgaver. Hun har også vært forsørget, og

dette har vært en fordel for de kunstneriske kvinnene. Margarete Bonnevie problematiserer ikke den kvinnelige kunstnerens muligheter til å skape kunst mellom gryter og barnestell.

Kvinnenenes muligheter

Overskriften på det siste kapitlet i boka er et sitat fra Camilla Collett: «*Kjender I kvindens evner?*» Flere ganger i løpet av boka siterer Bonnevie Camilla Collett, og dette får en sterk virkning, siden sitatene viser at det egentlig har skjedd lite på kvinnefrigjøringsens område på de nærmest 80 årene som var gått siden *Amtmandsens Døtre* kom ut i 1854.

Margarete Bonnevie slår fast at forskjellen mellom menn og kvinner i stor grad har sin bakgrunn i forskjellen i oppdragelse og livsvilkår. Hun motbeviser noen av mytene om Kvinnen, men hun understreker at kvinnene også må ta et oppgjør med seg selv. Hun finner støtte for dette synspunktet hos den revolusjonære Alexandra Kollontay, og skriver:

Alexandra Kollontay (...) peker på hvorledes slave-sinnet er blitt systematisk utdannet hos kvinnen, i den grad at dette nu er den største hindring for kvinnens frigjørelse. (s. 126)

Det er ensrettingen av kvinner som fører til at de ikke tar ansvar, at de fortaper seg i detaljer, mangler logisk sans og har andre «typiske» kvinneegenskaper. De kvinnelige idealene er blitt utviklet i overklassekvinnenens lediggang- og luksustilværelse. Hos arbeiderkvinnene ser en langt mindre av dette «kvinnelige», og det er fordi arbeiderkvinnene har hatt livsvilkår og arbeid som mer har falt sammen med mannens, skriver Margarete Bonnevie.

For overklassekvinnen spiller enda en

faktor inn: mannen har krevd av henne at hun skulle være på en bestemt måte:

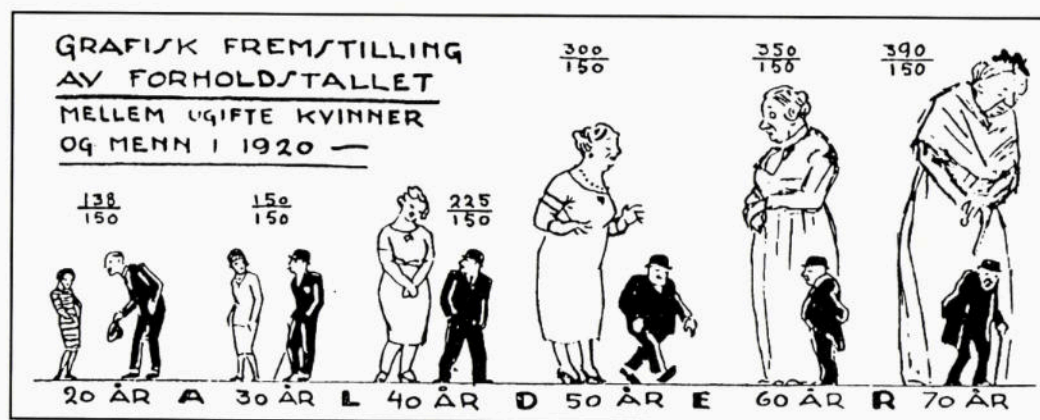
Hun er (...) med rette redd for at hun skal miste hans kjærlighet hvis hun avslører seg som et logisk tenkende menneske. Hvor meget komedie har ikke kvinnen spillet i så henseende, hun har dyrket, utviklet det lunefulle, det kokette, det «tøisete» i sitt vesen for å behage mannen, la ham nyte bevisstheten om sin overlegenhet. (s. 131)

Men Bonnevie føyer til at denne holdningen hos mannen også er et produkt av vane, oppdragelse og fordommer, og ikke mannens sanne natur. Etter hvert som mannen møter kvinner som jevnbyrdige i skole og yrkesliv, vil han avvise tanken på at hun skal «forsvinne i kjøkken og barneværelse». «Han vil betenke seg på å binde sig i ekteskap til en gås, om hun er aldri så vakker og rik» (s. 133). Margarete Bonnevie mener at et likestilt kameratforhold er det beste grunnlaget for et lykkelig ekteskap. Det vil skape et rikt og harmonisk forhold mellom mann og kvinne. Et slikt forhold vil måtte ta hensyn til kvinnens personlighet, ikke bare hennes kropp:

Først når kvinnen uten kunstige stengsler kan få vise, hvilke evner der bor i henne, vil man få erfare, hvad et menneskesamfund kan være. Det maskuline samfund som såvidt mulig avviser enhver åndelig innsats fra den halve menneskehet, har iallfall vist sig ikke å være ideelt. (s. 134)

Sammenfatning

Kvinnene i *Norsk Kvinnesaksforening* var helt fra starten av en progressiv kraft i sitt borgerlige miljø. Gjennom sin kamp for å ta igjen mennenes borgerlige revolusjon og oppnå individuell frihet og likhet, kom de i konflikt med det borgerlige samfunnet. Kvinnesakskvinnenenes forhold til idealene i det norske samfunnet var kritisk og

(Kilde: URD, nr. 14/1926.)

problematiske. Det har dermed vært en belastning å være kvinnesakskvinne i Norge, og det var ikke så mange som var aktive i *Norsk Kvinnesaksforening* i den perioden Margareta Bonnevie var med. Da foreningen feiret sitt 75-årsjubileum i 1959, var den fortsatt en liten akademisk forening. Den hadde 1000 medlemmer i jubileumsåret. Bare i de større byene var det dannet lokalforeninger (Wiik, 1984 s. 59).

I Margarete Bonnevis samtid var begrepet «kvinnesakskvinnenes hylekor» og annen hånlige omtale av aktive kvinner dagligdags i aviser og blant folk flest. Likevel drev hun sitt store feministiske reformarbeid gjennom 25 år, og det var takket være hennes innsats at *Norsk Kvinnesaksforening* i 1936 kom tilbake som en kraft i norsk samfunnsliv.

Når det er få som arbeider for en sak, blir byrdene og fokuseringen desto større på dem som deltar. Margarete Bonnevie ble på grunn av sin virksomhet, men også på grunn av sin personlighet, en lederfigur innenfor kvinnesaken i mellomkrigstida og i de første to tiårene etter krigen. Men det var ingen lett posisjon å ha. Hun merket snart at det måtte dype holdningsendringer til i befolkningen dersom ulikhetene mellom kvinner og menns sosiale og

økonomiske status skulle bli opphevet: «(...) det som for henne følte skrikende urettferdig, var noe som i hennes medborgeres bevissthet stod som en selvfølge. Noe som var naturgitt» (Havrevold, 1970).

Margarete Bonnevie var da hun skrev boka *Ekteskap og arbeide*, en borgerlig kvinne, med stor tro på at utviklingen vil gå mot bedre og bedre forhold for kvinnene, nærmest uavhengig av politikk og ideologi. Det er gjennom «gagnlige og gjennomgripende reformer innen det bestående samfunns ramme» (s. 61) at Bonnevie vil arbeide for kvinnefrigjøring. Det mest iøynefallende ved hennes ideologiske forankring i denne første kvinnesaksboka, er utviklingsoptimismen.

I et fjernsynsintervju med Haagen Ringnes fra 1967, sier Margarete Bonnevie at hun, da hun skrev de første bøkene sine, trodde at det i de skandinaviske landene ikke skulle være så vanskelig å få gjort noe med diskrimineringen av kvinner, og det temmelig snart. Senere så hun imidlertid hvor dypt dette var rotfestet i samfunnet, blant annet på grunn av kristendommen. Hun behandler kvinnekiskrimineringens historiske framvekst i boka *Fra mannssamfunn til menneskesamfunn*,

utgitt i 1955. I *Fra likestilling til undertrykkelse* fra 1964 ser hun også kvinnesaken i et mer radikalt samfunnsmessig perspektiv.

Det er et uttrykk for en stadig politisk radikalisering at Margarete Bonnevie, på tross av at hun tilhørte Venstre, støttet den radikale avisen *Orientering* fra starten i 1953. I 1967 meldte hun seg ut av Venstre og støttet Sosialistisk Folkeparti. Det var de norske leveransene av motortorpedobåter til det juntastyrte Hellas – den såkalte NASTY-saken – som var foranledning til at hun meldte seg ut av Venstre (Skard, 1970).

Margarete Bonnevie avdekker i boka *Ekteskap og arbeide* den gjennomgripende mentalitetsendringen som er nødvendig både hos kvinner og menn for at likestilling skal kunne realiseres i samfunnet. Ennå i dag har både kvinner og menn holdninger til eget og det andre kjønn som passer dårlig i en likestillingsideologi, og dette påvirker både arbeidsforholdene og kjærlighetsrealiseringen. Derfor er boka fortsatt inspirerende å lese, og den er stadig en aktuell nøkkeltekst i likestillingssammenheng.

*Ragnhild Engelskjøn
stipendiat NAVF
Universitetet i Tromsø*

Noter

- 1 I 1929 ble vedtaket endret til bare å gjelde nyansettelser og ikke for ansettelse i ny stilling i kommunen, og i 1933 ble vedtaket opphevet mot Arbeiderpartiets stemmer.
I 1932 bestemte Oslo Trygdekasse å si opp sine kvinnelige ansatte dersom de giftet seg. Formannskapet i Oslo vedtok en henstilling til Trygdekassen om å omgjøre vedtaket, men også

ved denne anledningen stemte Arbeiderpartiet mot.

- 2 Først i 1936 ba Landskvinnekonferansen i Arbeiderpartiet om at vedtaket fra 1925 måtte gjøres om. Ved årsskiftet 1936/37 gjorde DNA og LO et nytt vedtak der det het: «...retten til arbeid skal være lik for alle, menn og kvinner, enten de er gifte eller ugifte» (Syvertsen/Thorleifsen, 1950, s. 211).
- 3 Ved UB i Tromsø finnes som Småtrykk en bibliografi over Margarete Bonneviens skrifter. Listen med artikler er på 157 titler. Dessuten er foredraget: «Hvad kan gjøres for å sikre kvinners lønn, arbeidsvilkår og avansement?», holdt på årsmøtet til Norske kvinners nasjonalråd i 1938, ført opp under bøker Bonnevie har skrevet.

Litteratur

- Agerholt, A.C. *Den norske kvinnebevegelsens historie*. Oslo 1937.
- Bibliografi over Margarete Bonneviens skrifter. I *Småtrykkserie*. Universitetsbiblioteket i Tromsø.
- Engelstad, I. Tre tilnæringsmåter til kvinnelitteraturen. I Bonnevie m. fl. *Et annet språk*. Oslo 1977.
- Flatøy, K. Utviklingslinjer innen Arbeiderpartiets Kvinneforbund 1901-1914. I Blom/Hagemann (red.). *Kvinner selv. . . . Sju bidrag til en kvinnehistorie*. Oslo 1977.
- Havrevold, G.Ø. Margarete Bonnevie. I *Dagbladet* 01.04. 1970.
- Kolstad, E. Ut av mørket – fram i lyset. I K. Skjønberg (red.) *Hvor var kvinnene*. Oslo 1979.
- Lønnå, E. LO, DNA og striden om gifte kvinner i arbeidslivet. I Blom/Hagemann (red.). *Kvinner selv. . . . Sju bidrag til en kvinnehistorie*. Oslo 1977. (Artikkelen er basert på en hovedoppgave fra Universitetet i Oslo, 1975.)
- Pax Lex*, bind I, 1978.
- Skard, T. Margarete Bonneviens død. I *Orientering* nr. 12, 1970.
- Støren, T. Skal kvinnesak forties? I *Samtiden*, 1956.
- Syvertsen/Thorleifsen. *Kvinner i strid, historien om Arbeiderpartiets kvinnebevegelse*. Oslo 1950.
- Westergaard, B. Av en husmors erindringer. I K. Skjønberg (red.). *Hvor var kvinnene*. Oslo 1979.
- Wiik, B. *Kvinner selv*. Oslo 1984.

En protest mot kvinners politiske ikke-eksistens

Av Anka Ryall

Harriet Martineau (1802-76) var en av de mest prominente intellektuelle i 1800-tallets England. I likhet med mange av sine samtidige engasjerte hun seg aktivt i den offentlige debatten om kvinners natur, stilling og rettigheter. Hennes viktigste innlegg i denne debatten er et lite skrift med tittelen «Political Non-Existence of Women», en radikal protest mot den politiske umyndiggjøringen av kvinner.

I desember 1837 skrev den svenske forfatteren Fredrika Bremer et langt brev til sin venn Per Böklin der hun tar opp både forholdet mellom mann og kvinne og kvinnens stilling i samfunnet. «Jag har blifvit ledd att nu tänka närmare deröfver af två ganska motsatte roster,» forklarar hun.

Den ena är Miss Martineau's som i sitt nya verk öfver Amerika har upphäft ett kraftigt rop för fruntimmernas rättigheter, och nekat sig vara pliktig att lyda lagar til hvilka hun icke gifvit sitt samtycke.

Dette er en oppsummering av «Political Non-Existence of Women», et underkapittel av boken *Society in America* som nettopp hadde kommet ut. At Harriet Martineaus kvinnepolitiske utspill raskt fikk ringvirkninger, også i Skandinavia, viser Bremers videre kommentarer:

En liberal man och stor vän af fruntimmerna, blef högst upprörd öfver detta upprop af en forf. som han

högeligen värderade och gaf sig ej ro innan han fått ihop ett litet sällskap för att diskutera den frågan. Jag var deribland, och det föll sig så att de flesta af herrarne stodo upp för Fruntimmernas emancipation, Fruntimmerna emot den. Jag kände lifligt huru litet både samhället och Qvinnan sjelf skulle vinna genom detta hennes utgående ur den henne af Naturen anvista sfer; ja, huru oändligt mycket de skulle forlora.

(...) Qvinnans deltagande i statslivet på samma sätt som Mannen skulle förstöra hennes Qvinnelighet, förtaga det välgörande af hennes inflytande på lifvet och sederna, och under striden med Männer skulle Mankönet snart bli för henne hvad den gamla Tanten hos Washington Irving kallade det, neml.: «the opposite sex». Mycket annat sade jag för att söka visa att samhällets och könens lycka berodde på att Man och Qvinna troget hölle sig vid den fördelning af Arbetet som skaparen i deres olika Naturer anvist dem.

Senere forandret Fredrika Bremer syn på denne saken, noe som kommer til uttrykk i den reisebeskrivelsen hun selv skrev fra Amerika over ti år senere, *Hemmen i den Nya Världen* (1853-4). Selv om hun også der holder fast på den essensielle forskjellen mellom kjønnene, har den

Harriet Martineau, 1835.

(Kilde: R. K. Webb: *Harriet Martineau. A Radical Victorian*. London, Melbourne, Toronto 1960.)

nå blitt et argument for nødvendigheten av å utvide kvinners virkefelt.

Særartstenkning versus likhetstenkning

I forhold til den konservative ideologien om atskilte sfærer som Bremer representerer, var Harriet Martineaus forsvar for kvinners deltakelse i offentligheten en farlig undergraving av naturens orden. Gjennom hele 1800-tallet dominerte særartssynet. Men «Political Non-Existence of Women» bygger på en likhetstenkning som både peker tilbake på Mary Wollstonecrafts *A Vindication of the Rights of Women* (1792) og fremover mot John Stuart Mills *The Subjection of Women* (1869). Som en kvinnepolitisk tekst befinner den seg dermed i det store tomrommet mellom en feminisme som hadde sitt utgangspunkt i den franske revolusjon og gikk med i dragsuget da reaksjonen kom, og den borgerlige kvinnebevegelsen som først begynte å få vind i seglene på 1850-tallet. Selvsagt var det tilløp til diskusjon om kvinnens stilling også i disse årene. Allerede i 1825 utga William Thompson *Appeal of One Half the Human Race*, et skrift som på mange måter foregriper *The Subjection of Women*, og det var på 1830-tallet det såkalte kvinnespørsmålet for alvor begynte å bli et tema i den offentlige debatten i England. Men det var en debatt som først og fremst dreide seg om kjønnes særart og som bare i liten grad tok opp spørsmålet om kvinners borgerrettigheter. Det gjør imidlertid Harriet Martineau, og altså på en måte som vakte oppsikt og forargelse.

Selv om synspunktene hennes var kontroversielle, er det likevel overraskende at de vakte så stor oppsikt, for protesten mot den politiske og sosiale umyndiggjøringen av kvinner er slett ikke noe hovedan-

liggende i *Society in America*. «Political Non-Existence of Women» er en kort tekst på bare vel åtte sider og inngår som en liten del av et større kapittel med tittelen «Morals of Politics» på ca. 90 sider. Hele boken, som kom ut i tre bind, er på over 1000 sider. «Political Non-Existence of Women» står i Bind I. I Bind III er det riktignok et helt kapittel som handler om amerikanske kvinners situasjon. Det er delt i underkapitler med titlene «Marriage», «Occupation» og «Health» og er først og fremst beskrivende, selv om Martineau også der gir sitt syn til kjenne. Poenget er at det dristige forsvaret for kvinners politiske rettigheter, dvs. først og fremst stemmerett, er bakt inn i en større argumentasjon. Før jeg ser nærmere på selve teksten, vil jeg derfor si litt om den sammenhengen den inngår i.

Amerikareiser som samfunnskritikk

Det var vanlig på 1800-tallet å bruke reisebeskrivelser som innlegg i den hjemlige samfunnsdebatten. Skildringen av møtet med fremmede land og kulturer kunne brukes som innfallsvinkel til en diskusjon av de sosiale, kulturelle og politiske forholdene i hjemlandet. I første halvdel av århundret var det først og fremst beskrivelser av De forente stater som fungerte på denne måten. Etter frigjøringen fra England ble landet interessant fra en europeisk synsvinkel som et eksperiment i folkelig selvstyre. Til å begynne med var opinionen klart todelt. Radikalere presenterte USA som et land der idealene fra den franske revolusjon var blitt levende gjort på en forbilledlig måte gjennom opprettelsen av en republikk basert på frihet og sosial likhet. For konservative forfattere derimot fremstod landet som et skrekkeeksempel. Etter deres mening måtte

resultatet av folkestyret nødvendigvis bli et pøbelvelde fordi den amerikanske befolkningen manglet både dannelse, kunnskaper og moral.

Etter hvert som forbindelsene over Atlanteren ble bedre, ble bildet av Amerika mer nyansert. Selv forfattere med et positivt grunnsyn på landet la ikke skjul på de problematiske sidene ved det amerikanske demokratiet. Den mest kjente av disse er Alexis de Toqueville som utga de første to bindene av *De la démocratie en Amérique* mens Harriet Martineau var på sin amerikareise. I England dominerte konservative, antidemokratiske vurderinger. Selv om Martineaus nærmeste forgjengere, kjente amerikafarere som Basil Hall og Frances Trollope, fant ting å rose, preges bøkene deres av en snobbete forakt overfor den vulgære og uvitende amerikanske befolkningen. Ifølge Martineau hengte de seg opp i detaljer: «if I am spared to come back,» skrev hun i 1833, under planleggingen av sin egen amerikareise, «this country shall know something more than it does of the *principles* of American institutions. I am tired of being kept floundering among the details which are all that a Hall and a Trollope can bring away...».

I motsetning til sine forgjengere, var Harriet Martineau en victoriansk radikaler. Hun ble forfatter fordi skriften var den eneste muligheten til politisk handling som var åpen for kvinner. Sitt gjennombrudd fikk hun med det enormt populære ni-bindsverket *Illustrations of Political Economy* (1832-34), der hun formidler økonomiske teorier til almenheten gjennom didaktiske fortellinger. Til sammen utga hun femti bøker og utallige artikler gjennom et langt liv, de fleste om forskjellige samfunnsspørsmål. *Society in America* er en av de meste kjente bøkene hennes. Den er en blanding av sosiologisk analyse og reisebeskrivelse. Arbeidsmå-

ten sin skisserer hun i boken *How to Observe Manners and Morals*, som i hovedsak ble skrevet på båten over til Amerika, og som ofte omtales som et av de første forsøkene på å utarbeide en samfunnsvitenskapelig metode.

I innledningen til *Society in America* omtaler hun seg selv som åpen og fordomsfri, men legger til at hun har «a strong disposition to admire democratic institutions». Hun forteller her i detalj om reiseruten sin under det to år lange oppholdet fra september 1834 til august 1836, om skyssmidlene hun har brukt, hvordan hun har bodd og hos hvem, hvilke institusjoner hun har besøkt og hva slags mennesker hun har møtt. Hun legger vekt på at hun har vært i kontakt med et tverrsnitt av den amerikanske befolkningen:

It would be nearly impossible to relate whom I knew, during my travels. Nearly every eminent man in politics, science and literature, and almost every distinguished woman, would grace my list. I have respected and beloved friends of each political party; among slave-holders, colonisationists, and abolitionists; among farmers, lawyers, merchants, professors, and clergy. I travelled among several tribes of Indians; and spent months in the southern States, with negroes ever at my heels.

Disse personlige opplysningene er med på å underbygge Martineaus autoritet som en velinformert førstehåndsobservatør av amerikanske samfunnsforhold. At hun er kvinne beskriver hun i denne sammenhengen som en fordel:

I am sure, I have seen much more of domestic life than could possibly have been exhibited to any gentleman travelling through the country. The nursery, the boudoir, the kitchen, are all excellent schools in which to learn the morals and manners of the people.

Og her griper hun fatt i et paradoks som blir grunnlaget for hele diskusjonen av kvinners stilling: Samtidig som kvin-

nene fungerer som formidlere av det amerikanske samfunnets demokratiske verdier, er de selv uten politiske rettigheter.

En moralsk samfunnsorden

«Morals and manners» er Martineaus hovedanliggende i *Society in America*. I sin vurdering av det amerikanske samfunnet tar hun utgangspunkt i de moralske verdiene det er basert på. Fra denne synsvinkelen fungerer USA som et stort laboratorium, for på dette kontinentet kan man observere etableringen og utviklingen av en helt ny samfunnsorden, «the process of world-making» er uttrykket Martineau bruker. Dette er en tilblivelsesprosess som er uavhengig av de århundrelange føydale tradisjonene som hemmer den sosiale utviklingen i Europa. I stedet er den basert på noen prinsipper som viser at politikk virkelig kan være «a branch of moral science», skriver hun.

Disse prinsippene, som i en europeisk sammenheng kan virke nærmest utopiske, finner hun i den amerikanske uavhengighetserklæringen. Uavhengighetserklæringens idealer om frihet og likhet er Martineaus målestokk gjennom hele boken. Lakmustesten for det amerikanske demokratiet blir derfor i hvilken grad disse «umulige» idealene gjennomføres i praksis. Er det et noenlunde samsvar mellom det moralske fundamentet og den virkeligheten hun selv kan observere? Blir misforholdet for stort, gir det grunnlag for kritikk. Når det gjelder slaver og kvinner er misforholdet mellom ideal og virkelighet en avgrunn. Faktisk hevder hun, tretti år før John Stuart Mill gjør det samme i *The Subjection of Women*, at kvinner og slaver står i det samme forholdet til loven. Umyndiggjøringen av kvinner er ikke noe annet enn en form for slaveri. Om

båndene som binder, er av silke eller jern har mindre betydning, sier hun. Verken kvinner eller slaver er frie før de får anledning til å representere sine egne interesser.

Forskjellen mellom amerikanske og europeiske kvinner er bare at de demokratiske idealene gjør det lettere å sette fingeren på umyndiggjøringen av de amerikanske kvinnene. Men i «Political Non-Existence of Women» beveger Martineau seg raskt fra en skildring av amerikanske kvinners situasjon til en oppfordring til *alle* kvinner om å ta kampen opp for sine rettigheter. Utgangspunktet hennes er uavhengighetserklæringens utsagn om at «governments derive their just powers from the consent of the governed». Men kvinner har aldri gitt sitt samtykke til de lovene de er underlagt, og spørsmålet blir da om de er bundet av dem. I stedet for å besvare dette spørsmålet med en gang, tar hun opp ett for ett de vanligste argumentene *mot* kvinners deltakelse i det politiske liv. Ett for ett avviser hun dem med forakt. Den egentlige grunnen er simpelthen at menn oppfører seg som føydalherrer og bestemmer hva som er best for kvinner: «the best friends of half the human race preemptorily decide for them as to their rights, their duties, their feelings, their powers».

Selv om kvinner blir tvunget til å underordne seg menns overformynderi, står de likevel overfor et valg. De behøver ikke å finne seg i situasjonen uten protest. At mange kvinner nedverdiger seg ved å gjøre det, betyr ingenting. Underordningen av kvinner som kjønn er avhengig av at alle kvinner aksepterer den, hevder Martineau. «I, for one, do not acquiesce,» sier hun så:

I declare that whatever obedience I yield to the laws of the society in which I live is a matter between, not the community and myself, but my judgment and my will. Any punishment inflicted on me for the breach of the laws, I should regard as so much

gratuitous injury; for to those laws I have never, actually or virtually, assented. I know that there are women in England who agree with me in this – I know that there are women in America who agree with me in this. The plea of acquiescence is invalidated by us.

At kvinner også nyter godt av den beskyttelsen noen lover gir dem, betyr heller ikke at de må godta hele lovverket. Siden de ikke har gitt sitt samtykke, står de fritt til å følge sin egen samvittighet.

Det viktigste for Harriet Martineau er at kvinnen oppnår status som selvstendig individ på linje med mannen. Det innebærer at kvinner får den samme friheten og de samme politiske rettighetene som menn har. Argumentet om at kvinner kan ha indirekte politisk makt gjennom sin moralske innflytelse over menn, slik Fredrika Bremer er inne på, avviser hun kontant. Hun nekter å forholde seg til uklare følelsesmessige forestillinger: «One might as well try to dissect the morning mist». Likerett er det det dreier seg om, et enkelt demokratisk prinsipp som

før eller siden vil seire. For Martineau er dette like sikkert som at verden går fremover.

Anka Ryall
førsteamanuensis
Institutt for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Litteratur

- Bremer, F. *Hemmen i den Nya Världen*. K/B Sterno Coordinato, Solna 1981-83.
- David, D. *Intellectual Women and Victorian Patriarchy: Harriet Martineau, Elizabeth Barrett Browning, George Eliot*. Macmillan Press, London 1987.
- Johanson, K. og E. Kleman, (red.). *Fredrika Bremers Brev*. Del I, 1821-1938. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm 1915.
- Martineau, H. *Society in America*. Saunders and Otley, London 1837.
- Pichanick, V.K. *Harriet Martineau: The Woman and Her Work, 1802-76*. The University of Michigan Press, Ann Arbor 1980.
- Webb, R.K. *Harriet Martineau: A Radical Victorian*. Heinemann, London 1960.
- Yates, G.G., (red.). *Harriet Martineau on Women*. Rutgers University Press, New Brunswick 1985.

Margaret Mead – feminist eller anti-feminist?

Av Toril Swan

Margaret Mead (1901-1978) var en av USAs mest prominente forskere – og uten tvil en av de mest allment kjente. Hun var antropolog og skrev en imponerende mengde bøker og artikler. Margaret Mead deltok også i offentlig liv og debatt, og hun ble etterhånden det vi idag ville kalle en «rikssynser». Kanskje nettopp fordi hun var involvert på så mange felt, var hun en meget omstridt person; hun ble kalt feminist og antifeminist, radikal og konservativ, osv. Artikkelen diskuterer hennes betydning for kvinner og feminisme.¹

Margaret Mead var uten tvil en av dette århundrets store kvinner, og derfor også en som ble utsatt for tolking, for analyse og for kritikk. Når artikkeltittelen er formet som et spørsmål, så reflekterer det nettopp noe av den diskusjonen som bølget og stormet rundt henne og etter henne: – var hun en stor og banebrytende forsker, eller en miserabel popularisator? – var hun «hele Amerikas bestemor», en vis gammel kvinne eller en forferdelig «castrating bitch»? – og var hun feminist eller antifeminist?

Jeg skal begynne med å beskrive livet hennes (ikke minst i Margaret Meads tilfelle er det både instruktivt og viktig) og så diskutere tre av bøkene hennes: *Coming of age in Samoa*, *Sex and temperament in three primitive societies* og *Male and female*, den førstnevnte bare kursorisk. Dernest diskuteres kritikken som ble reist mot henne av feminister, hovedsake-

lig Betty Friedan, såvel som hyllesten gitt henne av andre feminister, og da spesielt Dale Spender. Til sist skal jeg prøve å oppsummere og trekke konklusjoner.

Barndom og studier

Margaret Mead ble født i 1901 i det som har blitt kalt den mest amerikanske av byer, Philadelphia. Familien hennes var imidlertid ikke den mest amerikanske av alle familier, selv om begge grenene var gamle amerikanske familier; de må ha vært ganske annerledes enn omgivelsene. Begge foreldrene var akademikere; moren var sosiolog, faren økonom. Det var selv sagt faren som hadde tittel og status, han var professor på det prestisjetunge University of Pennsylvania, nærmere bestemt Wharton School of Business and Economy. Morens karriere var mindre

«vellykket». Hun hadde imidlertid et fellowship ved det berømte kvinnecollege, Bryn Mawr, og i Margaret Meads barndom arbeidet hun på doktoravhandlingen sin, skrev en god del og var tydeligvis en meget intellektuell såvel som en aktiv og samfunnsorientert kvinne. Margaret Mead sa i *Blackberry Winter* (selvbiografien sin) at det viktigste for moren hver gang de flyttet – noe de gjorde kontinuerlig – var at det nye huset skulle ha rom som var store nok til komitémøter. I alle fall, både mor og far var opptatt av intellektuelle sysler – selv om moren fødte og tok seg av til sammen 5 barn (ett av barna døde som baby) innimellom flyttinger, doktoravhandlinger og annen skriving. Margaret Mead var den eldste. Margaret Meads farmor bodde også hos dem. Hun hadde studert på en tid da det var sjeldent at kvinner studerte, og etter at hun tidlig ble enke og enslig mor, hadde hun vært lærer. Margaret Mead sa at på grunn av disse to sterke og usedvanlige kvinnene lærte hun fra vuggen av at menns og kvinners intellektuelle utrustning er den samme, men også at det er kjekt å være mor, og ikke minst at man kan gjøre begge deler. Nåtidens norske kvinner føler jo ikke så sterkt den enten – eller-situasjonen intellektuelle kvinner ofte var i på begynnelsen av århundret, men vi må nok se Margaret Meads bemerkning i lys av den. Det er kanskje også viktig å notere seg at Margaret Mead hele livet var preget av denne dobbeltheten i sitt arbeide. Senere i livet sa hun at hun hadde tenkt i 1924 at hun var en avviker fra vanlige karrierkvinner fordi hun også i så stor grad var interessert i det hun kalte ikke-karrierkvinners gjøremål, tenkemåter, osv.: «...it was clear to me that I was a deviant in the sense that I had a much greater interest in the kinds of things in which most women, not committed to careers, were interested.» (Mead 1972: 196).

Foreldrene var *meget* annerledes når det gjaldt barneoppdragelse og utdanning. Margaret Mead gikk faktisk ikke på skole før i 4. klasse, hovedsakelig fordi foreldrene ikke godkjente noen skoler på stedene de flyttet til. Dessuten mente de at barn skulle røre seg og ikke bli sperret inne så mye som skolene forlangte. På hvert nytt sted fant imidlertid moren frem til eksperter som kunne lære barna et håndverk eller noe annet, slik at Margaret Mead fikk grundig opplæring i bl.a. treskjæring, maling og veving. Ellers ble hun undervist av foreldre og bestemor, og antagelig var dette langt bedre undervisning enn hun ellers ville fått. Hun gikk likevel til slutt seks år på *high school* (middelskole og gymnas), og var ferdig der i 1918. Hun hadde da vært forlovet et halvt års tid med Luther Cressmann, som skulle bli hennes første mann, men ville selvsagt studere, helst ved morens gamle college, Wellesley. Av en eller annen grunn hadde faren i mellomtiden kommet på at det var unødvendig å begynne på college – hvor begavet hun enn var – fordi hun så likevel bare skulle gifte seg. Dette var sikkert et sjokk, siden hun hele livet hadde blitt oppdratt til å se på intellektuelle sysler og begavelse som det viktigste av alt. Hun gav seg imidlertid ikke og fikk ham til å gå med på studier likevel, men ved *hans* gamle college i Indiana, De Pauw.

Margaret Mead – kreativ, begavet og attpåtil fra østkysten – måtte simpelthen bli en «misfit» på denne midtvestcampusen. Hun mislikte også stedet og de fleste der, og allerede neste år flyttet hun til et annet college, Barnard i New York, et velkjent kvinnecollege. Der fant hun sjelesøstre og oppdaget søsterskapets gleder og støtte, lenge før nyfeministene gjenoppdaget fenomenet (sa hun selv i *Blackberry Winter*). Hun bodde sammen med en del andre unge og begavede studenter, og gruppen deres *The Ash Can Cats* var i

sentrum for en god del kulturelle og intellektuelle aktiviteter på Barnard. Vennene i denne gruppen holdt sammen hele livet.

Etter at hun hadde fått sin BA, valgte hun psykologi som hovedfag, og skrev en psykologisk Master's thesis. Men mens hun ennå var undergraduate-student hadde hun funnet sin livs kjærlighet – antropologien. Den lille antropologiseksjonen på Barnard bestod hovedsakelig av Franz Boas, som var en av de mest berømte av den lille gruppen antropologer som dominerte det da relativt nye faget, og Boas' assistent Dr. Ruth Benedict, som var en av de første kvinnelige antropologene, og som var Margaret Meads nærmeste venn til hun døde i 1949.

Karriere

Margaret Mead hadde mange års feltarbeide fra hun første gang (som 23-åring i 1925) reiste til Samoa. Hun var for eksempel i New Guinea og så på Bali. Etter og innimellom de forskjellige feltarbeidsperiodene sine var Margaret Mead konservator på American Museum of Natural History i til sammen mer enn 40 år. Hun ga jevnlig seminarer på Columbia-universitetet, og ble til slutt tilbudt et professorat der, men takket da nei. Margaret Mead ble dessuten tilbudt både professorater og høye administrative stillinger på diverse universiteter. Hun ble berømt for sin første bok og ble etter hvert en av tidenes store superkjendiser. Hun skrev enorme mengder, kanskje ikke alltid like gjennomtenkt etter hvert, og utga i alt 34 bøker (noen med medforfattere eller som redaktør) og mer enn 1000 artikler og bidrag i vitenskapelige tidsskrifter såvel som i dameblader og aviser. I det hele tatt var energien og arbeidslysten hennes helt utrolig. Hun hadde mange ærefulle verv både i inn- og utland, oppdrag for FN, var president i The American Association

for the Advancement of Science, osv. Da hun døde i 1978, var det fire minnehøytider bare i New York, inkludert i FN. Hun fikk The Presidential Medal of Freedom posthumt, den høyeste ære en sivilperson kan få i USA.

Bøkene

Som nevnt skrev Margaret Mead mange bøker. De tre bøkene som skal diskuteres her, er sentrale i forfatterskapet – og de to siste spesielt i denne sammenheng, dvs. fra et feministisk perspektiv.

Coming of age in Samoa (1928)

Margaret Mead dro altså til Samoa som en ganske ung kvinne, hun hadde ikke fylt 24 år ennå, og hennes lærer og veileder Boas var meget imot at hun skulle dra ut dit alene. Imidlertid fikk hun stipend, og pappa Mead finansierte reisen, og dermed dro hun av gårde for å undersøke pubertetsproblemer, nesten uten å vite hvordan en antropolog skulle te seg. Hun var der i ni måneder, og arbeidet veldig hardt, og uten å la seg skremme av det store og omfattende arbeidet. Hun hadde et bevisst forhold til det å undersøke kvinners liv og kultur, som dette utdraget fra stipendsøknaden hennes viser. Som man kan tenke seg, var et slikt forskningsperspektiv uvanlig i 20-årene. Hun håpet at undersøkelsen i Samoa ville

...add appreciably to our ethnological information on the subject of primitive women. Owing to the paucity of women ethnologists, practically no ethnological work has been done among women as such, and this investigation offers a particularly rich field for the study of feminine reactions and participation in the culture of the group. (Howard 1984:62)

Resultatet av feltarbeidet var altså *Coming of age in Samoa*, som kom ut i 1928

og gjorde furore umiddelbart (den ble bl.a. anmeldt av Bertrand Russel). Feltarbeidet resulterte også i en monografi, dvs. et mer vitenskapelig verk for hennes fagfeller, mens *Coming of age in Samoa* kombinerte det akademiske med det populærvitenskapelige.

Coming of age in Samoa er en beretning om livet og spesielt puberteten på Samoa, begge deler ifølge Margaret Mead meget idylliske. Hovedinformantene hennes var øyas unge jenter, og da kritikken brakte løs over henne² fire år etter at hun trygt var død! – var det ett av hovedpøengene; slik skjev forskning måtte jo være feil. Det er hevet over enhver tvil at alle bøker som blir skrevet, kan bli kritisert 50-60 år etterpå, og at metoder forandrer seg, og til og med at Margaret Mead kunne ha gjort noen feil – men når det gjelder skjevhet, representerte andre antropologers informanter (dvs. stort sett landsbyens eldre ærverdige mannlige ledere) utvilsomt et like skjevt utvalg.

Det Margaret Mead mente å ha påvist, var i alle fall at det er kulturen, som er viktig når det gjelder menneskenes utvikling: Kulturen i Samoa var grunnen til at puberteten ikke var et problem der, dvs. en periode av opprør og konflikt, som den var i vestlige land – ergo var det kultur og ikke biologi som dominerte. Dette var også Boas' tro og lære, men også den verste vranglære ifølge mange av de ledende vitenskapsmenn i tiden, som trodde på biologi og genetikk (biologisk determinisme).

Poenget her er at en unge Margaret Mead ble en kjent person over natten, hun hadde fått et «navn» og ble lest både av alminnelige mennesker som syntes dette var spennende, såvel som av intellektuelle som brukte boken som en støtte for et fritt, radikalt livssyn – kort sagt, *Coming of age in Samoa* åpnet vyer for mange mennesker. Og all hennes forskning og skriving etter *Coming of age in Samoa*

gjentar og bekrefter hennes oppdagelse at mennesker er ekstremt varierte, og at det er samfunnet vi bor i som bestemmer mye av våre egenskaper, hvor medfødte de enn kan se ut, og ikke kjønn eller rase.

Sex and temperament in three primitive societies (1935)

Denne boken var resultatet av feltarbeidet Margaret Mead og hennes andre mann Reo Fortune gjorde i New Guinea i 1931-1933. I *Blackberry Winter* (Mead 1972) skrev Margaret Mead litt om hvordan den hadde blitt en av hennes mest misforståtte bøker, og i de senere utgavene (1950 og 1965) skriver hun også lange forord for å oppklare dette.

Målet hennes i New Guinea var å undersøke sosialiseringen av de to kjønnene, hvordan den sosiale personligheten blir påvirket og formet av kulturen. I de tre samfunnene de bodde i (de to siste helt tilfeldig valgt, ifølge henne selv, noe som nesten kan virke utrolig), fant hun et bredt spektrum av kjønnsforskjeller. I de tre første delene av boken beskriver og analyserer hun de tre folkegruppene og i den siste delen trekker hun konklusjoner og analyserer implikasjonene av disse konklusjonene. Det er denne delen som har vært viktigst i feministisk sammenheng.

Hos Arapeshene ble altså begge kjønn oppdratt til å være fredelige, seksuelt passive og flinke til å ivareta andres behov. Hele samfunnet, som Margaret Mead beskrev som kooperativt, var stort sett fredelig, og eiendomsfølelsen var heller ikke sterk. Bl.a. mente de ikke at de eide landet de bodde på; de hørte til landet som åndene eide. Barna ble sosialisert til denne milde væremåten bl.a. ved mye nærhet og ømhet fra de var babyer, de ble båret rundt i bløte poser ved morens bryst og ammestundene var kosestunder og ekstremt viktige, også for mødrene. Resultatet var stor emosjonell trygghet, ja, nesten

en slags dorskhet. Aggresjon var uakseptabelt og sterkt mislikt av begge kjønn, men slik oppførsel ble heller ikke straffet noe særlig, nettopp fordi streng og energisk sint oppførsel var dem fjernt.

They carry into their adult life the fear of any rift between associates. The culture has a few external symbolic ways in which a genuine rift can be expressed, public signs of a disagreement that can be set up to handle the situation without actual personal clash between the individuals concerned. These are seldom used... So between relatives who are really angry at each other, the more enraged fastens a mnemonic knot of croton leaf and hangs it up in his own doorway, which means that he will never eat with his annoying relatives again. To remove this formal sign of breach, a pig must be killed by the person who originally fastened the knot. (Mead 1935:53)

Mangel på egoisme ble belønnet. Alt ondt – ulykker, død osv. – ble projisert på det nærboende Slettefolket. Verken menn eller kvinner ble antatt å være spontant seksuelle; seksuelle følelser måtte vekkes, og ekteskapelig kjærlighet innebar i alle fall en stor porsjon søskenkjærlighet eller vennskapelighet, siden ektefellene (utplukket fra de var små) hadde blitt oppdratt mye sammen og bodde hos hverandres familier som søsken. Avvikene i dette samfunnet var altså voldsomme, aggressive menn og kvinner. Margaret Mead påpeker at i USA er avvikene den milde mannen og den aggressive kvinnen.

Mondugomorene (en folkegruppe på ca. 1000) bodde ved elven Sepik. De hadde også ignorert kjønn som basis for etablering av personlighetsforskjeller. Standardoppførselen her var det virile, aktive maskuline (som vi ville kalle det), altså aggressiv og aktiv oppførsel. Både menn og kvinner skulle helst ha disse egenskapene, og denne folkegruppen levde et liv dominert av mistillit, mistanke og aggresjon. Mange personer var i et naturlig fiendskap, og delvis bidro de kom-

pliserte slekt- og samfunnsordningene til dette. Datter arvet far (og en datter kunne også brukes til å bytte til seg en ny, ung kone), sønn arvet mor. Derfor var det også ofte fiendskap ektefeller imellom. Barna ble rett og slett født inn i en verden som var fiendtlig. Konens graviditet var mislikt av henne selv så vel som av mannen. Siden mennene foretrakk pikene (som var deres arvinger), overlevde pikene oftere enn guttene barnedrapene, som var meget vanlige. Babyene ble båret rundt i harde kurver som gjorde at de ikke kjente morens kropp. Ja, de ble ofte hengt opp på veggen inne i huset for å være ute av veien. Ammingen foregikk stående, så her var det ingen luksuriøs kosing, og slapp stakkaren taket på brystet et sekund var det boms tilbake i kurven! Kort sagt, hele situasjonen var hastig og arrig. Livet var fullt av forbud og restriksjoner (mens arapeshbarna fikk gjøre som de ville), og resultatet var en generell forventning om og skaping av aggressive sjalu kvinner og menn, konkurransepregete slåsskjemper. Begge kjønn var også seksuelt aggressive.

Men, som Margaret Mead sa, selvom idealet var en løve, så var det jo en og annen sau der, og disse «sauene», avvikene, ble straffet på forskjellige vis. Slike menn fikk f.eks. ikke jomfruer til koner, men måtte nøye seg med enker og andre uønskede kvinner. En slik avviker-mann, gift med en enke, gikk, til hele landsbyens forakt, stolt rundt med sine to guttebarn overalt – farsomsorgen var foraktelig. Arapeshpappaene, derimot, var de opprinnelige myke menn og særs omsorgsfulle overfor barna. En unaturlig mondugomorkvinne, som var kontinuerlig blid og god, og attpåtil nektet å drepe det første barnet sitt, ble alene for alltid fordi mannen forlot henne og ingen andre ville ha en slik «sau».

Til slutt tok Mead for seg Tschambulien, som bodde ved en innsjø. Dette folket (bare 5-600 mennesker) forvaltet en

kunstnerisk og intrikat kultur, som Margaret Mead helt tydelig satte stor pris på. Her var kjønn basis for personlighetsforskjeller, og de to kjønnene var forventet å være forskjellige. Mennene, som stort sett holdt til i de vakre seremonihusene, var kunstneriske og emosjonelt sårbare og avhengige. De utøvde sine forskjellige kunster (dansing, treskjæring, fletting, maling osv.) og var de som arrangerte og ordnet med de mange ritualene og seremoniene hele samfunnet var bygget rundt. Kvinnene på sin side tok seg av det økonomiske livet (slik at de skulle ha råd til å ha seremonier) – de fisket, handlet med skjell, lagde mat, osv. Kvinnene var effektive, forretningsmessige, sterke, seksuelt spontane og vennlige. Barna fikk en kjærlig men nonchalant omsorg, mens mennene var lettere hysteriske eller lunefulle, som det sømmer seg kunstnere.

Selv om dette formelt sett var et patriarkat, og mennene formelt var eiere og makthavere, så var det kvinnene som de facto var de dominerende. De viste altså alle de karaktertrekk vi kaller maskuline, der de styrte og stelte med det økonomiske livet i samfunnet. Et liv som forresten var rolig og uanstrengt, siden de ikke hadde problemer med å skaffe mat.

Nedenfor ser vi et utsnitt av beskrivelsen Margaret Mead ga:

The daily life follows the quiet rhythm of women's fishing and weaving and men's ceremonial occupations. For an event like a feast, or a masked dance, the whole community stops work, the men and children dress in gorgeous holiday attire. The men, with bird-of-paradise or cassowary-feather head-dresses over their carefully arranged curls, the children, with shell-embroidered cowls and heavy shell necklaces and girdles, gather on the dancing ground, the men moving self-consciously, abashed to eat, among the crowds of smiling unadorned, efficient women, and the children munching lengths of sugar-cane. (Mead 1935:241)

Margaret Mead (1935:279) at mange, kanskje alle, av de personlighetstrekk vi har sett på som feminine eller maskuline, ikke er sterkere knyttet til kjønn enn hodeplagg, klær, eller manerer hvert kjønn i enhver periode er anvist. Med andre ord, Margaret Mead sier her at vi som kvinner og menn er totalt avhengige av det vår kultur definerer og oppdrar oss til. Kjønnssroller er altså kulturbestemt, ikke biologiske absolutter.

Det sier seg selv at dette ble grepet begjærlig av feminister, og med avsky av mange andre, inkludert vitenskapsmenn. USA unngikk likevel ikke den sterke dreiningen mot bastant kjønnssrolletenkning som fant sted etter krigen. I 1963-utgaven av denne boken advarte Margaret Mead mot den altfor sterke tendensen USAs kvinner hadde fått til å definere seg selv først og fremst som kjønn, som kvinner, og påpekte at de hadde glemt at de først og fremst var personer, mennesker. Hun håpet at boken kunne være med på å forandre dette.

Male and female. A study of the sexes in a changing world (1949)

Margaret Mead hadde vært meget aktiv før og under krigen, og var nå også mor (hun fikk en datter i 1939). I 1948 ble hun skilt fra sin tredje mann, Gregory Bateson, men, som vanlig for henne, på en tilsynelatende uproblematisk måte. Hun var etterhånden blitt meget berømt, for ikke å si beryktet. *Male and female*, som kom ut i 1949, ble imidlertid meget godt mottatt.

Det er en vanskelig bok å oppsummere, og jeg skal konsentrere meg om den siste delen som beskriver det amerikanske samfunnet. De første delene av boken er en litt springende diskusjon av kjønnssroller og diverse aspekter av menns og kvinners fysiske og psykiske kvaliteter – alt med referanse til de forskjellige samfunn Margaret Mead selv og

Bateson og andre hadde forsket i. På mange måter kan jeg forstå at disse delene har virket som om hun mente at «anatomi er skjebne», siden hun går nøye gjennom f.eks. den fysiske morsrollen og lignende brennbare temaer. Imidlertid er det ikke slik, hvis man bare leser nøyaktig. Hun presiserer også her at fordeling av kjønnsroller og oppgaver er tilfeldig og avhengig av en gitt kultur, slik at det å presse individer inn i faste roller kan bli hemmende (f.eks. hvis en kultur oppdrar en gutt til å tro at gutter ikke er sensitive, og han likevel er det). Selv om hun i en god del utsagn presiserer at det faktisk er uavvendelige fysiske kjønnsforskjeller som *kanskje* kan ha en innvirkning på menneskets natur (f.eks. sier hun på s. 184 at det å være mor er så fysisk betinget at bare de mest kompliserte sosiale arrangementer kan bryte morens *nurturing tie*), synes jeg likevel hun også der stort sett er åpen og balansert.

Hun sier eksempelvis ikke noe sted at det å være mor er det eneste saliggjørende for en kvinne (som hun har blitt beskyldt for). Tvert imot hevder hun at det er en subtil antifeminisme å insistere på et så tett forhold mellom mor og barn som datidens vitenskap gjorde, og at dette er en vestlig oppfinnelse og tenkemåte.

I den delen som handler om USA, beskriver hun pikers og gutters sosialisering til sine roller og fokuserer ganske skarpt på USA som et strengt patriarkat (om enn annerledes enn gamle typer patriarkater). Jentene får riktignok noenlunde samme utdanning og oppdragelse som guttene, men selv om kvinner lærer at de må være vellykket, lærer de likevel at de ikke må være så vellykket at det støter mennene. Guttene på sin side må *achieve* og være vellykket, og spesielt mer vellykket enn kvinnene.

So we end up with the contradictory picture of a society that appears to throw its doors wide open to

women, but translates her every step towards success as having been damaging – to her own chances of marriage, and to the men whom she passes on the road. (Mead 1949:287)

Naturlig nok kommer jentene seg hurtig ut av denne konkurransen, som jo er et uløselig dilemma, og satser alt på å vinne suksessen som kone og mor. Trangen til suksess er altså like sterk for alle amerikanere, men pikene må omdefinere målet underveis.

Margaret Mead antyder at det er en forandring i gang, og som vi skal se, var det helt riktig. Likevel, suksess for kvinner er å finne og å holde på en mann. Det gjaldt faktisk mer i 1949 enn 50 år før, påpeker hun.

Hun kritiserer også mer eller mindre indirekte den trange isolerte kjernefamilien og den rigide «one kind only» ekteskapsformen. Senere i livet kom hun til å tale varmt for utvikling av mange typer samliv; homofile, kollektive osv. I *Male and female* lufter hun også ideer om nye holdninger til såvel ekteskap som skilsmisser. Skilsmissene må få sine egne ritualer eller sosiale konvensjoner og skikker slik at slutten på et ekteskap kan bli annonsert til resten av verden, «soberly and responsibly», akkurat som begynnelsen er det.

I det siste kapitlet, *To both their own*, insisterer Margaret Mead på at hvert barn først og fremst må lære å være et helt menneske, og hun fremhever hvor viktig det er at alle får bruke de evner de har. Når det hun kaller *a complex activity*, er definert som bare maskulin eller bare feminin, så fører det til lidelse for mange individer av det gale kjønnnet, men fra samfunnets synspunkt er det kanskje verre at utviklingen av denne aktiviteten også blir hemmet. Hun nevner her medisinen som et eksempel; leger i USA var stort sett menn.

Menn, påpeker hun (1949:341), blir

bedt av samfunnet om å bidra både som «contributors to civilization» og som «contributors to the continuance of the human race», mens kvinnene bare blir bedt om å bidra som «contributors to the continuance of the human race». Dette har ført til at kvinnene har mistet noe av sin menneskelighet, og menn har blitt isolert.

Boken ble, som sagt, stort sett godt mottatt, men Margaret Mead sier i *Black-berry Winter* (1972:221) at hun ble beskyldt for anti-feminisme av noen kvinner, og «rampant feminism» av en del menn, mens individer av begge kjønn beskyldte henne «of denying the full beauty of the experience of being a woman». Alt dette viser den sedvanlige respons til alt Margaret Mead sa og skrev, og sier vel mindre om boken selv.

Ris og ros

Vi skal nå se på Betty Friedans kritikk av Margaret Mead og Dale Spenders hyllest. *Male and female* og *Sex and temperament* har vært de to bøkene som først og fremst gir ros og ris av Margaret Mead, og har også mye av bakgrunnen for evalueringen av henne som feminist eller anti-feminist. Friedan ble den som utløste den verste kritikken i sin bok *The feminine mystique* (1963).³ For at vi skal forstå bakgrunnen for Friedans angrep, må det først nevnes noe om de forandringene som fant sted i USA i etterkrigstiden. Kvinnene ble presset tilbake til hjemmet etter å ha vært uavhengige og en viktig del av arbeidsstyrken mens mennene var ute i krigen, og de ble indoktrinert i troen på at det å være «sanne kvinner», dvs. hustruer og mødre, var tilværelsens høydepunkt. Samtidig ble de opplært til å ynkes over de kvinnelige avvikerne som måtte ha lyst til å bli fysikere eller leger. Denne grunnleggende

ideologien hadde alvorlige resultater: kvinneandelen på universitetene sank – fra 47% i 1920 til 30% i 1950. Frafallsprosenten for kvinnelige studenter i 1956 var 56%. Samtidig ble ekteskapsalderen lavere og lavere. I det hele tatt kan man vel på mange måter karakterisere 50-årenes USA som et trangt og restriktivt samfunn, jfr. McCarthy-tiden.

Det som skjedde, var selvsagt økonomisk betinget, det viste seg at kvinnene bare hadde vært en nyttig reservearbeidsstyrke, og da etterkrigsøkonomien ikke trengte dem mer (da alle mennene kom hjem), var returen til en *Kinder, Küche und Kirche*-ideologi rask. Mennene kom tilbake fra krigen, og de ville ikke bare ha jobbene, men også de hjemmene de hadde drømt om alle disse årene, med kvinnene som opphøyde barnepiker for både menn og barn. Som om ikke disse økonomiske og sosiale tendensene var nok i seg selv, så ble mennene også understøttet av den rådende samfunnsvitenskapelige tenkning eller kanskje snarere populære versjoner av denne. Ikke minst var det psykoanalysen og Freudianismen som tok sitt kvelertak på den amerikanske kvinnen ved å hevde f.eks. at normal kvinnelighet bare kunne oppnås ved at kvinnen renonserte på sin egen originalitet, eller at jo mer utdannelse, jo større sjanse for seksuelle forstyrrelser. Det som skjedde i etterkrigstidens USA, var at Freuds psykologi, i ren eller forvrengt tilstand er her likegyldig, ble amerikansk ideologi, en ny religion (som Friedan påpekte). «Freudianske og psevdofreudianske teorier falt ned overalt, som fin vulkansk aske... Myten som ved hjelp av Freuds teorier er opphøyd til vitenskapelig religion, har overfor kvinnen bare én tone å anslå. Den forkynner overformynderi, begrenset livsutfoldelse og fornektelse av fremtiden.» (Friedan 1967:140-141)

Samtidig, påpekte Friedan, oppsto funk-

sjonalismen som en ledende retning innenfor samfunnsvitenskapene. Funksjonalistene studerte samfunnets institusjoner på grunnlag av deres struktur og funksjon innenfor den sosiale organisme. Problemet var bare at skrittet fra «funksjonen er» til «funksjonen bør være», var altfor kort. «Ved å gi selve begrepet *kvinnens rolle* absolutt gyldighet og helgenstatus, har funksjonalismen anbrakt den amerikanske kvinne i en slags dypfryser – der hun som en Tornerose sover sin søte søvn i påvente av at prinsen skal komme og vekke henne – mens hele verden utenfor den magiske sirkel beveger seg videre.» (Friedan 1967:143)

Dermed gyver Friedan løs på Margaret Mead i *The feminine mystique*, i kapitlet kalt *Funksjonell dypfrysing, feminin protest og Margaret Mead*; her ble hun tildelt en stor porsjon av skylden for kvinnens problemer – «The problem without a name» – (en underlig uro, en fornemmelse av utilfredshet, en lengsel – er dette det hele ?...) For kvinnene hadde et problem. Der satt de, med fine hus og alle hjelpemidler og kjekke, friske barn – hele Europa og verden misunte dem – men lykken uteble ikke desto mindre!

Når Betty Friedan gir Margaret Mead skylden for denne tilstanden, så er det på grunnlag av *Male and female*; den sies å være hjørnesteinen i myten om kvinnen, fordi Margaret Mead lovpriser kvinnens feminine rolle med utgangspunkt i biologisk og seksuell funksjon. Det bitreste er jo nettopp det at akkurat hun som vet bedre, som har analysert kjønnsroller og som har slik innflytelse, kan gjøre noe slikt. Alt det hun før har hevdet, blir i *Male and female* til en subtil omlegging i retning av å lovprise kvinnen i sin feminine, dvs. biologiske og seksuelle, funksjon, sier Friedan. Det verste er nesten at den overvurderingen av kvinnens biologi på bekostning av hennes intellekt som Mar-

garet Mead sies å gjøre her, den er i seg selv i sterk kontrast til hennes eget liv. Ja, sier Freidan, i Margaret Meads verdenbilde er det menn og kvinner, og så en liten eksklusiv gruppe kvinner som henne selv. Etter denne sterke kritikken, mildner hun imidlertid og roser Margaret Mead sterkt for hennes forskning, bl.a. fordi hun er en slik glimrende rollemodell.

Det kan nok til tider virke som om Margaret Mead kommer farlig nær en slags biologisk drømmeverden i *Male and female*, og det er jo ikke umulig at hun også er litt influert av samfunnets sterke krefter rundt seg. Dessuten var hun veldig opptatt av barn og deres kår, noe som i enkelte kretser også hørtes konservativt og anti-feministisk ut. Men som vi har sett, så er det Margaret Mead egentlig har sagt, noe helt annet. Det virker på mange måter som om Friedan har plukket ut avsnitt som bare er forståelige i sammenheng med det som følger, og tolket dem negativt.

Noe av Friedans kritikk ble gjentatt et tiår senere, f.eks. kommer Shulamith Firestone med et par snerrende henvisninger til Margaret Mead som moderskapets apostel.

Likevel ble Margaret Mead også sett på som en stor feminist, og som en naturlig del av kvinnebevegelsen, selv om hun aldri deltok i den organiserte bevegelsen. I mange antologier og bøker er hun med, enten skrevet om eller sitert, eller der er utdrag av bøkene hennes sammen med utdrag av de Beauvoirs *The second sex* og Virginia Woolfs *A room of one's own* (f.eks. Rossi 1971). Spender (mest kjent for boken *Man made language*) diskuterer Margaret Meads innsats nettopp i feministisk sammenheng. Margaret Mead har kanskje ikke vært så sentral som de Beauvoir, sier Spender, selv om det er litt tilfeldig. Likevel har hun hatt stor innflytelse, og mye av arbeidet hennes er inkorporert i samtidens feministiske tenkning. Fremfor alt har hun vært nyttig, og det krysskulturelle

arbeidet hennes har ofte vært mer overbevisende for skeptikerne enn de Beauvoirs filosofiske argumenter. Spender sier at Margaret Mead var med på å forandre grunnlaget for debatten om kvinnens underordning i og med hennes radikale ideer om kultur og sosialisering som bakgrunn for kjønnsroller.

Men det viktigste, hevder Spender, er at Margaret Mead innså i *Male and female*, noe dagens feminister ofte glemmer, at selv når kvinner gjør det samme som menn, like godt og kanskje bedre, så er det likevel ikke regnet som det samme. Hva betyr det for kvinner, spør Spender, at de utgjør halvparten av politikerne, halvparten av juristene, hvis de likevel ikke er sett på som like gode som menn? (Spender 1983:718-719)

Konklusjon

Hvis man nå skal prøve å svare på spørsmålet som er stilt i tittelen på artikkelen, må man først påpeke at Margaret Mead alltid utløste stor uenighet. Dessuten er det slik at enhver person som beskjeftiger seg med Margaret Mead, vil finne utsagn og tendenser som kan være motstridende og selvmotsigende, og som den enkelte enten vil være betatt av eller støtes av. Jeg personlig beundrer nettopp mangfoldet (og ambivalensen) – mens andre ser det som en svakhet. Dessuten, hun var, som nevnt, en monumental skikkelse, og monumentale kvinner og menn, men spesielt kvinner, blir tolket og analysert og kritisert, og jo mer de skriver og snakker, jo mer foregår dette. Margaret Mead var også «an enigma», en gåte, ikke minst fordi hun på så mange måter hadde tvivn. Dette gjør henne spennende for meg.

Det er tre grunner til at jeg svarer positivt på spørsmålet artikkeltittelen stiller,

og sier at Margaret Mead var viktig for kvinnebevegelsen og dermed ja, hun var feminist.

For det første representerer de første bøkene hennes forskning som fungerte som nytt og spennende materiale for kvinnebevegelsen (såvel som for andre mer eller mindre radikale retninger), som også Spender påpekte. Ifølge Rossi var *Sex and temperament* nettopp grunnlaget for det senere opprøret mot tvillinggudene funksjonalisme og psykoanalyse som sammen holdt kvinnene nede (Rossi 1971:621).

For det andre var Margaret Mead en pioner i det vi nå ofte kaller kvinneforskning. Hun var en av de første som gjorde kvinner og deres verden til legitime forskningsobjekt. Hun fokuserte som få eller ingen antropologer før henne, på spørsmål om kjønn, kvinner og barn, og dette begynte hun med så tidlig som i 1925. Selv om man utvilsomt vil fortsette å debattere om hva Margaret Meads forskning egentlig betød, så skal man i alle fall ikke ta fra henne æren for dette.

For det tredje var Margaret Mead en rollemodell av dimensjoner, noe også Friedan innrømmet. Hun var en suksessrik kvinne i en stort sett mannlig akademisk verden, en kvinne som var fri og uavhengig, som hadde makt og innflytelse og var berømt – en kvinne med karisma. Hun var grådig, så hun selv, ville ha med seg alt – ha det tradisjonelle kvinnelivet, eller deler av det, men også skape, tenke, være mektig. Og hun klarte jo også om-trent alt!

Alt dette kan neppe overvurderes. Så får det heller være at hun ofte gikk sine egne veier og nektet å bli passet inn i båser, og at hun i alderdommen ikke alltid forsto de nye radikale feministene – f.eks. nektet hun å bruke kjønnsnøytralt språk, og gjorde narr av forsøk på å «ta tilbake språket», osv., samtidig som hun gikk inn for radikale nydefinisjoner av samfunn og samliv. I

sitt liv og i sitt virke viste hun en spennvidde og et engasjement som nok kan være ambivalent til tider, men kanskje nettopp derfor er spennende og tankevekkende.

Toril Swan
professor

Inst. for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Noter

1. Artikkelen ble først gitt som foredrag i serien *Kvinnebevegelsens nøkkelpersoner og tekster* på Institutt for språk og litteratur ved Universitetet i Tromsø 27. november 1990. Artikkelforfatteren er språkforsker, og skriver derfor ikke om antropologen Margaret Mead som fagperson, men heller som det vi kan kalle en relativt velinformert legperson, og ikke minst, som en person som har vært interessert i Margaret Mead opp gjennom årene. I alle tilfelle er det helt i Margaret Meads ånd å bevege seg utenfor sitt eget felt!
2. Jeg skal ikke gå nærmere inn på den store debatten om *Coming of age in Samoa*, eller «Freeman-skandalen», men bare nevne at antropologen Derek Freeman ga ut en bok i 1983 som tilbakeviste Meads funn fra Samoa, og til dels beskyldte henne for fusk (*Margaret Mead and Samoa: The making and unmaking of an anthropological myth*). For Freeman var neppe dette bare et faglig, intellektuelt spørsmål; han ser ut til å ha hatt et høyst personlig aggressivt forhold til antropologen og myten Margaret Mead og uttrykte skuffelse da angrepet hans ikke førte til at hun umiddelbart ble hyllet i glemselens slør. Han ble imidlertid brukt flittig av motstandere av sosiale velferdsprogram, så vel som av de som hadde reelle

faglige ankepunkter mot Margaret Meads arbeid. Se også f.eks. Bateson (1982) og Howard (1984).

3. Boken *The feminine mystique* gjorde forøvrig furor da den først kom ut, og den blir av mange regnet som begynnelsen på Second Wave Feminism.

Litteratur

- Bateson, M.C. *With a daughters eye*. Washington Square Press, New York 1982.
- Dickason, A. The feminine as a universal. I Vetterlin-Braggin et al., 1978, s. 79-100.
- Friedan, B. *The feminine mystique* (1963). Norsk oversettelse: *Myten om kvinnen*. Universitetsforlaget, Oslo 1967.
- Gornick, V. & B. Moran (red.). *Women in sexist society*. Basic Books, New York 1971.
- Howard, J. *Margaret Mead. A life*. Fawcett Crest, New York 1984.
- Jaggar, A. Political philosophies of womens liberation. I Vetterlin-Braggin et al., 1978 s. 5-21.
- Mead, M. *Coming of age in Samoa*. William Morrow, New York 1928. Ny utgave 1973.
- Mead, M. *Sex and temperament in three primitive societies*. William Morrow, New York 1935. Ny utgave 1963.
- Mead, M. *Male and female. A study of the sexes in a changing world*. William Morrow, New York 1949. Ny Pelican utgave 1963.
- Mead, M. *Blackberry Winter. My earlier years*. Simon & Schuster, New York 1972.
- Rossi, A. (red.). *The feminist papers: From Adams to de Beauvoir*. Columbia University Press, New York 1971.
- Spender, D. *Women of ideas and what men have done to them from Aphra Behn to Adrienne Rich*. Routledge & Kegan, London 1983.
- Vetterlin-Braggin, M., F. Elliston & J. English (red.). *Feminism and philosophy*. Littlefield, Adams & Co., Totowa 1978.

Nyere fransk feministisk teori eller Kjønnsdifferens og humanistisk kvinneforskning

Av Ellen Mortensen

Med utgangspunkt i en artikkel av den franske filosof Luce Irigaray rettes søkelyset mot det kompliserte forholdet mellom kjønnforskjeller og tradisjonelle normer for vitenskapelig framstilling.¹

Da jeg opprinnelig ble spurt om å holde en forelesning på forskerkurs i humanistisk kvinneforskning, takket jeg selvfølgelig «ja» med entusiasme. Jeg måtte imidlertid komme opp med en tittel på kort varsel, og jeg antydte da at jeg kunne være interessert i å snakke om «Nyere fransk feministisk teori». Lite visste jeg på det tidspunkt om at jeg på et øyeblikk hadde skapt meg selv et uoverkommelig problem. Mitt problem framsto imidlertid ved nærmere ettertanke som symptomatisk for det dilemma som kvinneforskere konfronteres med i dag som «kunnskapsprodusenter» innenfor universitetssystemet.

Ønsket om å bidra med noe av forskningsmessig interesse for humanistiske kvinneforskere ville påkrevne at jeg måtte skrive en stringent oppbygd og vitenskapelig forelesning, tenkte jeg. Å skulle snakke om «Nyere fransk feministisk

teori» med seriøs vitenskapelighet ville videre innebære at jeg måtte ikke min forelesning i en «mester-diskurs», dvs. et tilsynelatende universelt, distansert, (kjønns)nøytralt vitenskapelig språk som gir oss, ifølge tradisjonen, objektiv tilgang til studieobjektet. Ved hjelp av mitt olympiske perspektiv, ville jeg måtte vise at jeg mestrer fagområdet ved å gi en utførlig oversikt over mitt valgte emne.

Min impulsive handling, nemlig å oppgi «Nyere fransk feministisk teori» som tittel for min forelesning, vitnet om min (programmerte) tilbøyelighet til en slik olympisk tilnærming til materialet. Problemet oppstår imidlertid når jeg i mitt forsøk på å fremstille «Nyere fransk feministisk teori» i en tradisjonell vitenskapelig diskurs, oppdager at mitt selvvalgte emne *motstår* og *underminerer* en slik strategi. Hvis det overhodet er mulig å

framsette noen som helst fellesnevner i emnets mangfoldige tekstmateriale, så er det nettopp at de kjønnssteoretiske implikasjonene av en slik «mester-diskurs» problematiseres, det være seg i tilnærmingen til litterære, vitenskapelige eller filosofiske tekster.

Mine problemer tok ikke slutt med dette. Et annet uoverveid premiss for mitt tittelvalg lå i antagelsen om at jeg kunne definere emnet med utgangspunkt i den franske «medusa-troikaen», Julia Kristeva, Hélène Cixous og Luce Irigaray. Ikke bare ble «Nyere fransk feministisk teori» dermed automatisk redusert fra å være et potensielt heterogent felt til å inkludere kun de som figurerer på toppen av den internasjonale «hit-listen» over stjerneakademikere fra «la douce France». Det eksisterer allerede metervis av litteratur om disse, og de representerer derfor ikke på noen måte noe «nytt». I tillegg foreligger allerede utallige analyser av Kristevas «sémiotique», Cixous' «écriture féminine» og Irigarays «speculum-meditasjoner».

Et annet tankekors er det problem at verken Kristeva, Cixous eller Irigaray kaller sine tekster eller teorier «feministiske». De stiller snarere spørsmål ved måten tradisjonelle feministiske teorier bygger på en slik «mester-diskurs.» Videre er det vanskelig å kalle denne troikaen for fransk, da ingen av representantene er franske i ordets rette forstand; en er bulgarer, en er belger, og en er opprinnelig algerisk jøde. Mitt valg av tittel framsto da etter kort tid som ikke bare problematisk, men også som umulig: ikke er teoriene nye, ikke er de feministiske og ikke er de franske. Men hva gjenstår det da å forelese om? Det naturlige svar ble, etter nøye vurdering, å forsøke å tilnærme meg det *umulige* i ønsket om å formidle deres tenkning om kjønnsdifferens i en tradisjonell vitenskapelig diskurs.

Luce Irigaray om kjønnsdifferens og vitenskapelighet

Som en alternativ innfallsvinkel til denne problemstillingen vil jeg i stedet forsøke å påkalle Luce Irigarays tanker omkring disse spørsmålene i artikkelen «Le sujet de la science est-il sexué?». Har det vitenskapelige subjekt kjønn? På denne måten slipper jeg å pretendere at jeg makter å gjøre rede for mangfoldet i Kristevas, Cixous' eller Luce Irigarays respektive forfatterskap innenfor en begrenset ramme som denne. Jeg foretrekker heller å skissere noen av de spørsmålene som Luce Irigaray reiser i denne artikkelen. Artikkelen artikulerer sentrale problemstillinger innenfor det vi noe misvisende kaller «nyere fransk feministisk teori» og som jeg ellers mener er høyst relevante problemstillinger også for humanistiske kvinneforskere.

Irigaray spør seg for det første om det er mulig å snakke med vitenskapsmenn. Dette er ikke ment som et retorisk spørsmål. Hun undrer seg på om det lar seg gjøre å trenge inn i den lukkede verden som de respektive vitenskapelige disiplinene har inkapslet seg i, og etterlyser i denne sammenheng et språk som mer radikalt åpner for kommunikasjon. Videre stiller hun spørsmålet: er det mulig å innta en posisjon *utenfor* disse diskursene når man snakker om dem? Ifølge filosofihistorien var det Gud som transcenderte ethvert *epistémé* og som garanterte de metafysiske systemenes væren. Men Irigaray spør seg om hva som skjer dersom, som Nietzsche sier, «Gud er død»? Fra hvilken posisjon kan vi føre sammen disse adskilte verdenene?

Irigarays hypotese er at ståstedet for en felles vitenskapelig spørsmålsstilling ligger *innenfor* og ikke *utenfor* disiplinene og deres diskurser. Vi må begynne fra det *underliggende* og ikke i «det som

proklamereres ovenfra.» Det betyr at vi må tilnærme oss det som ligger dypt begravd og som ikke refererer til noe absolutt eller en uomtvistelig garanti (som for eksempel «Gud» som det første prinsipp). Men hvordan kan vi snakke om det, spør Irigaray. På en underliggende og hemmelig måte finnes det kanskje en felles produksjonskraft bak alle disse vitenskapelige diskursene? Det subjektive taler normalt *ikke* i den vitenskapelige diskursen, mens man kanskje kan påstå at «det» taler i de såkalte humanistiske vitenskapene. Det er nettopp «subjektivitet-stempelet» som har gitt de humanistiske disiplinene et rykte som annenrangs vitenskaper og utgjør et av våre legitimeringsproblemer i forhold til de «harde» vitenskapene. Vi har utviklet et mindreverdighetskompleks som bunner i vår vanskelighet med å *verifisere* og *formalisere* på samme måte som de «harde» vitenskapene. Denne usikkerheten tvinger fram spørsmålet om det er litteratur eller vitenskap vi driver med, om vi er for empiriske eller for metafysiske etc. Disse gamle spørsmålene er fremdeles ikke løst og er fremdeles gyldige, mener Irigaray.

Hvem taler i vitenskapen?

Men vi gjentar Irigarays spørsmål. Hvem er vitenskapsmannen? Manifesterer han seg i den vitenskapelige teksten? Hvem snakker, og hvem henvender vi oss til når vi taler vårt vitenskapelige språk? Angsten kryper fram når en ikke vet hvem en snakker til. En slags domstol ligger i luften, uten at vi helt kan identifisere den: der er ingen dommer, ingen anklager og ingen tiltalt. Ingen er ansvarlige for denne terroren, men den eksisterer – også i kvinneforskningen.

Irigaray spør videre: hvilken splittelse eller eksplosjon (schize/schizo: fr. «fen-

dre: à votre corps défendant»; dvs. en splittelse som har tilknytning til forsvaret av kroppen) er det som har skjedd, som har forårsaket denne radikale splittelsen mellom den «rene vitenskap» og annen praksis, som for eksempel politikk, kunst, kjærlighet osv.? Splittelsen gir oss på den ene siden en utvei bort fra det vitenskapelige språket, hvis imperialisme sprer seg inn over andre praksisområder. Men på den annen side blir spørsmålet om denne splittelsen ikke allerede er *programmert av den vitenskapelige imperialismen*? Ifølge Irigaray er det vitenskapelige språk avhengig av det metafysisk definerte skillet (jfr. ånd/materie) mellom det tilsynelatende kjønnsnøytrale språket og «andre» språk, som da er «besudlet» av det subjektive (les «det libidinale»). Men samtidig må disse grensene overskrides og brytes ned for at den vitenskapelige diskurs skal kunne spres og for at det vitenskapelige språk skal kunne innta en dominerende posisjon i forhold til disse «andre» diskursene. Irigaray hevder at det er nettopp det som har skjedd. Jeg siterer:

Separasjonen av subjektet fra seg selv, splittelsen av subjektets begjær, og videre, spredningen [av dette begjær] over mange områder, inkludert de vitenskapelige områdene. Det er blitt umulig å etablere en møteplass for disse områdene og ikke lenger er det mulig å tilskrive noen ansvar [i etisk forstand]. Det som gjenstår er et «il y a/ det finnes» eller et imperi- alt «On/en/man». På dette tidspunkt, når vitenskapens utøvere reagerer, har ikke terningen allerede blitt kastet? En imperialisme uten subjekt. (s. 75)

Men ifølge Irigaray er det mulig å avdekke, *under* alle de oppleste og vedtatte sannheter som vitenskapen har produsert, at det som utgir seg for å være *universelt* i realiteten svarer til en maskulin ideolekt og til en kjønnsdifferensiert verden. Denne verden er nettopp *uten nøytralitet*. Menn har alltid vært de som har talt og skrevet i vitenskapene, i filosofien, i reli-

gionen og i politikken. Og de viktigste trekk i det maskuline imaginære er, ifølge Irigaray: produksjon, identitet, orden, enhet, visibilitet og ereksjon. I den Lacan-inspirerte psykoanalysen er det *imaginære* knyttet til barnets pre-ødipale narsissistiske «form»-projisering, som danner grunnlaget for dets senere subjektkonstitusjon.

Irigaray mener videre at den såkalte kjønnsnøytrale vitenskapelige diskursens normer – om ideelle modeller, objektivitet, skillet mellom subjekt og objekt, instrumentets mediering, universalitet, effektivitet, produktivitet og utbytting – til sammen skaper forestillingen av en «isomorfisme» (Gr. iso: lik, morphé: form) til det mannlige seksuelle imaginære. Denne «formlikheten» må imidlertid forbli sterkt fordekt og maskert. Ifølge den vitenskapelige epistemologis uskrevne lov heter det at våre personlige erfaringer og overbevisninger aldri kan bevise våre påstander.

Det vitenskapelige språks manglende nøytralitet kommer til uttrykk på mange forskjellige måter. Kanskje mer igjennom det som ikke er viet oppmerksomhet enn det som er regnet som viktig på et gitt historisk tidspunkt. Irigaray skisserer derfor en dagsorden for oss som er interessert i å skape litt uorden og som ønsker å forkludre hierarkiet innenfor de vitenskapelige institusjonene.

For det første mener hun at det er på sin plass at det stilles spørsmålstegn ved «den psykoanalytiske vitenskapen» og dens privilegering av termodynamikkens to hovedsetninger. Etter første hovedsetning, loven om energiens konstans, kan energi ikke forsvinne, men bare gå over fra en form til en annen. Etter andre hovedsetning, loven om økende entropi, må omformingen alltid skje fra en tilstand med mindre termodynamisk sannsynlighet til en tilstand med større termodynamisk

sannsynlighet. Som mål for denne sannsynlighet brukes entropi.

I *Éthique de la différence sexuelle* (Irigaray 1984) argumenterer Irigaray mot Freuds forståelse av (mannlig) seksualitet, som hun mener bygger på den termodynamiske modellen. Hun påstår at denne modellen er isomorfisk med Freuds forestillinger om maskulin seksualitet som tar utgangspunkt i den termodynamiske forståelse av energi som en bevegelse mellom spenning – utløsning – avspenning. Denne forståelsen privilegerer videre prinsipp som energikonservering, likevekt, tidsreversibilitet etc.

Irigaray postulerer derimot at det er behov for en annen vitenskapelig modell for å kunne forstå feminin seksualitet. Hun henviser i denne sammenheng til den nobelpris-belønnete russisk-belgiske kjemikeren Ilya Prigogine og hans teorier om spredning av energi. Hun hevder at den modellen Prigogine opererer med, kan være velegnet til å tilnærme seg feminin seksualitet som noe annet enn en negasjon av maskulin seksualitet. Prigogines teori bygger på en forståelse av energispredning gjennom en utveksling med omverdenen på en slik måte at energien passerer forskjellige terskler eller energinivåer. Denne modellen innebærer en kritikk av tradisjonelle metoder i statisk mekanikk og termodynamikk, og forstår i stedet energibevegelsen som frigjøringen av energiterskler som korresponderer til overskridelse av uorden, det en i termodynamikken kaller entropi.

Et annet forskningsområde som Irigaray fremhever som viktig for den fremtidige vitenskapelige horisont, ligger i spørsmålet om det vitenskapelige subjekt, og om implikasjonene av de psykiske og seksuelle strømninger i språket. Samtidig poengterer hun hvor viktig det er å rette søkelyset mot måten oppdagelser framstilles og formidles på. I denne

sammenheng blir det viktig å stille spørsmålet om hvorvidt det vitenskapelige språket slik vi kjenner det, er nøytralt i forhold til hvilket kjønn som produserer det. Dette forskningsfeltet vil innebære en tolkning av hvordan vitenskapsspråket er underlagt en lite anerkjent seksuell dimensjon i det talende subjektet. Videre måtte denne utforskningen prøve å finne ut hva et *annerledes kjønnnet språk* eventuelt ville være. Irigaray spør: Finnes der, innenfor den standardiserte diskursen, en åpning eller en viss grad av frihet som vil tillate kjønnsforskjell å komme til uttrykk? Det blir da et spørsmål om å analysere de lover (inkludert de uuttalte) som avgjør hvorvidt språkbruken er akseptabel eller ikke, for så å tolke deres tilknytning til en kjønnsdifferensiert forestillingsverden.

Morsfigurens fravær

Et tredje spørsmål som står på Irigarays dagsorden, er kvinners forhold til språket. Kjernen i dette spørsmålet, mener Irigaray, ligger i studiet av tid (temporalitet) i forhold til sted (locus) som kvinner kan eller ikke kan situere seg selv innenfor som språklige subjekter. Denne plasseringen i språket vil måtte skape en forbindelse til fortiden såvel som til fremtiden, noe som vil kreve at kvinner må reetablere sitt forhold til sitt *mors-mål*. Det vil si at den materielle fortid må kunne inkorporeres i denne språkproduksjonen. Innenfor den vestlige kultur har det sosiale språket tradisjonelt vært *fars-språket* (dvs. *det falliske språket*). Men ifølge Irigaray er det symbolske *modermordet* en underliggende forutsetning for vår kulturs storhet.

I denne sammenheng kan det nevnes at Julia Kristeva hevder at vår kulturs mest fortrenge figur er «la mère qui

jouit»/«moren som opplever (seksuell) ekstase», det være seg som elsker eller som kulturell produsent. (Kristeva 1974) Irigaray fremhever den symbolske betydningen av *moderfigurens* fravær som en forutsetning for selve språkproduksjonen. Hun henviser for eksempel til Freuds teoretisering av barnets «borte-vekk»-lek som symboliserer morens fravær (ty. *fort*) og nærvær (ty. *da*) i *Jenseits des Lustprinzips*. (Freud 1920) Ifølge Freud forutsetter den «normale» psyko-seksuelle utvikling at barnet avfinder seg med morens fravær gjennom den språklige symboliseringen. Adskillelsen fra moren er derfor blitt den nødvendige forutsetningen for språkutviklingen hos barnet. Irigaray hevder at fraværet også er påkrevd i den *akseptable vitenskapelige diskursen*.

Post-skript

I det ovenstående har jeg forsøkt å tilnærme meg noen av de vanskelige spørsmål som melder seg i forholdet mellom kjønnsdifferens og humanistisk kvinneforskning gjennom en fremstilling av Luce Irigarays artikkel. Jeg har støtt på disse spørsmålene via en misvisende omvei. Det paradoksale i denne situasjonen er at jeg selv, i mitt forsøk på å framstille Irigarays betraktninger om disse spørsmålene, mer eller mindre frivillig er blitt innfanget av det vitenskapelige språket Irigaray dekonstruerer. Det kan da innvendes, og kanskje med rette, at mitt eget (vitenskapelige) språk hindrer en åpning for en annerledes kjønnnet diskurs. Saken er vel ofte den at det vitenskapelige språket vi bruker ikke er vårt «eget», og at dette språket kun har ett kjønn, nemlig det maskuline. Lite hjelper det at det talende og skrivende subjektet biologisk er definert som kvinne. I det øyeblikket man overskrider normene for denne diskursen,

er man «utilgjengelige». Det er denne grensen Luce Irigaray har vært villig til å overskride, og hun har derfor måttet finne seg i å bli karakterisert som «gal», «uvidenskapelig» og «hysterisk».

Ellen Mortensen
førsteamanuensis
Allmenn Litteraturvitenskap
Institutt for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Note

1. Sist september ble det holdt et forskerkurs i humanistisk kvinneforskning ved Universitetet i Tromsø. Denne artikkelen utgjør en noe popularisert versjon av en forelesning som forfatteren ga på kurset.

Litteratur

- Freud, S. *Jenseits des Lustprinzips*. Wien 1920.
- Irigaray, L. Le sujet de la science est-il sexué? I *Les Temps Modernes*. Paris 1985. Oversatt til engelsk av E. Oberle. Is the subject of Science sexed? I *Cultural Critique*, høst 1985, No. 1, s. 73-88.
- Irigaray, L. *Ethique de la Différence Sexuelle* Paris 1984.
- Kristeva, J. *La Révolution du langage poétique*, Paris 1974.

Rom i fars hus?

Av Rannveig Dahle

Kvinner er på full fart inn i det mannsdominerte legeyrket. Utviklingen blir hilst velkommen i et likestillingspolitisk perspektiv og får tilslutning langt inn i legenes egne rekker. En ny og jevnere kjønns sammensetning støtter opp under ideer om kjønnsnøytralitet i yrkesutøvelsen. Likevel er det grunn til å spørre: Hva betyr kjønn i den endringsprosessen som nå finner sted? Vi må undersøke om det oppstår nye former for kjønnets arbeidsdeling der arbeidet blir rangert. Et annet viktig spørsmål er om, og i så fall på hvilken måte, kvinnes inntog får konsekvenser for legeyrkets tradisjonelle autoritet og prestisje.

Det kjønnsdelte arbeidsmarkedet er en utfordring for kvinneforskningen. Alt virker fastlåst. En av de nye bevegelsene i dagens samfunn er imidlertid at kvinnene er på full fart inn i legeyrket. I dag er fordelingen ca. 80% menn og 20% kvinner. Under forutsetning av at dagens rekrutteringsmønster vedvarer vil andelen kvinnelige leger øke betydelig også i årene framover. Men først et godt stykke ut i neste århundre kan de bli en majoritet. Denne nye utviklingen blir hilst velkommen fordi den er i tråd med erklærte ideologiske målsettinger om økt likestilling mellom kjønnene.

Den medisinske profesjonen er hittil lite utforsket av den samfunnsvitenskapelige kvinneforskningen her i landet. Dette er underlig, fordi det byr på store utfordringer og muligheter for feministisk forskning å utforske akkurat denne profesjonen. Dette er et område der virkeligheten selv er i ferd med å endre seg raskt, ja nesten dramatisk. I denne artikkelen skal

jeg drøfte hva endringen i kjønns sammensetningen i legeyrket betyr, eller i det minste kan bety. Mer presist: Jeg skal undersøke hvordan den medisinske profesjonen forholder seg til kvinner som utøvere, og omvendt, kvinnelige legers forhold til den medisinske profesjonen. Et underliggende spørsmål er om «kvinneinvasjonen» skaper en indre spenning i legeyrket som vil få konsekvenser for yrkets anseelse, og hvordan en slik spenning blir håndtert. I denne sammenhengen er det kjønnsforholdet i yrket som et taust felt som roper på teoretisk refleksjon jeg vil ta opp. Jeg trekker imidlertid også inn noen norske og internasjonale empiriske data som illustrerer relevansen av å reise slike problemstillinger.

Tause felter

Den samfunnsvitenskapelige kvinneforskningen har gjennom sitt empirisk-politiske

utgangspunkt og det sterke kravet til umiddelbar anvendelse, vært styrt av en tro på framskrittet. Den har vært drevet fram av en instrumentell holdning til kunnskap. Har en først sett problemene, beskrevet og analysert «virkeligheten», så kunne en «virkemidle» seg fram til et samfunn som ikke undertrykker kvinner. Det er merkbart at heller ikke kvinneforskningen har løftet seg ut av vestlige rasjonalistiske tankemønstre.

I dag er det større åpenhet for å problematisere instrumentaliteten. Mange hevder at feministisk teori er i ferd med å skifte tyngdepunkt fra de samfunnsvitenskapelige til de humanistiske fagene. Tanken om framskritt er underminert av postmodernistiske strømninger. Vi har vært nødt til å ta opp begrepene framskritt og frigjøring til ny diskusjon, tradisjonelle definisjoner blir utfordret, vi åpner for andre betydninger og utnytter motsigelser i de vitenskapelige diskursene.

Dreiningen bort fra det instrumentelle har ført til en større interesse for å utforske de tause feltene i kulturen, det Pierre Bourdieu (1977) begrepsfester som *kulturens doxiske felt*. Å interessere seg for det skjulte i kulturen handler om å skape forbindelseslinjer, forene det som er splittet opp, f.eks. rasjonalitet og følelser. For å være rasjonelle medlemmer av en kultur er det nødvendig å ta en rekke forutsetninger for gitt. Det er en utfordring for feministisk forskning, ikke minst metodisk, å utforske slike tattfor-gitt-forestillinger som vi vanligvis ikke stiller spørsmålstegn ved, og som kulturen selv tier om. Det dreier seg om å forstå underliggende drivkrefter, avdekke og fortolke hvordan kulturelle dypstrukturer er virksomme. Dypstrukturene har en funksjon, de bidrar til å vedlikeholde og reprodusere en stabil sosial orden i en virkelighet som er i stadig forandring. For grunnleggende er det vel slik at alt som er foruroligende eller annerledes, truer stabiliteten. Jeg tror Tor-

dis Borchgrevink (1990) setter fingeren på noe vesentlig når hun utpeker kjønnsrelasjonen som en «hovedkandidat» til vårt «doxiske felt». Ikke fordi, som hun sier, vi ikke snakker om kjønn. «Det gjør vi til overmål og i øredøvende omfang.» Hennes poeng er at tvers igjennom alt snakk er betydningen av kjønn noe av det som det ties aller mest om. Tausheten om kjønnsforholdet blir derfor en slags stillferdig nødvendighet i vår egen kulturelle reproduksjon. Jeg skal forfølge dette perspektivet inn i den medisinske profesjonen.

Medisinen som fag

Medisinen er ikke bare et fag. Det er en betydelig samfunnsinstitusjon som har sin egen kultur. Kulturen har stor legitimitet, makt og autoritet. Her definerer jeg kultur som et kunnskaps- og meningsfellesskap, et system for å forstå og fortolke bestemte fenomener i verden. Enhver kultur har sine egne tolkningsrammer, formelle og uformelle regler, symboler og tegn. Den eksisterer både i og utenfor det enkelte individ. Kulturens budskap og koder internaliseres i den enkelte.

I sin prisbelønte bok *The rise of a Sovereign Profession*, har den amerikanske sosiologen Paul Starr (1986) gjort en inngående kritisk analyse av framveksten av den medisinske profesjonen i USA. Sentralt i Starr sin analyse er begrepet *legenes kulturelle autoritet*, som ga profesjonen status og makt. Han viser hvordan den kulturelle autoriteten ble skapt av politiske, økonomiske og kulturelle relasjoner mer enn av medisinske nyvinninger. Et viktig poeng hos Starr er at den kulturelle autoriteten ble en realitet i forrige århundre, i en periode da den medisinske teknologien fortsatt var høyst usikker, enkelte ganger direkte farlig.

Legeprofesjonen har tradisjonelt vært en

ren mannskultur. Men ikke bare det, den har i tillegg vært en *heroisk* mannskultur. Fraværet av kvinner var en stilltiende forutsetning for å skape den vellykkete sosiale konstruksjonen som legeprofesjonen er blitt. Også medisinen som et vitenskapelig og kunnskapsproduserende system er konstituert rundt menns tanker, ideer, innsikter og erfaringer og ut fra menns syn på hva sykdom og behandling «er». Alt arbeid i helsesektoren har vært og er fortsatt kjønnspreget med en skarp arbeidsdeling. Helsesektoren reflekterer slik den «naturlige» og stabile kulturelle orden med mannlig dominans og kvinnelig underordning.

Da Den norske lægeforening feiret sitt 100-årsjubileum i 1986, ga de ut et stort jubileumsverk *Legene og samfunnet*. I motsetning til Starr sin kritiske analyse av den medisinske profesjonen, får vi her først og fremst den heroiske historien. Boka beskriver medisins framvekst, legeforeningens indre og ytre konflikter, dens seire og konsolidering som betydelig samfunnsinstitusjon. Med mitt kritiske perspektiv gir også boka mye viktig og interessant informasjon.

I boka blir legeyrkets særegne karakter sterkt understreket. Statsviteren Ole Berg legger vekt på at det er en *moralsk forpliktet* profesjon. Legegjerningen, sier Berg, bygger dypest sett på kallstanken. Han gir samtidig uttrykk for en bekymring for at legestanden er i ferd med å bli omformet til et funksjonærstilt med en tydelig lønnsarbeiderholdning. Med kallstanken forsvinner noe vesentlig fra yrket. Ifølge Berg representerer dette et viktig avvik fra den opprinnelige verdiorienteringen. Sagt litt annerledes er kallet blitt modernisert bort.

Kallet – en kjønnstruktur

Kallstanken og kallstankens etikk framstår som et taust, men likevel talende felt.

En analyse av det høytidelige begrepet kall viser at det er et fenomen med et fortettet – og kjønnnet – meningsinnhold. Både det som løftes fram og det som det er blitt tiet om, informerer om utøvernes selvforståelse. Nærlys på kallsformenens etikk gir en nøkkel til å forstå den medisinske profesjonens forhold til kvinner. Vi kan følge sporene bakover.

Det moralske kallet, forpliktelsen, preget tidligere den sosiale organiseringen av legenes oppgaver. I en tale til Lægeforeningen i 1911 karakteriserte Presidenten denne organiseringen slik:

Landet er ikke tjent med en økonomisk trykket lægestand. Det kræves meget av en læge. Han gaar ut og ind i alle hjem og ser menneskene ofte i slike situationer, at de ikke, om de vilde, kan forestille sig. Han maa derfor ha og vedlikeholde dannelse, takt og diskretion. Han maa naarsomhelst – nat og dag – være ferdig til at dra ut, og det gjælder ofte liv, hvis han ikke er sin opgave voksen.

Sitatet gir et glimt inn i profesjonen og kan leses på mange måter. Her legger jeg vekt på hvordan Presidenten understreket de *heroiske* sidene ved legegjerningen for å underbygge synet at økonomiske problemer representerer en fare for sosial deklassering av legestanden. Talen var til internt bruk, og direkte rettet til kollegafelleskapet. Den var ledd i et indre, identitetsskapende arbeid. Videre gjorde han en kopling mellom *moralsk integritet*, *økonomi* og *kunnskap*. I en tid preget av «kolossale vitenskapelige nyvinninger» sa han, måtte økonomien sikres for å opprettholde den nødvendige moralske integritet. Budskapet hadde en klar adresse utad: Hensikten var å formulere og legitimere krav overfor samfunnet om respekt og velferdsgoder. Verdt å merke seg er at legenes egen argumentasjon spilte på både rasjonalitet og følelser. Begge deler bidro til gradvis å sikre legene en privilegert maktposisjon også her i landet.

Nå har ikke kallsarbeidet bare vært forbeholdt leger. Vi forbinder ordet kall kanskje først og fremst med kvinners helsearbeid, framfor alt sykepleie. Et tydelig *fellestrekk* for begge kjønn er den *moralske* forpliktelsen og kravet om uegennyttig adferd. I den praktiske sykepleiergjerningen har sykepleierne hatt mange av de samme oppgavene som legene, som å gå inn og ut av hjemmene, forholde seg til sykdom og nød, se inn i vanskelige livsskjebner og håndtere dette på en verdig og menneskelig måte. Men i motsetning til de mannlige legenes *kunnskapsbaserte* kall, er de kvinnelige sykepleiernes kall blitt betraktet som en *personlig dyd*. Det ble forventet at de stillfarende og ydmykt skulle utføre et «naturlig» instinktmessig kjærlighetsarbeid. Florence Nightingale, «the Lady with the lamp», står som et lysende eksempel på kvinners underdanige styrke og omsorgsevne. Kallsorienteringen, det moralsk høyverdige i kvinnes virksomhet, ble en begrunnelse for at de skulle *avstå* fra uavhengighet, fra materielle belønninger i form av penger eller andre sosiale privilegier. Kvinnelig heroisme ble omtrent omvendt proporsjonal med krav til velferdsgoder. Aller helst skulle kallsarbeidet være gratis.

Profesjonshistorien viser for øvrig at kvinnelige helsearbeidere selv ikke ensidig har stått for idealer om oppofrelse og selvutslettelse. Men de har vært ytterst *ambivalente* når det gjaldt å stå fram med fagforeningskrav om lønn og arbeidsforhold (Martinsen og Wærness 1979, Dahle 1990, Melby 1990). Kvinnene har følt ubehag ved å stille krav på egne vegne og skaffe seg privilegier. Vi ser hvordan en historisk og kulturell kjønnsforståelse la premisser for hvordan positive selvbilder skulle skapes – for begge kjønn.

Kallsarbeidet spilte på opposisjonen mellom menn som bærere av kultur og kvinner som følger naturlige anlegg. For

legenes del ble det en kopling mellom kultur, eksklusiv kunnskap og autonomi. Naturen, dyden og underordningen kjedet seg sammen til en enhet for kvinner. Samme begrep symboliserer ulik mening for de to kjønnene, med vidtrekkende konsekvenser for organisering av helsetjenester.

Legenes tre roller

Kallstankens tid er forbi og erstattet med en *funksjonærholdning*. Det gjelder for begge kjønn i helsesektorens mange yrker. I jubileumsverket analyserer medisinhistorikeren Øyvind Larsen den *moderne* legens tre roller og beskriver hvordan de til sammen skaper en helhet. En side ved rollen betegner han som *herskeren over liv og død*, og den andre er *trøsteren og hjelperen*, og den tredje er *velferdsforvalteren*. Larsen antyder såvidt at disse rollene kan være innbyrdes konfliktfylte. Hva konfliktene eventuelt måtte bestå i, blir imidlertid ikke forklart. Hovedpoenget er at de er integrerte, og nødvendige, elementer i den medisinske utøvelsen.

Nærlys på rolleutformingene viser at alle tre har symbolske overtoner. Å være *herre over liv og død* er et sterkt maskulint symbol. Det har en guddommelig dimensjon, det dreier seg om å beherske, helbrede og forutsi sykdomsforløp, bl.a. gjennom å stille korrekt diagnose. *Velferdsforvalteren* tilbyr, fordeler og regulerer tjenester. Kontrollfunksjonen er en ubestridt del av dagens legegjerning. Rollen kan, men trenger ikke nødvendigvis, være en helterolle. Like mye er den noe annet, den er en byråkratrolle som blir et bindeledd mellom kall og funksjonærholdning. *Trøsteren og hjelperen* bryter derimot med stereotypien av en mannlig helterolle. Skjønt ikke nødvendigvis; det kan være helten som redder og trøster faderlig. Trøsteren og hjelperen

åpner imidlertid for andre betydninger og ligger i grenselandet mot den kulturelle oppfatningen av det kvinnelige. Verdt å merke seg er at denne siden av legerollen er blitt tonet ned innenfor moderne medisin. Vi kan konstatere at «trøsteren og hjelpe- ren» langt på vei er blitt ofret på framskrittets og effektivitetens alter, til fordel for medisinske instrumentelle og vitenskapelige sider. Eller er det snarere slik at trøste- og hjelpeoppgavene blir delegert til det nye kvinnekorpset? Det kommer jeg tilbake til.

Mot en ny kjønnsstruktur

Det sentrale er at legeprofesjonens kjønnsstruktur er i ferd med å bli forandret. Spørsmålet er hva en slik kulturell endring betyr. Hvilke nye kjønnskontrakter blir inngått og hvilke nye forståelser av kjønn blir produsert? Kan vi vente oss en gjennomgripende omforming av den medisinske kulturen innenfra? En mulighet er at utviklingen har avskaffet kvinneundertrykking, som er blitt erstattet av reell likestilling, og at det oppstår en form for *kjønnsnøytralitet* i medisinen. Denne muligheten samsvarer med vår tids selvforståelse. I dag handler det mer om konstruksjon av *individuelle* sosiale personer, som foretar valg basert på frivillighet for å realisere seg selv. Ut fra en slik forståelse mister kjønn sin betydning. Dette innebærer en historisk endring som skaper nye manns- og kvinneidentiteter. Kvinnenes inntog i medisinen kan umiddelbart tyde på at synspunktet har mye for seg. Deres tilstedeværelse blir et tegn på at likestillingsbestrebelsene har lyktes, ja nesten bedre enn noen hadde våget å forestille seg for bare et par tiår tilbake.

Men kan vi uten videre gå ut fra at kvinnelige leger automatisk blir omfattet av den samme kulturelle autoriteten som sine mannlige kolleger? Det ville innebære at

den strukturelle endringen bryter ned gamle skillelinjer, oppløser sosiale begrensninger og opphever etablerte kjønnsgrenser. I så fall vil kvinner få nytte godt av det privilegiesystemet som menn har skapt for seg selv, som er formet av og for menn. Hvilke handlingsmuligheter har kvinner innenfor denne maskuline kulturens grenser, som framstilles som kjønnsnøytral? Og framfor alt: Hva vil kvinnene selv?

Jeg tror at kjønnsnøytralitet og likeverdighet i medisinen er en alt for enkel tese. Det er en tese som må problematiseres. Det er motsigelser og paradokser i dette systemet som stilltiende reproducerer en stabil kulturell orden. Den strukturelle endringen kan skape en optimisme som dekker over problemer en ikke ser ved første øyekast. Det kan derfor være klokt å utsette alt for bastante konklusjoner om hvor vellykket likestillings- eller nøytraliseringsprosjektet er. Vi har en mangelfull forståelse av kjønnsforholdet. Store tause felter, en kulturell dypstruktur, legger føringer som har vist seg å være ytterst motstandsdyktige mot fullt ut å anerkjenne kvinner. Dette står ikke i motsetning til at likeverdighet *kan* oppnås. Fra en feministisk synsvinkel er det like interessant å analysere under hvilke betingelser det skjer (Haavind 1991). Utfordringen, sier Hanna Haavind, er å utvikle og gjøre bruk av kjønnsdifferensierende analytiske redskap som fanger opp både *gjenskapingen* av en patriarkalsk sosial orden og *reelle* nyskapninger.

Først et blikk på aktørene selv. Kvinner som blir leger overskrider fortsatt i en forstand kulturelle grenser. Vi kan anta at forrige generasjons kvinnelige leger så på seg selv som en slags «unntakskvinner». De var først og fremst karakterisert gjennom sin annerledeshet i forhold til andre kvinner. I dag er det moderne, selvbevisste og rettighetsorienterte unge kvinner som velger legeyrket. Disse tar vår tids nye muligheter for gitt.

I den feministiske teoridebatt har det vært forskjellige oppfatninger om hvordan og ved hjelp av hvilke begreper en skal forstå kvinnens sosiale og kulturelle posisjon (Grosz 1990). Kvinner kan for det første bli oppfattet som menns likeverdige. Denne posisjonen tar utgangspunkt i at kvinner har *samme* potensialer, dyktighet og sosiale verdi. Kristeva mener imidlertid at særlig den skandinaviske debatten om likestilling hviler på en misforståelse, fordi den er ute etter å hviske ut forskjeller (Witt-Brattstrøm 1991). Hun framhever at demokrati skapes og vedlikeholdes gjennom forskjeller, ikke gjennom å nivellere disse. Gjennom å se likestillingsperspektivets begrensninger, har det vokst fram en feministisk teori som i større grad baserer seg på å utforske forskjeller. Ut fra denne posisjonen blir kvinner oppfattet som *annerledes* og kan bare bli definert ved hjelp av *andre* begreper enn menn. Forskjeller blir ikke sett på som *avvik* fra en på forhånd gitt norm, snarere er det forskjeller i seg selv, forskjeller som ikke har identitet eller som er rangert, hevder Elisabeth Grosz. Forskjeller omfatter retten til å handle annerledes. Likhetsposisjonen og forskjellsposisjonen kan skisseres som to «rene» posisjoner som produserer ulike forståelser av kjønn. Samtidig er det verken mulig eller fruktbart å operere med enten rene eller urene posisjoner.

Kvinner som blir leger, blir hele tiden konfrontert med om de er like eller forskjellige. «I alle rom i det medisinske hus møter vi mannens verdier og væremåter», sier legen Per Fuggelli (1990) metaforisk. Han står som eksponent for dem som ønsker kvinnene velkommen, som mener at de representerer en berikelse for profesjonen og legger et grunnlag for faglig fornyelse. Her er forståelsesrammen kjønnsulikhet, der kvinners forskjellighet fra menn representerer en ressurs som kan og

bør utnyttes. Nettopp kvinner har spesielle forutsetninger for å fylle et tomrom. De står for viktige verdier som er i ferd med å gå tapt i moderne medisin.

Det er ikke uten videre opplagt at kvinnene selv deler en slik oppfatning. En kvinnelig medisinsk forsker sier at hun ble mektig forarget da en eldre professor entusiastisk kommenterte at hun med sine kvinneyne bidro med viktige og annerledes innsikt (Emblem 1990). Hun hadde jo brukt 20 år på å bli anerkjent som *lik* sine mannlige kolleger! Antakelig fryktet hun at å bli definert som forskjellig ville «ramme» henne, i betydningen å nedvurdere hennes innsats. Kvinner som gruppe har ofte hatt størst fordel av å tie om forskjeller for å oppnå troverdighet og anerkjennelse i mannsdominerte kulturer (Johannessen 1989). Enkelte av hennes kolleger vil ganske sikkert legge større vekt på *forskjeller* mellom kvinnelige og mannlige leger. For disse er det et prosjekt å motarbeide mennenes perspektivdominans i medisinen, produsere alternativ kunnskap og utvikle nye erkennelser. Andre vil veksle mellom strategiske posisjoner, mellom å oppleve seg som like – i betydningen likeverdige – eller hevde sin rett til å være forskjellige. Vi kan trygt gå ut fra at det er store variasjoner i oppfatninger og adferd innenfor kategorien kvinnelige leger.

Kjønnets arbeidsdeling

Vi kan imidlertid observere, uansett kvinnenes egne oppfatninger, at selv om de går inn i legeprofesjonen, går de ikke hvor som helst. Det er et iøynefallende trekk at det blir reproduert en kjønnets arbeidsdeling innenfor profesjonen. Noen områder framstår som attraktive, mens andre synes å falle utenfor kvinnenes interessefelt. I spesialiteter med høy status og makt i legenes interne spesialisthierarki, er kvinnene svakt

representert. Dette dreier seg bl.a. om de mest høyteknologiske områdene av medisin. F.eks. er bare 1% av spesialistene i kirurgi kvinner. Gynekologi som innbefatter noe kirurgi, faller et sted midt på skalaen, med en kvinneandel blant spesialistene på ca 20%. Til gjengjeld er bort imot *halvparten* av alle spesialistene i barnepsykiatri kvinner. Litt grovt og unyansert kan barnepsykiatri karakteriseres som et av medisinens lavstatusområder. Kjønnssfordelingen mellom spesialistene må vi se i forhold til at kvinner representerer under 25% av yrkesgruppen totalt.

At det oppstår en kjønnnet arbeidsdeling innenfor legeprofesjonen, er ikke bare et særnorsk fenomen, men gjenspeiler et tydelig internasjonalt mønster. Finland topper listen med en kvinneandel pr. i dag på hele 40%. Tendensen er entydig slik at den kjønnete arbeidsdelingen blir forsterket når kvinneandelen øker. Kjønnsskjevhetene kan derfor neppe forklares bare som et *faseproblem*, dvs. at de utjevner seg og blir borte over tid. Ikke overraskende, eller ulikt vår egen situasjon, sitter det i Finland få kvinner i innflytelsesrike posisjoner (Riska 1990). Det er og blir et karakteristisk trekk ved den kjønnete arbeidsdelingen at kvinner også glimrer med sitt fravær i organisasjoner som utformer og foretar viktige – i denne sammenhengen, helsepolitiske – beslutninger.

Det nye mønsteret som er i ferd med å avtegne seg, motsier argumentet om at strukturell endring og nye kjønnssammensetninger betyr *kjønnsnøytralisering*. Vi står derfor overfor det paradoks at kvinner gjør bruk av sine nye muligheter og iscenesetter sine liv på måter som synes å være underlagt en styring, mens det tilsynelatende er basert på full frivillighet. Valgene kan, slik Hanne Haavind (1984) resonnerer, være uttrykk for en relasjon der mannlig dominans framstår som rasjonell. Dominansen tilsløres ved at kvinnelig under-

ordning blir sett på som likhet i makt og forskjell i preferanser.

Hvordan styringen skjer blir et taust felt, der kjønnsforholdet «snakker». Ifølge Dinnerstein (1976) ligger selve kjønnsforholdet, det hun kaller kjønnsarrangementet, i bunnen av hele det sosiale og kulturelle systemet. Hun betrakter kjønnsarrangementet som en fundamental erkjennelsesstruktur som ikke bare ordner forholdet mellom kjønnene, men som strukturerer hele vår virkelighetsforståelse. Kjønnssarrangementet kan karakteriseres som en *symbiose* med en gjensidig tilpasning, en vedvarende bestrebelse for å forene dypt *ambivalente* og splittede følelser hos *både* kvinner og menn. De ambivalente følelsene omfatter vårt forhold til arbeid, kreativitet og kropp, liv og død og omgivelsene omkring oss. Kjønnssforholdet er imidlertid ingen fruktbar symbiose. Det framstår snarere som en kollektiv nevrose, et «patologisk kjønnsarrangement»: Det er en slags konspirasjon der alle deltar, både kvinner og menn. Fordelen ved Dinnersteins betraktningssmåte er at en unngår å opphøye kvinnen til å representere det gode eller romantisere det kvinnelige (Borchgrevink 1990). Kvinner blir verken bare passive ofre eller heroiske verdige. Gjennom deltakelse forhandler partene, de inngår kontrakter og blir stilltiende enige om at begge parter har mest å vinne på å opprettholde status quo. Men, som mange har påpekt, det ingen kan overse er at i dette spillet skjer det en systematisk ulik – og kjønnnet – fordeling av gevinsten. For selv om spillereglene endres, risikerer kvinner som gruppe alltid å bli taperne.

Hva fører «kvinneinvasjonen» med seg?

Den medisinske profesjonen må akseptere at kvinner velger seg inn og krever medlemskap i deres kultur. Men tross all

mulig velvilje og imøtekommenhet skaper dette faktum samtidig et ubehag som på lengre sikt kan true den kulturelle autoriteten. For å være lege er mer enn et yrke, det er et eksistensielt prosjekt og et spill om makt og ære.

Et lite eksempel fra Finland illustrerer det jeg kaller *ubehaget i kjønnskulturen*. Der er det forventet at rundt århundreskiftet vil kvinnene være i majoritet blant legene. Dette vil føre til, frykter mange, at yrkets karakter som en hegemonisk mannskultur endrer seg. En slik foruroligende kjennsgjerning har allerede gitt opphav til bekymring i den finske legestanden (Riska 1990). Ved det medisinske fakultetet i Helsingfors foreslo en administrativ komité i 1985 at antallet kvinnelige studenter burde begrenses og ikke overstige 50%. Argumentet var at den sterke økningen ville true såvel *kvaliteten* som *kvantiteten* av helsearbeidet. Overraskende frimodig tale, når vi tar i betraktning at året var 1985 – ikke 1885.

Bak forslaget skjulte deg seg imidlertid nøkterne politiske realiteter. Den store kvinneandelen hadde skapt problemer for primærhelsetjenesten i distriktene, fordi kvinnelige leger gjerne bosetter seg i sentrale strøk. Dette har igjen ført til svak legedekning i distriktene. Samme fenomen gjelder for øvrig også her i landet (Hansen 1978, 1982). Uten å avvise problemene må en kunne fastslå at det er mange måter å angripe dem på. Heller enn å problematisere *organiseringen* av primærhelsetjenesten, valgte fakultetet i Helsingfors i dette tilfellet å fokusere på *kvinnene*. Vi kan tolke dette som uttrykk for at forslaget hadde som funksjon å gjenopprette en kjønnsbalanse som i minst mulig grad truer den sosiale orden – som bare er et annet ord for kultur.

Også den amerikanske sosiologen Judit Lorber drøfter stabiliteten i det heterofile kjønnsarrangementet. Hun ser en rekke

motstridende tendenser, men nøler ikke med å slå fast at mannlige leger er bekymret for utviklingen. Dersom for mange kvinner blir innlemmet i de indre og øvre medisinske sirklene, er risikoen stor for at profesjonens ansikt utad vil «tippe» over i gal retning. Medisinen vil da ubønnhørlig bli assosiert med et kvinneyrke og den kulturelle autoriteten vil bli tilsvarende svekket.

Den kvinneforakten som kommer til uttrykk gjennom nedvurderingen av kvinners arbeid, er antakelig en av de seigeste kulturelle førdommene vi har. Kjønnspregningen og den skarpe arbeidsdelingen i helsevesenet opprettholdt en skarp grense mellom det *eksklusive* og det *trivielle*. Det eksklusive legearbeidet står nå i fare for å bli trivialisert og utsatt for andre typer vurderinger i samfunnet. Selve leggjerningen kan bli vurdert, ikke som et produkt av eksklusiv vitenskapelig kunnskap og – derved – maskulin heroisme, men som et *kvinnelig omsorgsyrke*.

Da kan elementer av den gamle kallsutforming gjenoppstå i nye former, slik at kvinnene overtar hjelpe- og trøsterollen innenfor medisin. I dag er det et nesten umettelig informasjonsbehov blant pasienter og pårørende. Kvinnelige leger forteller at de opplever at det blir rettet enorme forventninger til dem som kvinner om å stille opp og lytte til alles bekymringer. Folk, pårørende såvel som pasienter, venter seg en forståelse fra dem. Jo oftere kvinner som leger går inn i den type nærende relasjoner, både i forhold til mannlige kolleger og i forhold til omgivelsene, jo mer vil legearbeidet kunne assosieres med tjenesteytende kvinnearbeid.

Det er likevel mange motstridende tendenser. Den medisinsk-teknologiske utviklingen kan bringe nye ideologiske seire. Det er lett å spå at deler av medisinen vil få økt innflytelse. Å transplantere hjarter og nyrer, skifte ut kroppsdeler og

operere barn allerede i mors liv, har blitt en del av den moderne medisinens hverdag. Nye behandlingsmetoder blir presentert i nesten patetiske vendinger: «Om vi på denne måten kan redde bare et eneste liv, har våre anstrengelser gitt resultater». Inngrep av en slik karakter har dessuten bred folkelig oppslutning, ja i dag stiller folk store krav til teknologiske løsninger.

Teknologisk medisin kan karakteriseres som den mest heroiske og også den mest synlige. Vi har sett at disse områdene har liten appell til kvinnelige leger. Kvinner er sosialisert til å forholde seg til andre menneskers behov og interesser, mindre til å kontrollere hendelser via teknologi. Mye tyder på at kvinners ambivalente forhold til teknologi blir en drivkraft som stilltende kanaliserer kvinner til mindre prestisjefylte områder av medisinen. Dette bidrar til å gjenscape en kjønnets arbeidsdeling i en ny form. Arbeidsdelingen har videre som konsekvens at mennene frigjøres til å drive abstrakt og instrumentell vitenskapelig virksomhet og overtar viktige kontrollfunksjoner i forhold til den medisinske utviklingen, mens kvinner mer og mer påtar seg medisinens omsorgsoppgaver. Ikke bare velger kvinner ensidig vekk teknologi. Bevegelsen går begge veier og uttrykker en kjønnsrelasjon. En kan tenke seg at menns teknologi-fascinasjon blir ytterligere forsterket gjennom den økte kvinneandelen i medisinen. Hva som oppfattes som mannlig og kvinnelig er en form for makt, der faglige interesser koples til hvem de er, for seg selv og for hverandre.

Primærlegetjenesten som arena for kvinner

Et av de områdene mange kvinnelige leger velger – og uten nødvendigvis å bli spesialister – er allmennmedisinen. Dette

er fortsatt et av medisinens minst teknologiserte områder med lav status. Kvinnes valg kan vurderes fra mange synsvinkler, men deres preferanser har betydning for vedlikehold av medisinens kulturelle autoritet.

Primærlegetjenesten tar seg av hverdagslivets små og store helseproblemer. Den gir en bred kontaktflate med pasienter. Kvinnelige leger kan gjøre utstrakt bruk av en kommunikativ kompetanse som igjen er en frukt av deres sosialisering. Dette betyr selvfølgelig ikke at ikke også mannlige leger finner oppgavene meningsfulle, uten at dette rokker ved grunnprinsippet. Å være i primærhelsetjenesten betyr for kvinnelige leger at de «beiter» på samme marker som andre kvinnelige helsearbeidere, f.eks. helse-søstre, jordmødre, fysioterapeuter og hjemmesykepleiere. De befinner seg på en arena der mange yrkesgrupper har overlappende kompetanser, og der alle yrkesgrupper hevder at nettopp *de* har noe spesielt å tilføre helsetjenesten. Det fører til at kvinnelige leger lett kommer i en konkurransesituasjon med andre som har *samme* kjønn, men *forskjellig* yrkesbakgrunn. Her blir det et forhandlingsspørsmål mellom kvinner om hvem som skal ha makt til å bestemme, men der maktforskjeller også må ses i forhold til deres ulike relasjoner til mannlige leger.

I dette spenningsfeltet oppstår dilemmaer som kvinnelige leger må håndtere. En kunne tenke seg at kvinnelige leger i kraft av lengre utdanning og med medisinens tradisjonelle autoritet i ryggen, kunne bli en spydspiss i arbeidet for å utvikle en bedre, i betydningen mer human, helsetjeneste, som også i særlig grad retter seg mot kvinner – herunder gravide og barn. Men en slik utvikling er det grunn til å tro at Faderdisiplinen på forskjellig måte vil motarbeide. Den underliggende begrunnelsen er en frykt for at nettopp distinksjonen,

grensen mellom «dem» og «oss», blir uklar. Det er gjennom å forvalte et eksklusivt kunnskapsgrunnlag at medisinenes kulturelle autoritet og maktposisjon er blitt opprettholdt. For medisinen vil det være et vedvarende prosjekt å fastholde forestillingen om at de representerer *Kunnskapsforvalterne*, mens andre grupper utfører assisterende eller supplerende funksjoner.

Kvinnelige leger blir, åpent eller skjult, stilt overfor et valg om identifikasjon. Blir hensynet til et mannlig kollegafelleskap overordnet, eller blir solidariteten med andre kvinnelige helsearbeidere mer tungtveiende? Det første innebærer å slutte seg til ideologien som tar det for gitt at medisinen er – og må være – overordnet alle andre yrkesgrupper i et hierarkisk system. Begrunnelsen vil være at det handler om å forvalte et medisinsk faglig ansvar, et forhold som er hevet over kjønnsmessige motsetninger.

En kan tenke seg primærhelsetjenesten som et minfelt av spenninger og lojalitetskonflikter. I en tid da mange kvinneyrkesgrupper krever autonomi på *sine* fags vegne, øker presset. Den nye situasjon tilsier at alle fortolker situasjonen på nye måter og flere krever retten til å definere tolkningsrammene. Økende press utenfra kan føre til at kollegagruppen og yrkesorganisasjonen sammen forsøker å stenge grensene mot andre yrkesgrupper for å unngå uønsket konkurranse (Lorber 1990). For mannlige kolleger kan «konkurrentene» like gjerne være kvinnelige leger som andre yrkesgrupper. Ut fra slike betraktninger vil kvinnelige leger bli splittet i minst to hovedgrupper. En fraksjon vil støtte opp under medisinenes profesjonelle dominans, mens en annen vil alliere seg med andre kvinnelige helsearbeidere – og pasienter – og søke å utvikle mindre hierarkiske samarbeidsformer. Men da er både personlig og yrkesmessig status truet. Får vi da leger som er «herre over liv og død»?

Avslutning

Jeg har reist flere spørsmål enn jeg har besvart i denne artikkelen. Mitt hovedpoeng er at jeg tror at bevegelsen i retning av større likestilling og kjønnsnøytralitet i den medisinske profesjonen er mer omfattende, komplisert og mangfoldig enn vi hadde tenkt oss. Mens det er ideologisk enighet om at begge deler er viktig, «snakker» de tause feltene. Jeg har pekt på den utfordringen det er for feministisk forskning å skape nye forståelser av kjønn og kjønnsrelasjoner i legeyrket og i hele det medisinske feltet. Slike spørsmål har sprengkraft som kan gi ny kunnskap om kjønnsrelasjoner, og ikke minst kan vi utvikle en bedre forståelse av helsetjenestens organisering og virkemåte.

Rannveig Dahle
førsteamanuensis
Institutt for sosialt arbeid
Universitetet i Trondheim, AVH

Litteratur

- Bourdieu, P. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, London 1977
- Borchgrevink, T. Om arbeid og begjær; heterofili i et likestillingsperspektiv. I *Materialisten*, 1989, nr. 1.
- Dahle, R. *Arbeidsdeling – makt-identitet. Betydningen av kjønn i fysioterapiyrket*. Avhandling, Institutt for sosialt arbeid. UNIT 1990.
- Dinnerstein, D. *The Mermaid and the Minotaur*. Harper & Row, Inc. New York 1976.
- Emblem, R. Kjønnsnøytralitet i medisinsk forskning – mulig og ønskelig? I *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 1990 nr. 25.
- Fuggelli, R. Fem medisinerer vurderer innstilling om grunnleggende kvinneforskning. I *Nytt om kvinneforskning* nr. 5/89-1/90.
- Grosz, E. Conclusion. A Note on Essentialism and Difference. I S. Gunew (red.). *Feminist Knowledge. Critic and Construct*. London and New York 1990.

- Hansen, F.H. En undersøkelse av turnuskandidaters bosteds- og yrkespreferanser. I *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 1978 nr. 25.
- Hansen F.H. Hvor ble det av Tromsø-studentene? I *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 1982, nr. 33.
- Holter, H. Om kvinneundertrykkelse, mannsundertrykkelse og hersketechnikker. I Støren, T. og T.S. Wetlesen: *Kvinnekunnskap*, Gyldendal 1976.
- Haavind, H. Förändringar i förhållandet mellan kvinnor og män. I *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1985, nr. 3.
- Haavind, H. Kvinners utviklingsmuligheter i en verden i forandring. I *Senter for kvinneforsknings skriftserie* 1991, nr. 4. AVH: Universitetet i Trondheim.
- Johannessen, B.F. Ledere – organisasjoners status-symboler. Hva med kvinnene? I *Nytt om kvinneforskning* 1986, nr. 5.
- Larsen, Ø. (red.). O. Berg og F. Hodne. *Legene og samfunnet*. Seksjon for medisinsk historie. Universitetet i Oslo/Den norske lægeforening, 1986.
- Lorber, J. *Women Physicians*. Tavistock, London 1984.
- Martinsen, K. og K. Wærness. *Pleie uten omsorg*. Pax 1979.
- Melby, K. *Kall og kamp*. Norsk sykepleierforbunds historie. Cappelen 1990.
- Steinsholt, I.M., E. Rygh og J. Thesen. Kvinner i legeyrket. I *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 1990, nr. 25.
- Wegar, K. og E. Riska. *Women physicians: A New Force in Medicine?* Paper på verdenskongressen i sosiologi, Madrid 1990.
- Witt-Brattström, E. Främlingskap – intervju med Julia Kristeva. I *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1991 nr. 3.

Ulla Isaksson: kvinnskildrare – ja moderlighetsprästinna – nej

Av Anne Heith

Den svenska författaren Ulla Isaksson tycks vara tämligen obekant för en norsk läsekrets. I Sverige har hon blivit känd som kvinnskildrare efter att samlingen *Kvinnohuset* publicerades 1952. En läsare som inte är bekant med författarens produktion kanske går till den senast utgivna litteraturhistorien för att få veta litet mer. Vad får man då veta om Ulla Isaksson? Jo – hon är «Moderlighetens prästinna». Låter det hysteriskt? – Ja. Är det ett träffande epitet? – Nej!

Romanen *Fødelsedagen* – en kartläggning av moderlighetsbegreppet

I centrum för handlingen i den år 1988 utgivna romanen *Fødelsedagen* står modern Olga och hennes tre döttrar. Romanen kan läsas som Ulla Isakssons (f. 1916) bidrag till en tolkning av vad som ryms i ett begrepp som moderlighet. Dessutom utgör romanens skildring av olika typer av mor-dotterförhållanden en konstnärlig gestaltning av vad det kan innebära att vara mor till en dotter, och omvänt dotter till en mor. Detta kan ju låta som svaret på en sen 70-talistisk efterlysning av skildringar av «kvinnliga» erfarenheter belysta ur ett «kvinnligt» perspektiv. Till en del är det också så, men intressantare att konstatera idag mot bakgrund av dekonstruktionsde-

batten är att de «kvinnliga» och «manliga» subjekt som förekommer i romanen inte framstår som några universella, en gång för alla givna storheter. Varken «moderlighet» eller «kvinnlighet» utgör några entydiga begrepp i texten, vilken kan läsas som en kartläggning av en dekonstruerad moderlighet, varken framställd som ensidigt god eller «kvinnlig».

Moderlighetens prästinna?

Man kan fråga sig varför Ulla Isaksson presenteras som «Moderlighetens prästinna» i den 1990 utkomna *Den Svenska Litteraturen VI* (s. 165)? Framställningen av det kvinnliga, och det manliga subjektet, som dekonstruerat, liksom kartläggningen av positiva och negativa aspekter som

Sierskan Ellen Key bländes av sina visioner när hon söker blicka in i framtiden. Den vita sjalen leder tanken till den prästerliga dräktens stola. (Kilde: Den Svenska litteraturen IV, Bonniers 1989.)

ryms i moderlighetsbegreppet, stämmer dåligt med bilden av en moderlighetsprästinna. Ska en etikett fästas på Ulla Isaksson skulle jag i stället vilja föreslå «Moderlighetens kartläggare och dekonstruktivist» med tanke på romanen *Födelsedagen*.

Men, varför epitetet «Moderlighetens prästinna»? Det skulle inte förvåna mig om det är Ellen Keys (1849-1926) skugga som fallit över Ulla Isaksson. I *Den Svenska Litteraturen VI* nämns Ulla Isaksson som Ellen Keys och Elin Wägners (1882-1949) efterföljare då det gäller uppfatt-

ningen att moderligheten är «kvinnans viktigaste bidrag till samhället» (s. 165). Ellen Key presenteras i *Den Svenska Litteraturen IV* (1989) som en sierska bländad av sina visioner. Från ett fotografi blickar «Sierskan» Key med en vit sjal som «leder tanken till den prästerliga dräktens stola» över axlarna (s. 110). Kopplingen Key/överspända visioner/en sakral framtoning tycks ha «smittat av sig» på Ulla Isaksson. Möjligen beror detta på att man ur ett idéhistoriskt perspektiv kan se Key, Wägner och Isaksson som representanter för särartstraditionen, något som givetvis inte behöver medföra att Ulla Isaksson övertar Keys sakrala roll. Innan jag närmare går in på Ulla Isakssons roman *Födelsedagen*, ska jag som en bakgrund göra en idéhistoriskt avvikare.

Särartstraditionen

Uppfatningar om vad som är kvinnligt respektive manligt har varierat, och gör det fortfarande, beroende på vilka gränser som sätts upp för det sociala könet/genus.¹ En bakgrund till menings-skiljaktigheter finns även inbyggd i motsättningar mellan särartstraditionen inom feminismen och jämlikhetsfeminismen. Dessa idétraditioner inbegriper diametralt olika uppfatningar om kvinnans roll i samhället, vilka mycket kortfattat skulle kunna sammanfattas som en motsättning mellan jämlikhetsfeminismens sträven efter jämlikhet på mäns villkor i «manssamhället», i motsats till särartsfeminismens sträven efter ett nytt, «moderligt» samhälle. De positiva egenskaper som förbinds med det biologiska moderskapet har i visionen av det «moderliga» samhället överförts till att innehas av tänkbara samhällsmödrar.

«Den politiserande kvinnan». Karikatyr av A. Oberländer, 1885.

Föregångarna

Särartstraditionen får tidigt ett ovanligt starkt genomslag i Sverige, beroende på att dess ideologi tidigt formuleras av två inflytelserika kvinnor, Fredrika Bremer (1801-1865) och Ellen Key (Eskilsson s.

59). Livskraften i traditionen framgår av att den än idag lever hos en författare som Ulla Isaksson. Men, givetvis har särartstraditionen förändrats under de ca. hundra år som gått sedan samhällsdebattören och författaren Ellen Key spred sitt moderkapsevangelium. Jag ska peka på några modifikationer som skett med utgångspunkt från Ulla Isakssons roman *Födelsedagen*.

Den komplexa moderligheten

Den upphöjning av moderlighet som görs av Ellen Key är inte längre ett inslag i 1988-års särartstradition som den kommer till uttryck hos Ulla Isaksson. I stället är det en sammansatt bild som ges av moderlighetsbegreppet i romanen *Födelsedagen*. Moderlighet framställs inte som essentiellt kvinnligt, eller som exklusivt förbundet med biologiskt moderskap, utan som en komplex egenskap som kan ta sig varierande uttryck, av vilka alla ingalunda är goda. Mot denna bakgrund framstår inte epitetet «Moderlighetens prästinna», som Ulla Isaksson presenteras med i *Den Svenska Litteraturen VI* (s. 165) som särskilt träffande.

Särartstraditionens uppkomst

Särartstraditionen har sina rötter i den evangeliska väckelse som svepte över Storbritannien och USA i slutet av 1700- och början av 1800-talet (Banks s. 7).² I Sverige har denna tradition relativt nyligen kommit att kallas särartstraditionen.³ I traditionens barndom då den borgerliga kvinnans verksamhetsfält var tämligen begränsat på grund av samhällets indelning i en offentlig manssfär och en privat kvinnosfär, utgjorde uppfattningen att kvinnan skulle ut i den publika sfären ett

radikalt inslag. Trots detta blev särartstraditionen, vilket många kritiker påpekat, konservativ eftersom de områden inom vilka kvinnan ansågs ha en uppgift att fylla var relaterade till modersrollen.⁴ Genom att sprida moderlighet ansågs kvinnan kunna förbättra samhället, och i enlighet med detta framhölls verksamheter som inbegrep vård eller fostran som särskilt lämpliga för kvinnor. Jag använder namnet «särartstraditionen» här eftersom det är etablerat, men givetvis kan man ifrågasätta en beteckning som markerar att det manliga är den måttstock som särarten relateras till.

Särartstraditionen rymmer således både konservativa och radikala element. Som ett konservativt drag framstår uppfattningen att kvinnan ska verka inom speciella områden som ses som naturliga för henne, något som Ellen Key pläderar för i *Missbrukad kvinnokraft* (1896), *Kvinnopsykologi* (1896) och *Lifslinjer II* (1903). I hennes skrifter kolliderar inte sällan personlighetsprincipens betoning av individens rätt att förverkliga sig med särartstraditionens betoning av kvinnans roll som omsorgsutövarer – i familjen eller ute i samhället – med motsägelser som resultat. Dock framstår hon som en outrerad förespråkare av verksamhetsområden, som inbegriper vård och fostran, som naturliga för kvinnan.⁵

Familjen/hemmet – modell för samhällsutopi

Det utopiska elementet i särartstraditionen, däremot, kan ses som ett radikalt inslag. Vad särartsfeminister ytterst syftar till är åstadkommandet av ett nytt samhälle – ett samhälle där inga gränser finns mellan den privata och den publika sfären. Samhällsförändringen man eftersträvar skall åstadkommas genom en «feminisering» av den offentliga sfären, genom

att värden förbundna med hemmet förs ut i samhället (Banks s. 27). I utopin är det följaktligen familjen eller det goda hemmet som står modell för idealsamhället (jfr. Eskilsson s. 209).

«Kvinnökönets naturliga höghet»

«Kvinnökönets naturliga höghet» är titeln på en uppsats av den svenske 1700-talspoeten Thomas Thorild. Den uttrycker samma beundran för kvinnan, som kom att bli ett inslag i särartstraditionen. Manligt och kvinnligt dikotomiseras och vid polariseringen blir det kvinnliga «gott», medan det «manliga» får stå för motsatta värden.

Detta är påfallande i den civilisationskritik som en annan särartsrepresentant, Elin Wägner (1882-1949), framfört i *Väckarklocka* (1941). Elin Wägner har inspirerats av de polväxlingsteorier som framförs i Johan Jakob Bachofsens *Das Mutterrecht* (1861) – idéer som hon först kom i kontakt med i dennes lärjunges, Bertha Eckstein-Dieners, verk *Mütter und Amazonen* (1931). En annan inspirationskälla hon själv nämner i *Väckarklocka* är Charles Briffaults *The Mothers* (1927).⁶ Graden av vetenskaplighet i dessa verk

kan diskuteras, uppenbart är dock att de fyllt en funktion som inspirationskällor, och att skildringar av gångna tiders matriarkat fungerat som paradismyt för Wägner och andra feminister.⁷

Att det «manliga» får en mycket låg status i denna dikotomi framkommer inte minst i andra bandet av Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders wägnerbiografi, *Dotter av Moder Jord* (1980). Författarna talar om «utmanande maskulint-martialiska läror» (förordet) och de använder karakteristiker som «den formliga eruption av övermodig maskulinitet som just vällde fram över dessa länder» då de ska ge en bild av läget i Österrike och Tyskland i början av 1930-talet (s. 123). I *Väckarklockas* civilisationskritik läggs skulden för krig, miljöförstöring och det nutida, tekniska samhällets avigsidor på att manliga värden kommit att genomsyra den moderna civilisationen. För Wägner utgör de forna tiders matriarkat, för vilkas existens hon tycker sig finna bevis hos Bachofen, Eckstein-Diener och Briffault, en positiv motpol till det korrupta nuet. I den wägnerska utopin ligger räddningen för samhället i att en ny polväxling sker, som medför att «kvinnliga» värden får större genomslag än «manliga».

Av författarkommentarer i Isakssons och Hjalmar Linders wägnerbiografi framkommer att de i hög grad levt sig in i den wägnerska synen på manligt respektive kvinnligt. Wägners dikotomisering inbegriper en värdering motsatt den som förekommer i den sedan antiken existerande misogynia köns polariseringen, enligt vilken det kvinnliga nedvärderas.⁸

Moderlighet – en essentiell eller samhällsskapad kategori?

Påfallande är att Ulla Isaksson i romanen *Födelsedagen* inte framställer manligt och kvinnligt som poler i en dikotomi. År

1988, då romanen publiceras, har begreppet «manligt» och «kvinnligt» dekonstruerats så att inga skarpa gränser finns i romanens nu mellan könen, då det gäller förstå att omhänderta. Uppenbart är att en grundläggande svaghet i föreställningen om en romantiserad kvinnlig egenart är att den skulle bestå av idel goda egenskaper.⁹ Den anti-essentialistiska syn på moderlighet som Ulla Isaksson förmedlar i sin senaste roman överensstämmer med de åsikter om genus/det sociala könet som slagit igenom med genusforskningen, enligt vilken genus ses som en samhällsskapad kategori som kan modifieras i växelspel med tid och rum (Davidoff, Fox Keller, Hausen). I romanen finns en polaritet mellan det förflutna, representerat av det förindustriella hantverkarsamhället Sjöo, och det moderna, urbaniserade samhället Stockholm. I motsättningen mellan dessa miljöer ingår variationer i hur moderlighet kommer till uttryck. Moderlighet framstår således som föränderligt. Det gamla samhällets bygdegemenskap kontrasteras mot den moderna stadens anonymitet. Den emanciperade mannen Andreas, som är empatisk, moderlig/omsorgsinriktad och huslig, framstår som ett modernare alternativ än männen i det gamla Sjöo, som arbetar utanför hemmet och är lediga hemma. I nuet kan det i stället vara den moderna kvinnan, byråkraten Cri, som rökande läser tidningen i privatsfären medan den icke-rökande älskaren, Andreas, pysslar med matlagning. Vad romanen förmedlar är flexibiliteten i genusbegreppet, dvs. det sociala könets föränderlighet. I förhållande till ett svenskt förindustriellt samhälle på 1930- och 1940-talet (Sjöo) har ramarna för det sociala könet modifierats i nuets Stockholm, vilket framgår av att det gamla samhällets bygdegemenskap, som skulle kunna karakteriseras som en kollektiv moderlighet, har försvunnit i den anonyma staden, liksom av att den moder-

lige mannen i nuet kan vara exponent för omsorgsutövning. Moderlighet kopplas följaktligen, varken i romanens förflutna eller nu, inte nödvändigtvis till moderskap.

Uppfatningen att det finns en essentiell, kvinnlig moderlighet ingår inte som en given komponent i den svenska särartstraditionen. Redan Ellen Key formulerar en insikt om att det inte finns någon essentiell kvinnlig eller manlig natur, då hon talar om «människonaturens förmåga av omvandling» (*Missbrukad kvinnokraft* s. 40), liksom att det finns kvinnor med manligt skaplynne och män med kvinnligt (ibid. s. 14). En frapperande motsättning hos Key ligger i att hon på grundval av empiriska observationer av verkligheten konstaterar att ingen essentiell manlig eller kvinnlig natur existerar, samtidigt som hon formulerar ett kvinnlighetsideal som inbegriper att moderlighet ses som kvinnans största tillgång. Förekomsten av moderlighet kopplas till ett faktiskt, eller potentiellt, moderskap. För kvinnor som inte blir biologiska mödrar förespråkar Key rollen som samhällsmoder. Spridande av moderlighet framställs således som kvinnans viktigaste samhällsuppgift. Begreppet «samhällsmoder» myntas av Key (*Lifslinjer II*, kapitlet «Samhällsmoderlighet»), men redan Fredrika Bremer använder begreppet «andelig moder» (Ambjörnsson s. 48). I särartstraditionens barndom används dessa termer om barnlösa kvinnor som utövar moderlighet i samhället. Noteras kan den förändring som skett då samhällsmo- dern i vår tid kan vara en man som förutom att han är en potentiell samhällsmoder, även är omsorgsutövare till ett barn han är biologisk far till (Veras far i *Födelsedagen*).

Moderlighetens ansikten

I romanen *Födelsedagen* står huvudpersonerna, modern Olga och hennes tre döttrar, för olika aspekter av moderlighet.

Olga representerar det förflutna. Hon är biologisk mor, verksam i privatsfären i ett hantverkarsamhälle. För döttrarna är hon både den goda modern och den onda som de måste fly från/frigöra sig från. Det biologiska moderskapet utlöser moderlighet hos Olga, som hon även kan rikta mot människor utanför den egna familjen. Att detta inte är ett generellt förhållande framgår av att det är barnafödandet som utlöser Olgas mors, Mathildas, självmordsbenägenhet (s. 147). Mathilda är för Olga den onda modern – hon begår självmord tre veckor före dotterns bröllop (s. 22). Samma roll, som den onda modern, har Olga för den äldste dottern Cri, vars kluvna förhållande till modern framgår av bokens motto: «Släpp mig, skrek flickan/ock klamrade sig fast.»

Biologins seger

Den äldsta dottern Cri fungerar i romanen som en representant för biologisk determinism. Från förnekelse övergår hon i romanens avslutande mening till bejakande av moderskap, då hon skriker: «Ge mig ett barn!» till den tänkta barnafadern. Ulla Isaksson framställer dock inte «naturens» seger/biologisk determinism som något generellt förekommande, eftersom Cri är ett exempel bland flera på hur moderlighet/moderskap kan manifesteras. Men, uppenbart är att Cris omsvängning får extra tyngd, då den utgör en dramatisk avslutning på romanen och då den beskrivs som total. Från förnekerska förvandlas Cri till bejakerska.

Traditionsbevararen

Mellansystemen Klara fungerar som traditionsbevarare. Som husmor och biologisk mor representerar hon kontinuitet

i förhållande till Olga. Hon gör inte uppror mot modern som Cri, och hon representerar inte ett alternativ till denna som yngsta dottern Birrebi. Klara står för vidareföring av husmorsrollen och rollen som mor i en traditionell kärnfamilj. En aspekt av hennes roll är att den inbegriper socialisering in i en traditionell kvinnoroll. Klaras självutplanande drag, som påminner om den viktorianska stereotypen «husets ängel», framställs inte som naturliga utan som resulterande i en inre konflikt då den utåt visade snällheten kolliderar med hennes innersta önskemål (s. 121).¹⁰

Samhällsmodern

Av de tre döttrarna är den yngsta, Birrebi, den potentiella samhällsmodern. Hon framställs som föränderlig, som identitetssökande. Hon är inte knuten till modern i samma utsträckning som systerarna – «Cri och Klara var Olgas flickor – hon var Jonas/dvs. fadersns/» (s. 39). Den potentiella samhällsmodern är i romanen således inte knuten till en kvinnosfär, utan hennes verksamhetsfält är mer androgynt. Ramen för Birrebis verksamhet som samhällsmodern utgörs av «Huset», det gamla hus som hon själv rustat upp och där hon nu, i en miljö som påminner om det goda hemmets, tar emot personer som inte hör hemma i välfärdssverige. Prövningar av olika slag kantar hennes väg mot målet att bli en samhällsmodern. Vad romanen förmedlar i skildringen av Birrebis, av frestelser kantade, väg är en tro på individens betydelse. Det är individen Birrebi, som genom att klara av verklighetens test, kan bidra till förverkligandet av det goda samhället.¹¹

Födelsedagen och särarts-traditionen

I *Den Svenska Litteraturen VI* som sägs ge «den aktuella litteraturforskningens syn på den svenska litteraturens utveckling» (text på ena omslagsfliken) skriver Birgitta Ahlmo-Nilsson angående romanen *Födelsedagen*, att Ulla Isaksson återigen visar att hon i Ellen Keys och Elin Wägners efterföljd «uppfattar moderligheten som kvinnans viktigaste bidrag till samhället» (s. 165). Jag skulle vilja tillägga att Ulla Isaksson i romanen ger en bild av sammansattheten i moderlighetsbegreppet. Av den kartläggning av hur moderlighet kan manifesteras som Ulla Isaksson gör framgår att moderlighet inte är biologiskt betingat och att det kan ta sig en mängd uttryck och att alla dessa inte är goda. Ulla Isaksson upphöjer år 1988 inte ensidigt moderlighet, men i enlighet med särartstraditionen framställs moderlighet som ett medel att förändra samhället. Men, i *Födelsedagen* är det endast samhällsmoderlighet som har en systemförändrande potential. Tilläggas kan att samhällsmodern av årgang 1988 inte nödvändigtvis är en kvinna.

Anne Heith
amanuensis
Nordisk institutt
Universitetet i Bergen

Noter

1. Jag kommer att använda termen «genus» som en synonym till «socialt kön». Engelskans «gender» kan översättas till just «genus» på svenska. Se t.ex. Suzanne Almqvists översättning av Evelyn Fox Kellers artikel «Systemet genus/vetenskap, eller: Förhåller sig kön till genus som naturen till vetenskapen?», *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2- 3/87.
2. När jag i det följande talar om feminism ansluter jag mig till den vida definitionen av begreppet

- som Olive Banks ger, och som innebär att «Any groups that have tried to *change* the position of women, or the ideas about women, have been granted the title of feminist» (Banks s. 3).
3. Beteckningen «särartstraditionen» har slagit igenom relativt nyligen. I avhandlingen *Samhällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896* från 1974, kallar Ronny Ambjörnsson denna tradition för «kvinnokönets naturliga höghet» (efter en uppsats av poeten Thorild 1759-1808). Ronny Ambjörnsson har berättat för mig att det då han började skriva sin avhandling på 60-talet, inte fanns något svenskt namn på denna idétradition.
 4. Ronny Ambjörnsson redogör i *Samhällsmodern* för hur Ellen Key kom i konflikt med sin tids borgerliga kvinnorörelse då hon pläderade för kvinnans roll som omsorgsutövar (se även *Missbrukad kvinnokraft* s. 24-26). Han påpekar att motsättningen i själva verket var skenbar eftersom både Key och den borgerliga kvinnorörelsen ständigt återkommer till lära- och läraryrket som särskilt lämpliga för kvinnor, dvs. yrken som är vårdande och fostrande (Ambjörnsson s. 71).
 5. Olive Banks föreslår Ellen Key som representant för moderskapsmysticism i dess fulla blomning (Banks s. 101-102). Ambjörnsson ger en betydligt mer nyanserad bild då han redogör för konflikter mellan olika idétraditioner hos Key, framförallt mellan personlighetsprincipen och särartstraditionen, som Ambjörnsson kallar «Kvinnokönets naturliga höghet» (Ambjörnsson, kapitlet «Personlighetsprincipen»). Trots motsägelser framstår dock Key som en spridare av föreställningen att kvinnan bäst fyller sin samhällsuppgift genom att sprida moderlighet. Detta är något hon inte gör avkall på i sitt författarskap, även om hon kan uttrycka en tro på individens rättighet att fritt välja verksamhetsfält.
 6. Ulla Isaksson och Erik Hjalmar Linder ger en översikt över verk som legat till grund för Wagners matriarkatsidéer i andra bandet av sin wagnerbiografi, *Dotter av Moder Jord* (1980). Det samma gör Holger Ahlenius i förordet till den utgåva av *Väckarklocka* som ingår i Elin Wagners samlade skrifter (Bonniers 1953).
 7. I *Das Mutterrecht* nytolkar rättshistorikern Bachofen grekiska myter, reseskildringar och historiska verk och kommer fram till att en tidigare moderålder gått under då en polväxling skett genom att «manliga» värden kommit att dominera. Pseudonymen Sir Galahad, Bertha Eckstein-Diener, var en amatörforskare som gick i Bachofens fotspår då hon tyckte sig se rester av forna matriarkat vid arkeologiska utgrävningar på Kreta. I *The Mothers* ger den civilisationströtte, engelske läkaren Briffault sin version av paradismyten, i skildringarna av spår efter gångna tiders moderåldrar som han tycker sig finna under sina resor.
 8. Se *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet* (1968) redigerad av Karin Westman Berg och *Könspolitiska idéer* (1980) av Peter Thielst.
 9. Se Harriet Clayhills «'Likhet' eller 'egenart'? Ett tema i svensk feministisk debatt under 1900-talet» i *Kvinnornas Litteraturhistoria II* (1983).
 10. Gilbert, Gubar diskuterar stereotypen «the angel-in-the-house» i *The Madwoman in the Attic* (s. 344 ff) liksom det av Goethe myntade begreppet «Das Ewig Weibliche» (s. 22), vilket har samma innebörd.
 11. Tron på individens och den enskildes betydelse är något som Isaksson och Hjalmar Linder återkommer till som inslag i Wagners föreställningsvärld. Gandhi, «den man som fått 300 miljoner människor att resa sig» (Wagner citerad i *Dotter av Moder Jord* s. 24), får förkroppsliga denna tro. Samma tro förmedlas, om än mer dämpat, i romanen *Födelsedagen* i Birrebis potential som samhällsmoder.

Litteratur

- Ahlmo-Nilsson, B. Moderlighetens prästinna: Ulla Isaksson. I L. Lönnroth och S. Göransson (red.). *Den Svenska Litteraturen VI*. Bonniers 1990.
- Ambjörnsson, R. *Samhällsmodern, Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896*. Institutionen för idé- och lärdomshistoria. Göteborgs universitet 1974.
- Ambjörnsson, R. *Samhällsmodern Ellen Key og hemmets utopi*. I L. Lönnroth och S. Delblanc (red.). *Den Svenska Litteraturen IV*. Bonniers 1989.
- Banks, O. *Faces of Feminism*. Basil Blackwell Ltd. Oxford 1981.
- Beauvoirs, S. de *Det andra könet*. AWE/Gebbers, Stockholm 1986.
- Clayhills, H. «Likhet» eller «egenart»? Ett tema i svensk feministisk debatt under 1900-talet. I I. Holmquist och E. Witt-Brattström (red.). *Kvinnornas Litteraturhistoria*, del 2. Författarförlaget, Stockholm 1983.
- Ellmann, Mary. *Thinking about women*. Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York 1968.
- Eskilsson, L. *Drömmen om kameratsamhället*. Carlssons, Stockholm 1991.

- Forsström, A. *Ellen Key*. Presentation av Ellen Key. Utgiven av stiftelsen Strand, Stockholm 1962.
- Gilbert, S. M. och S. Gubar. *The Madwoman in the Attic*. Yale University Press, New Haven och London 1984.
- Holm, B. *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*. Norstedts, Stockholm 1981.
- Isaksson, U. *Födelsedagen*. Bonniers 1988.
- Isaksson, U. och E.H. Linder. *Elin Wägner 1882-1922. Amason med två bröst*. Bonniers 1977.
- Isaksson, U. och E.H. Linder. *Elin Wägner 1922-1949. Dotter av Moder Jord*. Bonniers 1980.
- Keller, E. *Reflections on Gender and Science*. Yale University Press, New Haven 1985.
- Keller, E.F. Systemet genus/vetenskap eller: Förhåller sig kön till genus som naturen till vetenskapen? I *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1987, nr. 2-3.
- Key E. *Missbrukad kvinnokraft*. Kvinnopsykologi. Bokförlaget Logos, Stockholm 1981.
- Key, E. *Lifslinjer I-II*. Bonniers 1903.
- Kvinnligt, manligt, androgynt – En artikelserie ur *Svenska Dagbladet*, B. Wahlströms Bokindustri AB, Falun 1982.
- Leche-Löfgren, M. *Ellen Key. Hennes liv och verk*. Bokförlaget Natur och kultur, Stockholm 1930.
- Kyle, G. Kvinnor och kunskap. I G. Kyle (red.). *Handbok i svensk kvinnohistoria*. Carlssons, Stockholm 1987.

- Kyle, G. och B. Losman. Skrivande kvinnor. I G. Kyle (red.). *Handbok i svensk kvinnohistoria*. Carlssons, Stockholm 1987.
- Millett, K. *Sexual Politics*. Virago Press Ltd., London 1977.
- Moers, E. *Literary Women*. A. Howard & Wyndham Company, London 1977.
- Thielst, P. *Könspolitiska idéer. En undersökning av manssamhällets könsideologi från naturfolken och forntidens filosofer till Simone de Beauvoir*. Bokförlaget Alba, Stockholm 1980.
- Westman Berg, K. (red.) *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*. Bokförlaget Prisma, Stockholm 1968.
- Westman Berg, K. (red.) *Textanalys från könsrollsynsypunkt*. Bokförlaget Prisma, Stockholm 1976.
- Wägner, E. *Väckarklocka*. Bonniers 1953.

Uppsatser, seminarieinlägg

- Davidoff, L. *Adam spoke first and named the order of the world: Masculine and Feminine Domains in History and Sociology*. Department of Sociology, University of Essex, U.K., maj 1989.
- Hausen, K. Women's History and the Rewriting of History: Some Remarks. Inlägg från «19th- and 20th- Century Women's History Meeting». Stockholm, april 1990.

«uden nogen mandlig Autoritet» -

Kvinnelige telegrafbestyrere i konflikt med lokalsamfunnet

Av Bjørg Seland

Makrohistoriske undersøkelser gir oversikt og grunnleggende kunnskap om samfunnsforhold i fortida. I et smalere mikrohistorisk perspektiv kan vi komme enkeltmennesket nærmere inn på livet. I denne artikkelen skal vi følge to kvinnelige telegrafister som i perioden 1884–1894 bestyrte hver sin stasjon på Agderkysten. Både i Høllen (vest for Kristiansand) og på Borøya (ved Tvedestrand) utviklet det seg særlige konflikter. Kanskje kan vi, nettopp ved å være nærsynte, få dypere forståelse for de vilkår denne tidlige generasjonen av «yrkeskvinner» var underlagt.

Telegrafverket var tidlig ute med å ansette kvinnelige funksjonærer. I 1855 ble den første norske telegrafforbindelsen åpnet, tre år seinere var de første «Dame-telegrafister» i arbeid. Mot slutten av århundret var om lag 1/4 av telegrafistene kvinner.

Når telegrafverket åpnet for ansettelse av kvinner, var det naturlig nok ut fra nyttehensyn. Unge kvinner fra «kondisjonerte» familier utgjorde et velutdannet og høyt kvalifisert potensiale av arbeidskraft. Det var allment godtatt at kvinner kunne lønnes lavere enn menn. Erfaringer fra utlandet hadde dessuten godtgjort at kvinnelig arbeidskraft fullt ut dugde til tjenesten.

Kvinnelige telegrafbestyrere finner vi på små stasjoner, der de ofte var alene om betjeningen. På begrenset plass må vi her nøye oss med å antyde konfliktene i Høllen. Utviklinga på Borøya skal vi følge noe nærmere.

Høllen – «Udannede Mennesker» og «Forholderne saa forfærdelig smaa»

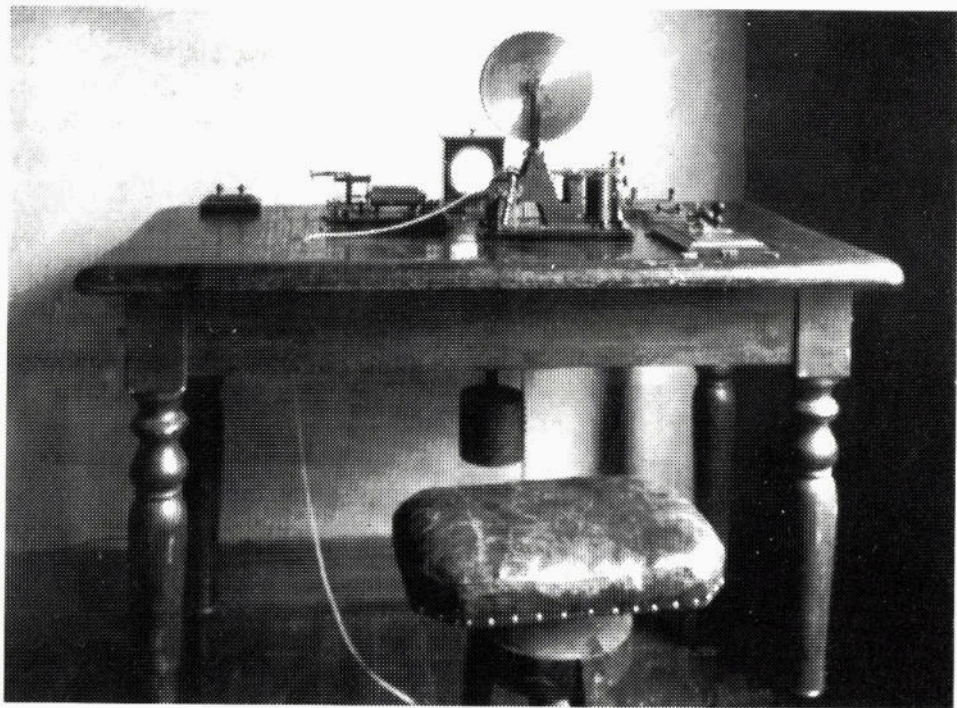
Frk. Andrea Schive (f. 1834), opprinnelig fra Christiania, hadde yrkesbakgrunn som guvernante da hun i sin tid søkte opplæring i telegrafverket. Etter 14-15 års

tjeneste ved ulike stasjoner på øst- og vestlandet, kom hun til Høllen ca. 50 år gammel. Hun så seg om og fant «Forholdene saa forfærdelig smaa, at jeg allerhelst vil slippe for at komme i nærmere Berøring med disse, udover almindelig Venlighed og Høflighed».

Høllen var et gammelt strandsted med havn og lasteplass, et par mil vest for Kristiansand. Fra 1850 og utover hadde stedet vært i stadig vekst. Ei dampsgag med tilknyttet høvleri var kjernen i næringslivet på land, ellers levde folk av sjøen og drev livlig handel på Jylland. Bofast befolkning talte ikke mer enn to-tre hundre sjeler, men som handelsplass for Søgne og bygdene innenfor, hadde strandstedet til tider travel trafikk. Håndverkere i ulike fag slo seg ned og opprettet verksteder. Her fantes både gjestgiver og baker, dampskipsbrygge og postkontor – nå også telegrafstasjon.

Frk. Schive kom utenfra og manglet kjennskap til stedet og skikkene. Hun bestemte seg tidlig for å vantrives. Høllen hadde så «saare lidet at byde paa», et sted «hvor jeg synes, det ikke findes, som godt og glædeligt er». Bestemt og selvbevisst var hun da hun kom. Etter som åra gikk, ble hun mer bisk og bitter. Hun var kommet på kant med høy og lav i det lille samfunnet og klagene nådde etter hvert inspektørens kontor i Arendal. Frk. Schive måtte svare for seg, forklare, unnskyldte – alt mens hun klaget og ergret seg over at folk opptrådte selvrådige, tok seg til rette, kranglet og opponerte. I tilspissede situasjoner hadde hun «lige-frem taalt Uartigheder her ved Kontoret...»

De kvinnelige telegrafistene kom fra landets «beste familier». De var døtre av prester, offiserer, kjøpmenn og velstilte håndverksmestere. De hadde den beste

Arbeidsbord med lodd-drevet morseapparat og telegrafnøkkel.
(Kilde: T. Rafto: *Telegrafverkets historie 1855-1955*, Bergen 1955).

utdannelse jenter kunne få i dette landet, i tillegg ofte kunnskaper og erfaringer fra utenlandsopphold. Når de tiltrådte post i telegrafverket, skulle disse kvinnene yte tjenester. Det kunne nok hende de følte sin verdighet krenket, om skrankekontakten ble for krevende og direkte. De kunne føle seg høyt hevet over det publikum de var satt til å betjene.

Med avstand i tid er det lett å smile av slike problemer. Vi fatter ikke rekkevidden av de ydmykelser en frøken Schive kunne oppleve i det daglige møte med «udannede Mennesker». Men ut fra normer som gjaldt og holdninger som rådde, kan vi ta for gitt at hennes hverdag bød på krevende øvelser i sosial tilpasning.

Det ligger en vond ironi i selve situasjonen. Gjennom lange arbeidsdager strevde hun med å passe linja, fange signaler og formidle kontakt mellom mennesker. Smått og stort, viktig og uviktig, lykkelige og ulykkelige budskap tikket inn og ble skrevet ut på stasjonen. Telegrafnøkkelen åpnet forbindelse til nære byer og fjerne havner. I dette knutepunktet for kommunikasjon levde Frk. Schive en ensom og avstengt tilværelse.

«uden nogen mandlig Autoritet»

Telegrafstasjonen var åpen fra morgen til kveld, den mest trofaste telegrafist kunne ha gyldig grunn for et stjålet fravær. Var hun uheldig, mistet hun nettopp da et anrop utenfra. Hendte dette enda en gang og et par ganger til, kunne det være kolleger ved andre stasjoner som leverte klage til overordnede. Rettferdig eller urettferdig: Høllen stasjon fikk ord på seg for å være uoppmerksom.

Andrea Schive mente at hun ble fulgt med særlig årvåkenhet fordi hun var kvinne. En «finder det fornødent at rapportere

et hendelsesvis Fravær» når det gjelder henne, mens «en lignende Fremgangsmåde ingenlunde benyttes overfor de St(ationer) hvor der er mandlig Bestyrer...» Bevisste refleksjoner rundt kjønnsroller kommer også til uttrykk når hun må forsvare seg mot klager fra de lokale brukerne av stasjonen. Når uforutsette forhold spilte inn og situasjonen krevde en rask avgjørelse, sto hun «alene overfor Publikum, uden nogen mandlig Autoritet...»

Konfliktstoffet var på samme tid rikholdig og såre trivielt. Det dreide seg gjerne om at bestyrerinnen nektet å ekspedere utenom åpningstidene, vegret seg for å yte små ekstratjenester eller se gjennom fingrene med instruksen i et knipetak. Når Frk. Schive fant det nødvendig å stå på sitt eller snakke noen til rette, skaffet hun seg uvenner. Kanskje hadde hun en uheldig måte å håndtere problemene på? Det kan også være at publikum hadde vanskelig for å godta kvinnelig autoritet i offentlig tjeneste.

I møte med publikum opptrådte hun myndig og kontant. Overfor sjefen kunne tonen være underdanig på grensen til det kryptende. Tidsstilen krevde sine formaliteter og fraser som understreket avstand og ulikhet i rang. Frk. Schive holdt strengt nok på stilen når hun leverte sine faste, reglementerte rapporter og oppgaver. Andre brev er holdt i en heller familiær tone. Nesten fortrolig innvier hun inspektøren i sine mange sorger og plager. Var det noe hun ønsket å oppnå, kunne hun trygle i en barnslig tone. Når konfliktene toppet seg og klagerne ble høyrøstet, kunne hun nesten klynkende søke trøst hos sin overordnede.

Frøken Schives ulykkelige år i Høllen kunne være historien om et vrangvillig fruentimmer som kom på kant med omgivelsene, som la seg ut med gud og hvermann, for så å søke trøst i medynk med seg selv og forakt for de andre. En tragisk

og litt komisk skikkelse. Må hun ikke ta mye av skylda sjøl, når hun kom så dårlig overens med folk i Høllen? Kanskje var hun bare slik – sta og kranglevoren, ynkeverdig og tragikomisk.

Var slik – eller *ble* slik? Hennes vonde erfaringer skyldes nok for en del at hun så lite evnet – og ønsket – å tilpasse seg. Hun viste forakt for omgivelsene og valgte på et vis å bli ensom på sin post. Like fullt ble hun et offer. Hun skulle leve og virke på betingelser det måtte være uhyre krevende å forholde seg til.

Borøya – «Borøens folk er et vanskelig folk»

Samtidig som Andrea Schive strevde og sloss i Høllen, bygde lignende konflikter seg opp omkring en annen stasjon med kvinnelig bestyrer. På Borøya ved Tvedestrand gikk det så vidt at øyboere satte i gang underskriftsaksjon for å få en bestyrerinne fjernet.

Når vi får tilgang til nærbilder av smått og stort som utspant seg rundt denne stasjonen, skyldes det en nesten dagbokpreget korrespondanse som Telegrafbestyrerinde Frk. Hulda Grøntoft (f. 1847) henga seg til når krisene toppet seg. Adressaten var også her inspektøren i Arendal, elsket og fryktet, opphøyet og dyrket. Kvinnelige funksjonærer henvendte seg til ham som til en etatens allfader. Frøken Grøntoft gir uttrykk for denne holdninga av hengivenhet og underdanighet i et blomstrende språk: «Hr. Inspektør. Jeg kommer til Dem som til en ven. De må ikke gjøre mig ondt...»; «For Dem hr. Inspektør! agter jeg som for Herrens Aasyn at lægge det åbent – det som har med mine kjære kontorer at gjøre».

Konfliktstoffet minner i mangt om problemene rundt Høllen stasjon. Kulturfor skjeller gjorde seg gjeldende. Frk. Hulda

Grøntoft, ifølge attester av «agtet og sædelig» familie i Christianssand, fant at øyboerne var mennesker som sto «lavt i lærdom og utvikling». Med et gys måtte hun finne seg i at «...nei, jeg ved ikke, hvorledes jeg skal få sagt det – at «herrerne» tildels indlevere sine telegramme i – skjorteærmerne – jeg mener i ufuldstændig toilette – tildels smudsige –»

På Borøya var sjøen viktigste levevei. De fleste familiene hadde på en eller annen måte tilknytning til skipsfart, jordbruket var mer å se på som tilleggsnæring. Som «dannet» dame hadde telegrafbestyrerinnen vanskelig for å finne passende omgang. Men hun tok til takke og tålte besøk av ei nabokone, enda «ofte kom hun ligefra fjøset, (det) var aldeles ikke behageligt». Frk. Grøntoft ble like ensom på Borøya som Frk. Schive var i Høllen.

Også hun møtte motstand når hun insisterte på å følge etatens instruks. Folk så på lukningsvedtekter som en fiks idé, taushetsplikt ble oppfattet som en svært så tøyelig forholdsregel, krav om kvittering for mottatte telegrammer var å betrakte som utidig mas. Frk. Grøntoft styrte både post- og telegraftjenesten. Ofte var det postsaker som skapte konfliktene, «det har kastet skygger også over telegrafarbeidet». Hun kunne ikke godta den avslappede mangel på respekt og rutiner som preget folks holdning til stasjonen.

Bestyrerinnen satte seg fore å innskjerpe rutinene både når det gjaldt post og telegraf. Hun møtte liten forståelse. Uviljen mot å godta kvinnelig autoritet var parret med misunnelse og indignasjon over at *gamle lover* ikke lenger skulle balansere forholdet mellom kjønnene. Det ble oppfattet som en åpenbar krenkelse av naturlig orden, når en enslig kvinne kunne heve lønn som langt overgikk det mannfolk og familiefedre på øya tjente.

Dette skulle avvikerer sannelig få høre. Også på Borøya ble post- og telegrafstasjonen den naturlige samlingsplass, «Børsen» på folkemunne. Her møttes menn for å utveksle sladder og nyheter, drøfte næringssorger og spå om været. Frk. Grøntoft kunne gjengi friske sitater fra høylydt mannfolksnakk utenfor kontorvinduene: «Der sitter hun med en gage, hvoraf en mand med stor familie kan leve —». Og fra en forbundsfelle blant lokalbefolkninga: «De ærgrer sig over at De som kvinde har mere lærdom end alle disse mænd tilsammen».

Etter en tilspissing av striden om rutine sendte Frk. Grøntoft oppsigelsesbrev til poststyret. Hun fortsatte å styre telegrafstasjonen, mens en av øyas egne, en mann, tok over bestillingen som poståpner. Fra øyekroken kunne hun så registrere at alle de regler og rutiner hun hadde stridd for å gjennomføre, nå ble oppfylt og etterkommet med største selvfølgelighet...

«Menneskene her er i sandhed ikke let omgjængelige,» sukket Frk. Grøntoft, «Borøens folk er et vanskelig folk». Det kan godt ha vært adskillig sannhet i slike utsagn, det fantes beviselig både en og flere kverulanter på Borøya! Men Frk. Grøntoft skulle utføre spesielle oppgaver og fylle en yrkesrolle som ennå var ny og uvant. Hun måtte hevde en viss autoritet og forholde seg til konflikter som naturlig fulgte når rutiner skulle innarbeides, holdninger endres, krav og muligheter tilpasses. «Borøens folk» var kanskje «et vanskelig folk», men en kvinnelig telegrafbestyrer hadde sannelig også en vanskelig oppgave.

Mistro, folkesnakk og bakvas- kelser

Frk. Grøntoft var ikke fri for særtrekk og vaner som kunne lede tanken hen på karikaturer av *den emanciperede kvinde*. Hun

røykte sigar, og håret hadde hun klippet kort. Hva kunne ikke folk finne på å si om slikt, når de ikke visste at sigaren var ikke bare en, men to legers råd for «tung puste og nervøs hovedpine». Og «mit hår er jeg nødt bære kort på grund af nervøse hovedsmerter»! Hun kunne for øvrig opplyse at begge kurer hadde utmerket virkning. Omhyggelig forklarte hun seg om slike detaljer, for man kunne aldri vite, det kunne bli folkesnakk av mindre.

Og hva folkesnakk kunne føre til, hadde Frk. Grøntoft bittært fått erfare. Klagene over «Ubehageligheder og Rivninger», feilgrep og tjenesteforsømmelser, ble etter hvert så skarptannede, at inspektøren fant å måtte ta affære. Det tjener ingen hensikt å velte opp alt det dynn av mistro, sladder og bakvaskeleser som hadde grodd opp rundt arme Frk. Grøntoft. La oss bare kort referere: Etter inspeksjon av stasjonen, møte med klagerne og samtaler med øyboere, kunne inspektøren slå fast at «Alt befandtes at være i upaaklagelig Orden» ved stasjonen. De feil som faktisk kunne påpekes, viste seg å skyldes uheldige håndteringer fra telegrafbudets side. Inspektørens klare konklusjon var at «begaaede Feil lod kun til at være et beleilig Paaskud for at fremme Klagen». Det var bestyrerinnen de ville få ram på: «samtlige fastholdt... at hun maatte bort – om det skedde ved Forflyttelse eller Afsked var dem ligegyldigt».

«Thi jeg har intet forbrudt!»

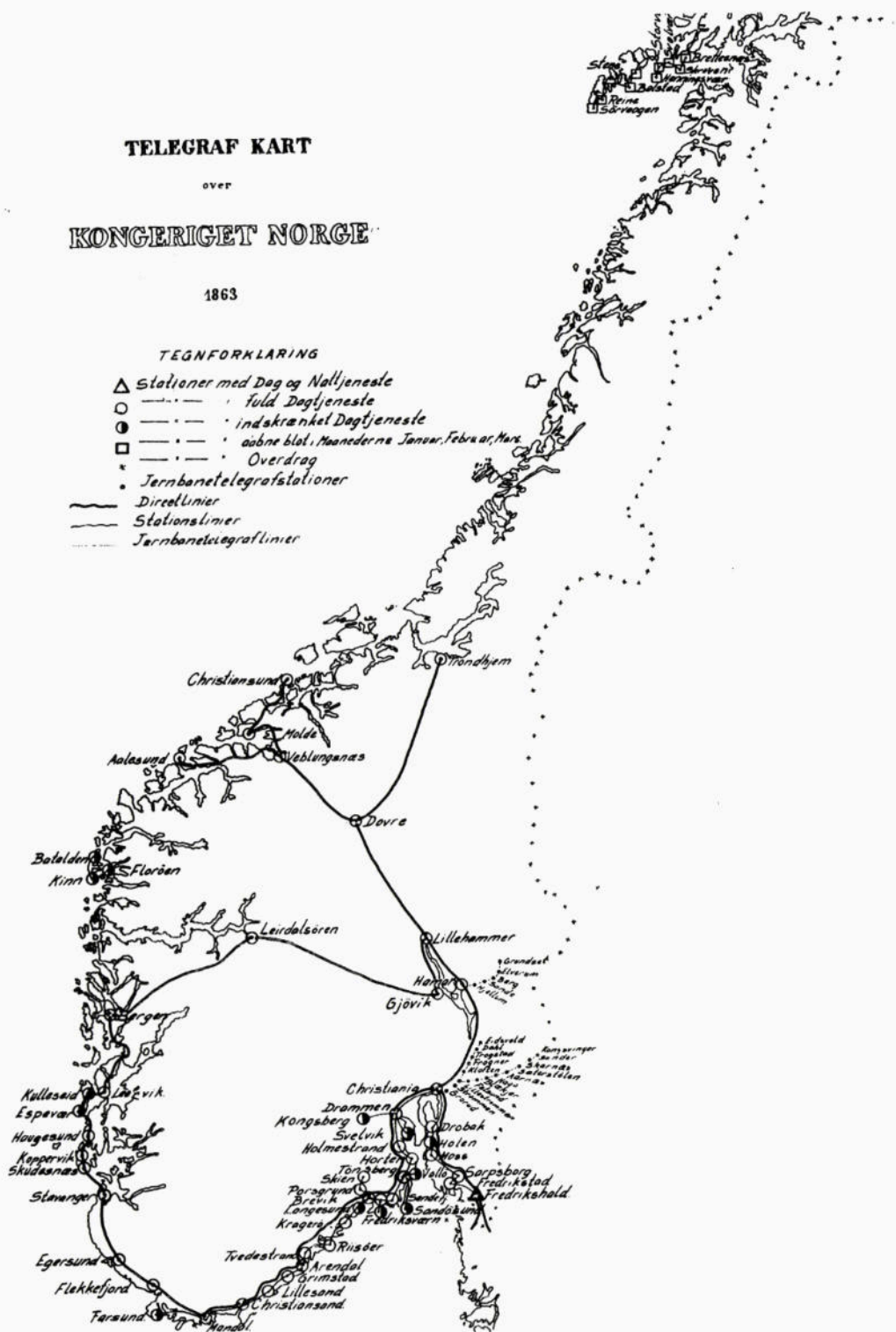
Hva hadde så dette mennesket gjort seg skyldig i? Ankepunktene var, med inspektør Petersens ord, hennes «Heftighed og ulykkelige skjønt tildels velmente Indblanden i private Forhold». – Såsom? Vi vet at hun en tid engasjerte seg sterkt for å skaffe fast lege til øya. Hun ville ha poståpneriet underlagt strengere restriksjoner

TELEGRAF KART over KONGERIGET NORGE

1863

TEGNFORKLARING

- △ Stationer med Dag og Nattjeneste
- — — — — — fuld Dagtjeneste
- — — — — — indskrænket Dagtjeneste
- — — — — — aabne blot Moanederne Januar, Februar, Mars
- — — — — Overdrag
- Jernbanetelegrafstationer
- — — — — Directlinier
- — — — — Stationslinier
- — — — — Jernbanetelegraflinier

(Kilde: T. Rafto: Telegrafverkets historie 1855-1955, Bergen 1955).

og oppgradert til postkontor. Hun tok affære overfor det lokale telegrafstyret da budet fikk lønna beskåret. Noen verdsatte vel slik innsats, andre følte nok heller irritasjon over bydamens geskjeftige tiltakslyst. Og det var sikkert ikke fritt for at hennes holdning til mennesker som «står lavt i lærdom og utvikling», kunne komme til uttrykk både i ord, gester og handlemåte. Øyfolket skulle ha seg frabedt hennes initiativ – «Jeg tør ikke mere gjøre noget for forandringer på Borøen» – «Her er ikke mark for reformer».

Da hun etter år i ensomhet og motgang falt sammen i et pinlig nervesammenbrudd, fikk sladderens ny næring. Riktig ille ble det da hun noe seinere begynte å interessere seg for enkeltmenneskers ve og vel og foreslo praktiske løsninger for ei enke som hadde kommet opp i en vond livssituasjon. Kanskje uklokt å blande seg inn, men avgjort ingen tjenesteforsømmelse. Folkesnakket tiltok, harmen vokste. Hulda Grøntoft ble etter hvert utsatt for ren hets.

I sine forsøk på å tolke og forstå de innfløkte konfliktene hun var kommet opp i, innrømmet hun svakheter. Men hun ga aldri slipp på den oppfatning at hun kjempet den rettferdige kamp. Midt i elendigheten kunne hun ranke seg og likefram se noe storslått i sin rolle. Hun anså «sagen...som en ære for mig, trods alle anstrængelser som gjøres for at få den til at blive vanære».

Så lenge inspektør Petersen levde opp til rollen som skriftefar, trøster og rettferdig dommer, hadde den ulykkelige i det minste ett fast holdepunkt. Da også inspektøren viste seg å være av de alminnelig dødelige, ristet på hodet og antydte at forflytning kunne være en vei ut av vanskelighetene, brast det i hardt spente strenger; «De er trådt ind i rækken af mine anklagere, hr. Inspektør.» Men: «Fra Borøens station søger jeg mig ikke, om Direktør, Inspektør, Intendant med min

«Telegrafistinder» i arbeid.

(Kilde: T. Rafio: *Telegrafverkets historie 1855-1955*, Bergen 1955).

allernådigste Konge i Spidsen anmodede mig derom. Thi jeg har intet forbrudt!» Brev som fulgte er fulle av utbrudd og utgytelser, uten mening og sammenheng.

Så var hun vel et umulig kasus, overspent og ubehersket. *Var* slik – eller *ble* slik? – «Er Aarsagen periodisk abnorme Hjernefunctioner?» spurte anføreren for klagerne, han hadde truet med presseoppslag og samlet underskrifter for å få henne vekk fra stasjonen. Men også han, hennes argeste motstander, måtte erkjenne: «Mærkværdig...af en saapas *engang* saa habil Person...»

Impulsiv, uforsiktig og geskjeftig, kanskje på kanten til det påtrengende, men dyktig i tjenesten var hun, det har vi inspektørens ord for. Hadde hun vært mindre fremmed for øyboernes være- og tenkemåte, mindre hovmodig med sin «dannelses» og sin bedreviten, kunne hun kanskje ha funnet en plass i det lille samfunnet.

Hadde hun ikke vært så ensom, så utenfor i alle sosiale sammenhenger, ville virkelysten ha funnet mer farbare veier. Hun ville visst å passe måten, vært mer passiv, mindre synlig. Initiativ og reformiver ble ikke tålt fra en hvilkensomhelst fremmed. En mann skulle vise både kløkt og forstand om han ville nå fram – en kvinne burde ha vett til å la være å prøve.

En ny og uprøvd yrkesrolle kunne friste en stolt frøken til å tenke for stort, sikte for høyt, handle for raskt. Som ung hadde hun brutt barrierer ved å utdanne seg og gå ut i arbeidslivet. Hennes selvfølelse må ha hatt sterkt feste i dette: vilje og styrke til å velge på tvers av konvensjonene. Som utbryter var hun også mindre bundet i sosiale sammenhenger. Dermed hadde hun heller ikke noe miljø å balansere ideer og ambisjoner mot. Fremmed og alene i et øysamfunn overså hun skranker og grenser. Hun snublet i det usynlige, finmaskede nettet som forbandt menneskene med hverandre, det som også bandt dem og holdt dem fast, hver på sin plass. Frk. Grøntoft brøt ingen skrevne lover, hun «havde intet forbrudt». Men hun gjorde seg larmende skyldig i flerdoble normbrudd.

Hulda Grøntofts skriftlige nedtegninger vitner om en kvinne som i perioder var presset til grensen av sinnsforvirring. Brevene gir rystende dokumentasjon av hvordan et lite samfunn kunne gjøre det av med en avviker. Ei fjær kunne bli til fem høns, og et menneske kunne gå til grunne.

Lita jente med store drømmer

I et av sine mange brev gir Hulda Grøntoft et kort og litt overraskende glimt av seg selv som barn. Hun forteller om forventninger hun hadde og drømmer hun bar på. «Da jeg kom hid», forteller hun – og «hid» var Borøya – da «var mit barndoms mål, min drøm nået – et hus for mig selv – et arbeide selv-

stændigt og betydningsfuldt...». – Er dette hva vi venter av ei jente som hadde sine oppvekstår midt på 1800-tallet?

Hulda Marie Grøntoft var «af en agtet og sædelig Familie» i kjøpstaden Christianssand. Faren hadde vært bakermester med egen forretning, eier av flere bygårder, kaptein for borgervæpningen, ledende mann innen håndverkerkretser, mangeårig bystyremedlem osv. osv. Med en slik bakgrunn – skulle ikke ei lita jente ha andre drømmer om den voksne kvinnes liv? Skulle ikke hennes forventninger ha vært knyttet til ekteskap, sosisetetsball, klaverspill og broderier?

Fram til konfirmasjonen hadde hun «frequentet Byens bedste Pigeinstitut», siden fortsatte hun å lese språk med en privatlærer. Så langt var alt i orden og fullt i samsvar med gjeldende krav til oppdragelse av gode borgeres døtre. Så skulle hun vel etter samme oppskrift ha konsentrert kreftene om selskapslivet, latt seg takser og vurdere på det lokale ekteskapsmarkedet, for så forhåpentligvis å føres trygt i havn hos den mest solide av interessentene.

Den sterke og målbevisste jenta som i 1868 ble antatt til opplæring i telegrafverket, så på bestyrerposten som selve oppfyllelsen av sitt livs drøm. I 1890 oppsummerer den middelaldrende kvinnen: «tenk Dem mig, nervøse menneske... sidde (på) sengekanten (og) græde som et barn, så gå til et utaknemligt arbeide, ensom, trist, modfalden og dog med den bedste vilje...»

Vanskelige damer – eller vanskelige vilkår?

Den kvinnelige telegrafbestyreren kom til et fremmed sted der hun skulle bruke sin utdanning og sin arbeidskraft i samfunnets tjeneste. På hvilke vilkår? Når det gjaldt praktiske forhold, arbeidstid og

lønn, satte telegrafverket rammene. Men-neskelig og sosialt var hun overlatt til å skape sitt eget rom. Hennes selvoppfatning var tuftet på «fin» herkomst i kondisjonert bymiljø. Ved å velge et livsløp som enslig og selvforsørgende, hadde hun brutt med kjønnsrollemønsteret innen egne kretser.

Nå fant hun seg forvist til et småsted på Agderkysten, et tettbygd lite samfunn av sjøfolk, håndverkere og handlende på ei øy eller ved strandkanten av ei bondebygd. Hvor var hennes plass i dette fellesskapet? Hennes bakgrunn og utdanning, hennes holdninger og oppfatninger, krav hun stilte og forventninger hun hadde – alt avvek fra stedets tilvante mønster.

Høllen og Borøya hadde sine sosiale hierarki, der kvinnene gled inn på det trinn som ektemenn eller fedres yrke og økonomi åpnet for. Enker kunne nok ha en mer selvstendig stilling. Men en ugift, «danne» og yrkesaktiv dame, hun representerte noe nytt, man var ikke vant til å omgås slike. Hun hadde en oppgave å utføre, et arbeid som krevde henne hver dag. Men hun fant ingen sosial forankring i dette samfunnet. Frk. Schive og Frk. Grøntoft ble en-sonne mennesker, hver på sin post.

Høllen stasjon var ikke i drift mer enn ti år, høllefolket opplevde ikke andre bestyrere enn Frk. Schive. På Borøya ble stasjonen åpnet i 1874. Her hadde det også tidligere vært konflikter. Men det var da vitterlig bestyrerinner som hadde holdt ut og klart seg bra, selv på Borøya! Frk. Grøntoft vet å svare: De som «klarte seg», de tilpasset seg urimelige betingelser, de bøyde av, lot være å stille krav – og flyttet så fort anledningen bød seg. Sint og selvrettfærdig utbryter hun: «de andre bestyrerinder har bare set at pille sig væk. Jeg var ikke fuldt så feig!»

Frk. Schive var inne på at hun som kvinnelig bestyrer møtte særlige vansker. Men hun kunne også spille opp til kvinne-rollen,

slik hun må ha lært reglene å kjenne fra oppveksten i et kondisjonert bymiljø. Hun benyttet seg av «tillatelsen» til å være den svake og appellerende. I forhold til overordnede stilte hun seg i en posisjon som ville vært utenkelig for en mannlig bestyrer. Hun tedde seg i mangt som var hun et barn og inspektøren en streng, men omsorgsfull og beskyttende far. Dette er et påfallende trekk også ved Frk. Grøntofts brev. Det ligger et anstrøk av noe «nora- og helmersk» over kommunikasjonen mellom inspektør Petersen og den enkelte bestyrerinne. Rollemønster fra den borgerlige familien farget forholdet mellom mannlig sjef og kvinnelige funksjonærer.

Yrkesrollen var også sammensatt. Den kvinnelige bestyreren skulle framtre med en leders ansvar og autoritet, og hun skulle være publikums tjener. Hennes selvbevissthet var gjerne knyttet til lederrollen, folk flest var mer tilbøyelige til å se tjeneren. Hun var offentlig etatsrepresentant og beveget seg dermed inn på områder som tidligere hadde vært forbeholdt menn. Publikum hadde visse vansker med å venne seg til en kvinne i en slik stilling, og bestyrerinnen var selv uvant. Når hun møtte motstand, kunne hun reagere med underdanighet og bøye av. Eller hun sto standhaftig på sitt, mens hun sendte gråt-kvalte bønner og appeller til nærmeste overordnede. Stolt og stridig utad, ydmyk og ynkelig innad – en slik kamp kunne ende i sammenbrudd.

Kulturforskjeller og ulikhet i sosial bakgrunn skapte også avstand og bidro til å senke terskelen for konflikter. Den mer eller mindre tvungne respekt folk ellers var vant til å vise den kondisjonerte klasse og øvrigheten, strakk ikke til for en kvinne i en ny og ennå ikke grunnfestet posisjon.

Kanskje var de særtilfeller, de bestyrerinnene vi har møtt. Det sære skulle da mest bestå i at de satte betingelser og stilte krav. Dermed brøt de også med grunn-

leggende normer for hvordan kvinner kunne opptre i offentlig sammenheng. Kanskje var også Høllen og Borøya spesielt utsatte poster for Dametelegrafister. Det tettbygde strandstedet og det lille øysamfunnet kan godt ha hatt et sosialt klima med ualminnelig lav toleranse for visse typer avvik. Frk. Schive og Frk. Grøntoft kan ha hatt egenskaper som gjorde dem til særlig provoserende representanter for sin stand. Men motstanden de møtte, fantes nok overalt. I møtet mellom en stridbar kvinne og et trangt miljø kunne motsetningene bli skjerpet og vippe over i åpen konflikt.

Bestyrerinnen i Høllen måtte holde ut år i vantrivsel før hun trakk seg fra tjenesten med svekket helse og arbeidsevne. Bestyrerinnen på Borøya fikk støtte og oppreisning av sine overordnede i etaten, men påkjennningene førte til psykisk sammenbrudd, og etter hvert til varig uførhet. Andrea Schive og Hulda Grøntoft ble ofre for en smertefull brytning mellom gamle grenser og nye tendenser i samfunnsmønsteret. Hver på sin post ble de satt til å utprøve nye roller. De utfordret krefter de ikke kunne rå med.

*Björg Seland
cand. philol.
Kristiansand*

Noter

Opplysninger om generelle forhold innen tgr.verket er hentet fra Hagemann 1988, Rafto 1955, Strømberg 1977 (se nedenfor). *Materiale som belyser konfliktene i Høllen og på Borøya* er hentet fra etatens arkiver (se nedenfor).

Gjengiv. av sitater avspeiler språklige overg. former i tida. Andrea Schive, f.1834, følger en eldre språknorm enn Hulda Grøntoft, f.1847. Dessuten ser vi endel særegenheter vi må oppfatte som preg av 'tgr.språket', som utstrakt bruk av forkortelser og at preposisjoner ofte sløyfes.

Litteratur

Arkiv for Telegrafverket, Arendal Inspektorat. Kopibøker, journaler og journalsaker fortrinnsvis for perioden 1884-1894. Statsarkivet i Kristiansand.

Arkiv for Telegrafdirektoratet. Kopibøker, journaler og journalsaker for periodene 1865-1868, 1875, 1884-1905. (Riksarkivet)

Div. kirkebøker, lokal- og personalhistoriske publikasjoner.

Hagemann, G. *Lavlønnsyrker blir til. Kvinnearbeid og kjønnskiller i søm og telekommunikasjon 1870-1940*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo 1988.

Rafto, T. *Telegrafverkets historie*. Bergen 1955.

Strømberg, E. *Telegrafistene 1855-ca.1890*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1977.

LITTERATUR-

KOMMENTARER

Kvinner og EF

Kvinner i Norge er bekymret over den svake satsingen på informasjon når det gjelder hva EØS går ut på og hvilke konsekvenser et EF-medlemsskap vil kunne få for velferdspolitikken i Norge.

Den dårlige informasjonen var bl.a. tema på Landskonferansen for de kommunale likestillingsutvalg som fant sted på Lillehammer 29.-31. mai i år. Konferansedeltakerne var – tross ulike syn ellers – skjønt enige om at debatten hittil har vært ført på menns premisser og at det er et sterkt behov for å skaffe til veie og få ut informasjon om EF/EØS og virkninger for kvinner. På konferansen ble følgende resolusjon enstemmig vedtatt:

«Landskonferansen for kommunale likestillingsutvalg 1991 vil påpeke behovet for å ivareta kvinne- og likestillingsperspektivet i det nye Europa. Vi trenger å vite mer om de forskjellige konsekvensene EØS og et eventuelt norsk EF-medlemsskap vil kunne få for norske kvinner. Kunnskap er makt, og Landskonferansen vil derfor be Regjeringen sørge for at dette utrednings- og dokumentasjonsbehovet dekkes på en bred måte.»

På oppdrag fra Norsk Kvinnesaksforening, Kvinnefronten og Støttingen for Kvinneuniversitetet, Løten, har Else

Skjønberg laget tre utredninger om *Kvinner og EF*, «Litt av det du trenger å vite Om Kvinner og EF», og delutredningene «Kvinner i «atypisk» arbeid – EFs nye underklasse» og «Kvinner i lavtlønnede omsorgsykker og som mottakere av helse-tjenester». De tre utredningene er finansiert av Finansdepartementet gjennom NORAS, og av WIDCO (Women in Development Consulting – Norway). Informasjonspakken inneholder i tillegg et faktnotat fra Høyres Hovedorganisasjon om «Kvinner og EF», mai 1991.

Det er et meget viktig materiale som her er skrevet. Hovedutredningen «Litt av det du trenger å vite Om Kvinner og EF» gir generell informasjon om EF og omhandler også temaene i delutredningene. Jeg vil derfor nøye meg med å omtale denne, sammen med faktnotatet fra Høyres Hovedorganisasjon.

EF er et svært tema, og utredningen *Om Kvinner og EF* er langt fra noe svar på hva EF «egentlig» er eller hvordan norske kvinner bør forholde seg hvis vi får en reell mulighet til å si ja eller nei til EF. Men utredningen tar mål av seg til å gi en innføring i enkelte sider av det *europiske fellesskapet* og dette fellesskapets betydning for kvinner. Utredningen er delt inn i fem deler:

- EFs historie og organisering
- EF, Det indre marked og kvinnene
- EFs likestillingspolitikk
- EFs «sosiale dimensjon»
- EFs politiske dimensjon

Helt til slutt stiller forfatteren noen spørsmål ved EFs politiske og ikke minst *kvinnepolitiske dimensjon* sett med norske kvinneøyne. Kort sagt: hvilke verdigrunnlag bygger EF på?

EF bygger på en liberalistisk økonomisk filosofi med fri bevegelighet av penger, varer, tjenester og mennesker. Konsekvensene av de inngrep som EFs lovgivning og reguleringer medfører lar seg ikke forutsi i detalj. Men EF vil i høy grad prege vår fremtid enten vi går inn som medlem eller forblir en selvstendig nasjon.

EFs indre marked representerer imidlertid ikke noe nytt, det nye er mengden av reguleringer, kontrollmekanismer og avgifter som fjernes. Dette vil få ulike konsekvenser for de ulike medlemslandene og for Norge. Norge preges av å være et land med en forholdsvis godt utbygget velferdsstat, og har i tillegg en perifer geografisk posisjon i forhold til Vest-Europas økonomiske sentra, et høyt lønnsnivå, utsatte primærnæringer og i europeisk sammenheng beskjedne klasseforskjeller. Ved en eventuell tilslutning til EF vil et resultat være at velferdsstaten endrer karakter.

Kvinner og kvinners fremtid nevnes sjelden i EF-diskusjoner og -debatter. Men i én sammenheng bringes kvinnen på bane, i EFs helse- og sosialpolitikk. Jacques Delors, EF-Kommisjonens formann, sier i den forbindelse: «Forholdet mellom EF og nasjonalstatene er som forholdet mellom ektemann og hustru. Som mannen skal EF sentralt ta seg av fellesskapets økonomi og politikk. Som hustruen skal nasjonalstatene ta seg av helsestell og annen omsorg for enkeltmenneskene.»¹

Helsesektoren anses altså ikke som et EF-

anliggende. EFs sosialpolitikk består hittil for det meste av programmerklæringer for arbeidsmiljø og sosiale ordninger knyttet til arbeidsplassen. Det er nemlig ikke slik at EFs «sosiale» dimensjon omhandler omsorgssektoren, slik en kanskje kunne tro. Det dreier seg kun om lønnsarbeidstakers rettigheter, det vi i Norge kaller arbeidervernlovgivning og arbeidsmiljøspørsmål.

Hvordan vil dette virke inn på kvinners situasjon? Vi vet at omsorgssektoren er kvinners viktigste lønnssektor, og kvinner er langt hyppigere brukere av omsorgs- og helsetjenester enn menn – både direkte og indirekte. I EF-land er langt de fleste kvinnelige lønsmottakere deltidsarbeidende (alt arbeid som ikke er fulltidsarbeid regnes som deltid). Dette kalles på EF-språket for «atypisk» arbeid og er altså slett ikke «atypisk» for kvinner. Typisk for dette arbeidet er imidlertid at det ofte mangler arbeidsavtaler med ordnede allmenne rettigheter for arbeidstakerne. Igjen ser det ut til at det er kvinnene som blir den tapende part. Det har allerede innen EF vært advart mot «sosial dumping».

Grunnlaget for EFs forsknings- og forretningsmessige fundament ligger i den såkalte «Cecchini-rapporten», skrevet av italieneren Paolo Cecchini og hans stab på 18 menn. Utgangspunktet for den 6000 siders rapporten var intervjuer med 11.000 europeiske bedriftsledere om hvilket Europa de ønsket seg. Deres synspunkter, erfaringer og ønsker danner grunnlaget for det som senere ble EFs hvitbok. Med et så ensidig utgangspunkt er det grunn til å spørre seg hvordan en hvitbok som f.eks. baserte seg på 11.000 av Vest-Europas mødres erfaringer og ønsker, ville definert fremtidens Europa. Hvorfor er ikke medbestemmelse, likeverd, omsorg og velferd vektlagt i Cecchinis 6000 sider? Er disse forholdene ved tilværelsen irrelevante i forhold til det økte forbruket og de reduserte kostnadene som Cecchini er så opptatt av? Var bedriftslederne og Cecchini-rapportens mange mannlige

forfattere så vant til å få ordnet dette med omsorg av andre (kvinner) at de overhodet ikke fant det verdt å nevne? Og hvilke konsekvenser vil denne unnlatsen ha for demokratiet, for velferdsstaten, for likestillingen og for fremtiden? Dette er noen av de spørsmål det er naturlig å stille norske myndigheter og norske fagforeninger i debatten om Norge og det nye Europa. Som barn har vi alle vært avhengige av andre bytterelasjoner enn dem som dirigeres av markedet, og som eldre vil vi trolig bli det igjen.

Faktanotatet om *Kvinner og EF* fra Høyres Hovedorganisasjon er et kortfattet notat på 21 sider. Det nøyer seg med å konstatere fakta og prøver ikke å analysere eller gå i dybden av problemstillingene. Faktanotatet blir mer slagordpreget enn utredningene fra Else Skjøsberg. Det er synd, for det hadde vært interessant å få nærmere begrunnet/utdypet uttalelser som «Norske kvinnearbeidsplasser er mer avhengig av EF enn du tror», «Norge trenger EF for å kunne øke selvråderetten», «Norske kvinners mulighet til å delta i EFs utdannings- og forskningsprogrammer er viktig. Den enkelte får anledning til å oppleve en annen kultur og skaffe seg et nettverk av kontakter i Europa. Dette øker dessuten Norges konkurranseevne ved at vi råder over flere ressurspersoner». På hvilken måte er dette avhengig av EF-medlemskap? – Videre: «I et kvinneperspektiv er det interessant å kjenne til at en i EF arbeider med et nytt innhold i familiebegrepet. Det innebærer at f.eks. samboere vil kunne få samme rettigheter som ektefeller». Hva med alle de andre meget viktige spørsmål relatert til familien og kvinnens stilling som yrkesaktiv og omsorgsperson?

Det er viktig – og forhåpentligvis ennå ikke for sent – at kvinner i Norge virkelig engasjerer seg og kommer med i diskusjonen om fremtiden, og om hva slags samfunn vi ønsker. EF-spørsmålet som et verdispørsmål har nesten ikke vært vektlagt i den norske debatten. For at debatten skal ha me-

ning må vi forlange at myndighetene legger frem saklig informasjon om de kortsiktige og langsiktige konsekvensene av et eventuelt medlemskap for Norge generelt, for ulike regioner, for ulike grupper i Norge, og for menn og kvinner. Faktum er at Norges fremtid avgjøres av *norske kvinner* når de sier «ja» eller «nei» til norsk EF-medlemskap. Else Skjøsberg minner oss om at: «Det at kvinnene faktisk har makten har ikke de politiske partiene oppdaget ennå. Det er kanskje ikke så rart, for kvinnene synes heller ikke å være klar over at de utgjør over 50% av de stemmeberettigede i Norge. Men når det går opp for oss, kan ikke EF-debatten i Norge lenger bli ført uten at kvinneinteressene og kvinneperspektivene vektlegges. Hvilke interesser og hvilke perspektiver som vil bli gitt hovedvekt vil variere etter synet på norsk medlemskap.»

Else Skjøsberg m.fl.

Informasjon om EF/EØS

Informasjonspakke om kvinner og EF, inneholder:

«Litt av det du bør vite om Kvinner og EF», «Kvinner i «atypisk» arbeid – EFs nye underklasse», «Kvinner og EF» – Faktanotat fra Høyres Hovedorganisasjon.

Informasjonspakken fåes ved henvendelse til:

Helfrid Albrigtsen
Schleppegrellsgt. 26
0556 Oslo

Note

1. Allegorien om det tradisjonelle borgerlige ekteskapet som mønster for samarbeidet mellom EF og nasjonalstatene har Delors brukt ved flere anledninger. Denne versjonen er fritt oversatt av forfatteren. Allegorien er imidlertid trolig svært dekkende og gir ikke minst kvinner innsikt i asymmetrien i forholdet mellom EF sentralt og nasjonalstatene.

MOTER SEMINARER

KONFERANSER

Helsetjenesteforskning – nå med kvinneperspektiv?

- selektive erfaringer fra «FORUM for helsetjenesteforskning» i Tromsø 10.-12. juni 1991

Det var tredje gang NAVF (Rådet for medisinsk forskning) og NORAS' «Program for helsetjenesteforskning» arrangerte Forum. 130 deltakere, rimelig likt antall kvinner og menn, rimelig fordelt i faglige skjæringsfelt mellom medisin og samfunnsfag, dog med bare en enslig humanist, møttes i Tromsø tre solfylte forsommerdager – og -netter.

«Forum skal være et sted hvor forskere, helseadministratorer og helsearbeidere møtes. Forskningsideer og -resultater legges frem, og brukerne av forskningsresultatene får diskutere med forskerne.» Denne formuleringen hentet fra konferansens program sier både noe om konferansens målsetting og om en forventet faglig spredning. Helsetjenesteforskningen er en flerfaglig disiplin hvor det faktisk er flere ikke-medisinere enn medisinere. Det siste vises også i fem tematisk ulike, men parallelt holdte, sesjoner på konferansen:

1. Helseøkonomi
2. Kvinneperspektiver i helsetjenesteforskning

3. Behovs- og forbrukeranalyser
4. Ledelse, organisasjon og styring i helsetjenesten (Helse-LOS)
5. Åpen klasse

Innenfor hvert tema var det lagt opp til ett eller flere plenumsforedrag. En stimulerende vri på *formen* var forberedte 10 minutters kommentarer til hvert foredrag. Det skapte flere gode diskusjoner, men utartet også for noen av kommentatorene til å bli en fremføring av spesielle kjepphes-ter i relativt monologisk form.

Det er kvinneperspektivene i konferansen som her skal kommenteres, men dels syntes mange av deltakerne det er uklart hva kvinneperspektiv står for, dels må denne sesjonen ses i sammenheng med det øvrige program på konferansen.

Helseøkonomi

Helseøkonomi var i plenum representert ved professor i økonomi Alan Maynard fra University of York i England. Han presenterte «The doctor as an agent for the patient, society and himself/herself». Helt kort, og langt i ettertid, var ett av hans hovedpoeng at den kunnskapsasymmetri som råder mellom lege og pasient gjør at legen får en ekspertfunksjon, som i seg selv blir en meget effektiv pådriver i krav om nye undersøkelser og nye tiltak.

Markedsmekanismer finnes med andre ord også i medisinen, tilbud skaper etterspørsel, undersøkelses- eller behandlingstilbud kan bare eksistere dersom det blir skapt behov for dem. I og for seg ikke noe nytt, men Maynards presentasjon av en liste over behandlingsskrevende lidelser, de såkalte «Oregon Priorities», som grunnlag for mer eller mindre berettigede krav om medisinsk intervensjon var tankevekkende i forhold til pågående norske diskusjoner om etikk og innsatsgrenser for medisinske tiltak. Jon Elstad var kommentator. Han etterlyste forskning omkring strategier pasientene selv utvikler både i forhold til egenomsorg og i samhandlingen med medisinsk personell.

Ledelse og organisasjon

Historiker Vibeke Erichsen fra Universitetet i Bergen tok for seg «Sykehusets plass i helsetjenesten: I går, i dag, i morgen». Hun viste spenningen mellom faglærte og ufaglærte sykepleiere, og videre dialektikken mellom byråkratisk kontroll og autonomi med hensyn til sykehusdrift. Store enheter kontra små dreier seg ikke minst om forholdet mellom teknologi og organisering av arbeid. Små enheter er en fleksibel måte å organisere etter, men likevel synes lokalsykehus-modellen fra 1970-årene å tape terreng. Tendensen i 1980–90-årene går mot større enheter, kortest mulig liggetid, og en mindre sykehussentrert helsetjeneste. Dette skiftet var også utgangspunktet for Dag Hofoss' kommentar hvor han stilte spørsmål om hva en sykehussentrering står for, hva den kan forklare, og hvilke konsekvenser den får over tid.

Behov og forbruk

Institutt for samfunnsmedisin i Tromsø var sterkt representert, ikke bare på den faglige og sosiale arrangementssiden, men også med faglige bidrag. Olav Helge

Førde og Knut Fylkesnes snakket om: «Forbruk av helsetjenester: Modeller og derterminanter». De tok utgangspunkt i en nordnorsk undersøkelse (via spørreskjema) om folks håndtering av det som oppleves som relevant i forhold til helse og så dette i forhold til et stigende forbruk av helsetjenester. I sin analyse av materialet brukte de begrepene «disease» og «illness» fra den medisinske antropologien. Dessverre finnes det ikke gode norske uttrykk som får frem nyansene i skillet mellom disse to begrepene. At det ene, disease, er den objektive sykdom, og illness det subjektive aspekt ved å være syk, er for enkelt. Begrepet disease er kanskje det letteste, det kan oversettes med sykdom i samsvar med en biomedisinsk, diagnostisk basert forståelse. Illness blir populært sett som personens opplevelse av å være syk, ha en lidelse. Det står for hvordan personen/pasienten selv forstår og håndterer sine symptomer, og hvordan han/hun bruker tilgjengelige ressurser, herunder også helsetjeneste av ulikt slag. Dette er lidelsens sosiale og ikke minst politiske aspekt. Begrepene i seg selv er kanskje ikke så interessante, det er forholdet mellom dem, i hvilken grad de sammenfaller, og på hvilke områder og etter hvilke kriterier de skiller seg fra hverandre, som kan vise interessante kulturforskjeller. Dette ble imidlertid lite problematisert i innlegget. Foredragsholderne var mer opptatt av legenes rolle som en slags dør- eller portvakter i systemet.

Psykiateren og sosialantropologen Arthur Kleinmans tredelte modell av ulike helsesystemer ble brukt som hovedreferanse. Kleinman skiller mellom en folke-medisinsk, en «folk» sektor, en «popular» sektor som i vårt system vil ligge nærmest såkalt natur- eller alternativ medisin, og en «professional» eller i vår terminologi en skolemedisinsk sektor. Innholdet i, og forholdet mellom, disse tre sektorene over

tid kan belyse endring i folks bruk av tjenestetilbud.

«Mega-trender», som medikalisering, helsisme, forstått som helse som mål, som eget ansvar, helse som et avpolitisert begrep, sammen med en terskelglidning i forhold til å søke helsevesenets hjelp, ble nevnt som mulige forklaringsfaktorer for økt bruk av helsetjenester. Kjappe og spennende innspill som opptakt til en mer detaljert gjennomgåelse av mulige metoder og modeller for å forklare økningen i helsetjenestebruk.

I denne delen av innlegget ble det påpekt at befolkningsstudier og målinger via spørreskjema er alt for grove måleinstrumenter til å fange for eksempel dette at folk forstår, forklarer og håndterer tilsynelatende like symptomer ulikt. Tverrsnittstudier som dette kan videre si svært lite om årsaks-virknings-forhold. Førde snakket om selv vurdert helse som en tung determinant for bruk av helsevesenet. Vi har som helsepersonell arbeidet for å gjøre folk helsebevisste, vi har gått ut med budskaper om å søke helsevesenet på et tidlig tidspunkt, ikke vente, da kan det bli for sent... For sent til hva, når det faktisk viser seg at det ikke er store tap forbundet med å vente, i alle fall hvis vi ser dette i et noe utvidet helseperspektiv, var ett av hans poenger.

Helseopptatthet som variabel i undersøkelsen viste seg å være knyttet til alder, utdanning, urbanisering, fritidsaktivitet osv. Jo mer opptatt folk var av helse, jo mer søkte de helsevesenet. Fysisk aktivitet, trim og trening kom videre ut med klar positiv innvirkning på et økt forbruk av helsetjenester. Jo høyere utdanning, jo mindre bruk av førstelinjetjenesten, da er bare spesialisttjeneste godt nok. Utdanning viste seg å være den sterkeste faktor i forhold til å bli henvist til spesialist. Dette til tross for at sykелighet og mengde av symptomer er sterkt negativt korrelert til utdanning.

Kjønn ble ikke tatt eksplisitt inn som variabel i innlegget. Et kjønn perspektiv på dette materialet ville kunnet avdekke ytterligere interessante forskjeller. Et dekkende bilde for kvinnes bruk av helsetjenester krever imidlertid at man ikke ser dem isolert, men i en sosial kontekst av arbeid og omsorgsoppgaver på familiens vegne.

Mange mistet nok noen illusjoner under dette innlegget. Peter Hjort kommenterte at helseopptatthet var et begrep man burde gå dypere inn i. Man burde skille klarere mellom å «stole på egne krefter» og «å gå til doktor tidlig» i den medisinske propagandaen. Vi har ment at målet med fokuseringen på helse har vært å øke egen mestring. Som et ledd i å evaluere dette mente Hjort man burde satse på prospektive, kvalitative undersøkelser av befolkningens legesøkning. Han påpekte at egen vurdert helse faktisk er en viktig prediktor for dødelighet. Skal man ta folk på alvor, kan man ikke avvise dem når de søker hjelp for det man selv kanskje mener er banale problem. I diskusjonen kom det frem at både «helselighet» og «sykelighet» ligger til grunn for dagens kontaktmønster med helsetjenesten, det ble sagt at minst 50% av all kontakt er kontrollert, oftere på initiativ av legen enn av pasienten.

Kvinneperspektiv

Et eksplisitt kvinneperspektiv i Forum var nytt av året. Sesjonen ble innledet med at språkforsker Ingela Josefson fra Arbetslivscentrum i Stockholm snakket om kunnskapsproduksjon og kunnskapsformer i plenum, som nå imidlertid var redusert til langt under halvparten av deltagerne. Og hvilket kjønn som hadde forlatt salen er det kanskje ikke så vanskelig å gjette.

Nok om det, det ble en spennende forelesning for oss som var der. Ingela Josefsons interessefelt er «datorer og

yrkeskunnande», noe som på norsk kanskje kan oversettes med datamaskinens mulige føringer i forhold til utvikling av såvel yrkeskunnskap- som øvelse. Hennes arbeidsfelt innen helsefagene var sykepleie og medisin, men erfaringene kan også gjøres gjeldende for andre helsefag som f.eks. fysioterapi. Ingela Josefson tok utgangspunkt i ulike aspekter ved kunnskap, og delte dem inn i henholdsvis «påstands»-kunnskap og «fortrogenhets»-kunnskap, hvor det siste aspektet uttrykker den erfaringsbaserte læring. Påstandsaspektet ved kunnskap kan ses som en type fakaorientert kunnskap som kan uttrykkes i datamaskinens digitale språkform, og derfor lett får status av å være en type «sann» kunnskap i forhold til fortrogenhetskunnskapen som først blir til kunnskap gjennom refleksjon og bearbeiding av erfaringer i praksis. Påstandskunnskapen derimot erverves gjennom abstrakt skrift og språk, og «skriftspråket legger minnet utenfor en selv».

Ingela Josefson trakk lange idéhistoriske linjer, fra Platons teoretiske kunnskapsideal, via Bacons naturvitenskapelige empirisme og til Paracelsus' mer androgyne og også erfaringsbaserte kunnskapssyn. Som en rød tråd gikk forholdet mellom klinisk og teoretisk kunnskap. Hennes hovedpoeng i foredraget kretset rundt en ny splittelse mellom teori og praksis i helsefagene. Denne splittelse mente hun hadde utviklet seg i løpet av 1970-årene, da praktiske helsefagutdanninger som sykepleie og fysioterapi kom inn i et høgskolesystem. Høgskoletilknytningen økte kravet i utdanningene til å kunne beskrive praksis i et eksakt og presist språk. Hun stilte seg kritisk, dels til om dette var mulig, dels til om det i det hele tatt var ønskelig. Mye av den kliniske kunnskap «undandrar sig språklig beskrivning», sa hun. Det finnes med andre ord en type «taus» kunnskap som viser

seg i handling, men som ikke egentlig betraktes som kunnskap fordi den ikke lar seg beskrive i en datoriserbar terminologi. I stedet blir den avfeid som noe lett metafysisk eller en slags «intuisjon», noe som særskilt kvinner har. Det er blant annet det som gjør kvinner så «egnet til» omsorgsarbeide, sa hun og høstet bifall fra kvinnene i salen.

Sosiolog og fysioterapeut Rannveig Dahle, historiker Kari Melby og gynekolog Berit Schei var kommentatorer. De hadde selvstendige innlegg mer enn kommentarer. Kari Melby var opptatt av at ulike kunnskapsformer står i et hierarkisk forhold til hverandre. Selv innen sykepleie verdsettes påstandskunnskapen høyere. Sykepleiernes forhold til hjelpepleierne ble nevnt som ett eksempel. Hjelpepleierne utgjør en trussel om degradering av sykepleiernes status i det profesjonelle hierarki, samtidig er de avhengige av hjelpepleierne for å opprettholde sin nye status. Hun mente det var derfor sykepleierne har valgt utestengning av hjelpepleierne som strategi i en avgrensning nedad på rangstigen.

Rannveig Dahle var kritisk til mye av kunnskapsproduksjonen om sykdom. Hun stilte spørsmål om det medisinske kravet om nøyaktige diagnoser kunne være sykdomsskapende i seg selv. Og om hvilke konsekvenser det kunne ha at kroppslig og sanselig kunnskap så ofte blir henholdsvis oversett og/eller undervurdert i medisinen? Hva slags kunnskap trenger vi for å nå etablerte helsepolitiske mål? Hva skal være relevante tema i forskning? Hun var opptatt av hva slags kunnskap som produseres og formidles innen forskjellige yrkesgrupper i helsevesenet. Og hun stilte spørsmål ved de prosesser, og den forskning, som ligger bak de såkalte gyldige forståelser av såvel fenomenene i seg selv, som av hva som blir til god behandling for dem.

Berit Schei tok i sin kommentar opp at tre av de til nå fire avholdte medisinske konsensuskonferanser var relatert til kvinners sentrale organer for seksuell og reproduktiv funksjon. Hun reflekterte over om dette var tilfeldig, eller om kvinner faktisk var mer utsatt for helsevesenets ekspansive teknologier, og hva dette i så fall kunne være uttrykk for. Blant eksemplene på en «viltvoksende medisinsk praksis» trakk hun frem cytologiske prøver (celleprøver av livmorhalsen). I aldersgruppen under 30 år tas det f.eks. fire ganger så mange prøver som medisinsk nødvendig, mens det i aldersgruppen over 50 år synes å være en underbruk av slike prøver. Som gynekolog var hun opptatt av hva det kunne føre til av læring at unge kvinner innrulleres til en kontroll-karriere i helsetjenesten med reproduksjonssystemet som rekrutteringsvei.

De ulike sesjonene gikk over to dager, med tre til fire innlegg hver dag. Formen var 10 min. innlegg, 10 min. kommentar og 10 min. diskusjon. Ideen er god, men tidsinndelingen gjorde generelt innleggene for korte, kommentarene for lange hvorpå diskusjonene ofte ble lite relevante.

Innlegget som kanskje møtte mest interesse, og mest motbør, var sosiolog Ulla Britt Lilleaas': «Kvinneperspektiv som forebyggende medisin». I sitt prosjekt, «Kvinner med muskelsmerter i et kjønnsrolleperspektiv», har hun gjennom dybdeintervjuer avdekket livsbetingelser over tid av betydning for utvikling av muskelsmerter hos sine informanter. Denne sosiologiske tilnærmingen frembringer kunnskap som ikke kommer frem i vanlige lege-pasient intervjuer, enn si i spørreskjema-baserte undersøkelser om muskelsmerter, hevdet hun. Bruken av et kvinneperspektiv viste kjønnsrollens betydning for utvikling av muskelsmerter.

Fra diskusjonene om kvinneperspektivet

I diskusjonene som fulgte etter flere av innleggene under temaet; «kvinneperspektiv» ble det hevdet at å undersøke faktiske forhold og hverdagens realiteter over tid var særegent for all god samfunnsfaglig tilnærming, og ikke representerte noe spesielt kvinneperspektiv. Det kan man saktens diskutere. Det er imidlertid et poeng å se på samvirket mellom praksisformen og sosiale, og derigjennom også kjønnete, relasjoner. Helsetjenesteforskning må ikke sette likhetstegn mellom biologisk og sosialt kjønn. 1970-80-årenes kvinneforskning har gjort kvinners sosiale kjønn, og relasjoner av makt og underordning mellom kjønn, til eksplisitte analytiske kategorier. Det har synliggjort relasjoner og rammebetingelser i, og for den livs- og/eller profesjonsutfoldelse og de livsvilkår som påvirker forskningens gjenstandsfelt, eller det aktuelle fenomen som studeres. Slike forhold har hittil i liten grad vært knyttet til forskningen omkring helseproblemer, helsetjenestens organisering og dens egnethet for såvel brukere som ulike grupper av tjenesteutøvere. Et kjønn perspektiv har imidlertid vært ensbetydende med et kvinneperspektiv, det synes lite logisk i 1991.

Oppsummering

Helsedirektør Torbjørn Mork avsluttet konferansen med å rose programkomiteens initiativ til å arrangere en så stor konferanse underveis i forskningsprogrammet. Han mente Forum hadde demonstrert mangfoldet i dagens helsetjenesteforskning både når det gjaldt område, tilnærming og metoder. Helsetjeneste som flerfaglig forskningsområde ga ny kunnskap, som igjen kunne gi grunnlag for endring. For fremtidige Forum ønsket han en klarere tematisering hvor man kunne gå dypere ned i utvalgte problemstillinger,

gjør i dialog form mellom brukere og forskere. Antologien «Helsevesen i knipe», utgitt av Program for helsetjenesteforskning, ble ferdig til siste dag, stor honnør for det. Her er artikler som virkelig viser bredden i helsetjenesten som forskningsfelt.

Konferansen viste at helsetjenesteforskning er et felt hvor kvinner er på vei inn. Vi vil ha en plass i den løpende diskusjon omkring utformingen av fremtidige helse-tjenestetilbud, som ikke minst gjelder oss selv, våre mødre og våre døtre, både som brukere og utøvere.

Eli Heiberg Endresen

Gender Inequalities in Higher Education: A Cross-Cultural Study

**Summer Symposium, Råssø, Sweden
August 10-17, 1991**

Symposiet var det andre i en rekke av planlagte workshops angående kvinnelige akademikers stilling i høyere utdanning. Prosjektet innbefatter studier av studenter, fakultetsmedlemmer og administratorer. Den første workshopen ble avholdt i Paris 2.-6. juli 1990. Ansvarlige for opplegg og gjennomføring var i begge tilfellene Suzanne Lie, 1. amanuensis PFI, Universitetet i Oslo, og Lynda P. Malik, Assis.Prof., Villanova University, Pennsylvania. Prosjektet har fått økonomisk støtte til gjennomføring av symposiet av Program for utdanningsforskning, NAVF og Pedagogisk forskningsinstitutt, UiO.

17 land er pr. i dag inkludert i studiet. Disse er: Australia, Botswana, Bulgaria,

Frankrike, Tyskland, Ungarn, Israel, Iran, Nederland, Norge, Pakistan, Polen, Tyrkia, Storbritannia, USA, Sovjetunionen og Zimbabwe. Ni land var representert på 1991-symposiet. Artikler fra deltagende land ble presentert og analysert ut fra en teoretisk rammemodell som prosjektet nylig har utviklet. En spørsmålsguide ble også utarbeidet på workshopen. Denne vil bli anvendt i en omfattende empirisk undersøkelse i samtlige 17 land i andre fase av dette tverrkulturelle prosjektet. Begge prosjektdelene er planlagt publisert i bok- og artikkelform.

Suzanne Lie

Nordic Symposium for Women in Philosophy

ble avholdt ved Nordens Folkliga Akademi i Göteborg, 4.-6. oktober 1991. Tema for konferansen var «Identity – Autonomy – Language». Vi var 43 deltagere fra Sverige, Finland, Danmark og Norge. Hvert land hadde en hovedforeleser med sitt spesielle perspektiv på temaet. Det var også gruppearbeid og diskusjoner før vi avsluttet med konstituering av det nordiske nettverket for kvinner i filosofi. Initiativet kommer fra Ulla Holm, Eva Mark og Annika Persson, som alle er «doktorstuderende» i filosofi i Göteborg. Det neste symposiet vil bli avholdt i Norge i 1993. Det blir publisert Proceedings fra møtet i Göteborg, på engelsk, som er nettverkets offisielle språk. Navn på nettverket er ennå ikke bestemt, men det har altså nå sett dagens lys!

Elin Svenneby

KOMMER

Oslo Symposium on Women and Tropical Diseases

April 28-30, 1992

Verdens Helseorganisasjon har et forskningsprogram om tropiske sykdommer som tar opp både basalforskning, utvikling av medikamenter og vaksiner mot tropesykdommer, epidemiologisk forskning og forskning på sosiokulturelle forhold.

Programmet satser nå for å se nærmere på kvinner i relasjon til tropesykdommene. Kvinner rammes på en annen måte enn menn av rent biologiske grunner. Videre er kvinners leve- og arbeidskår av betydning for hvordan de utvikler sykdommene. Det er av stor interesse å forstå mer om den rolle kvinner spiller ved egen og andres sykdom: som kunnskapsbærere, omsorgspersoner og beslutningstakere, og i deres kontakt med profesjonelle helsearbeidere.

Fra norsk side er det en glede at det er planlagt et seminar om kvinner og tropesykdommer i Oslo i april 1992. Seminaret arrangeres av Tropeforskningsprogrammet i WHO og Utenriksdepartementet.

Call for letters of interest

In order to draw attention to the social and economic determinants and consequences of tropical diseases for women in endemic areas, the Royal Ministry of Foreign Affairs, Norway, in collaboration with the Special Programme for Research

and Training in Tropical Diseases (TDR) will convene a symposium on «Women and Tropical Diseases»; to be held in Oslo, Norway, April 28-30, 1992.

The participants will be mainly researchers from developing countries who have already undertaken research on social risk factors for women in relation to the diseases of concern to TDR, namely malaria, schistosomiasis, filariasis, onchocerciasis, African trypanosomiasis, Chagas disease, the leishmaniases and leprosy.

A number of places are also reserved for Scandinavian social and biomedical scientists who are currently pursuing or interested in pursuing research on women and tropical diseases. The meeting will provide an opportunity for Scandinavian researchers to interact with developing country participants and discuss possible avenues for future collaboration.

Areas of particular interest are:

- social, cultural, psychological and economic impact of disease on women, including adolescent and older women
- factors affecting health-seeking behaviour and access to health services
- gender issues affecting women's decision-making and control over resources.

Future research will increasingly focus on «gender», as opposed to «sex» differences, in relation to the determinants and consequences of disease. Gender refers to the sociocultural expression of sexual roles: qualities, behaviours and roles that have been ascribed by different societies

to women and men. Issues of gender and development are concerned with the need for a balance in power that strengthens the capacity of women and men to have greater control over the decisions and processes which affect their lives. As such, a gender-based approach to tropical disease control seeks to create a participatory methodology for understanding and coping with health problems.

Scientists wishing to participate in the seminar should send:

- a letter of interest
- a description of current research activities
- proposed area of study, including possible geographical focus
- curriculum vitae

before January 15, 1992 to:

Dr. Carol Vlassoff, Secretary
Steering Committee on Social and
Economic Research
TDR

World Health Organization
1211 Geneva 27, Switzerland
Fax: 788-0839

The successful candidates will be informed of their acceptance of participation in the meeting by February 15, 1992.

Nærmere opplysninger kan fås ved henvendelse til:

Berit Austveg
Helsedirektoratet
Postboks 8128 Dep.
0032 Oslo
Tlf.: (02) 34 88 24
Fax: (02) 34 95 90

Workshop om kjønn, kunnskapsutvikling og livshistorier

Tromsø 4-6 mai 1992

Seksjon for sosialantropologi/samiske studier ved Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø skal i tiden 4-6 mai arrangere en workshop om *kjønn, kunnskapsutvikling og livshistorier*. Workshopen arrangeres i tilknytning til seksjonens forskningsseminar *Kjønn, kunnskap og utvikling*, og skal ta opp spørsmålet om hvordan livshistorier kan belyse de problemer som kunnskapsforvaltningen reiser.

Intensjonen er altså å koble sammen to diskusjoner. Den ene dreier seg om hva som skjer med den kjønnsbaserte kunnskapsforvaltningen når vilkårene for denne endres, enten dette skjer i Norge eller Afrika. Et av de trekk ved slike endringsprosesser som det kan være interessant å se nærmere på gjelder også forskningens og forskernes egen rolle i den. Den andre diskusjonen er rent metodologisk og gjelder spørsmål i tilknytning til produksjon og tolkning av biografisk materiale.

Workshopen er beregnet på forskere som har interesse av å delta aktivt i et arbeid med de skisserte problemstillingene. For å delta må man senest 1. april ha levert inn et paper i tilknytning til workshopens tema, og man må forplikte seg til å stille med forberedte kommentarer til to av de andre papere som blir levert. Deltakerne må ordne med finansiering av reise og opphold selv.

1. februar er påmeldingsfristen for alle som personlig har mottatt invitasjon til workshopen. Av hensyn til den videre planleggingen kan ikke denne fristen forrykkes mye, og de av *Nytt om kvinneforskning* lesere som ønsker å delta bes om å melde seg på umiddelbart etter at dette

nummer av bladet foreligger. Påmelding skjer skriftlig til Inger Altern, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø. Sammen med opplysninger om navn, arbeidssted og

faglig bakgrunn ber vi om å få en kort beskrivelse av hvilket tema man ønsker å ta opp i sitt paper.

Arrangører for workshopen er Lisbet Hortedahl og Inger Altern.

Forskningsleder i grunnleggende medisinsk kvinneforskning

NAVFs råd for medisinsk forskning (RMF) har opprettet et eget program for grunnleggende medisinsk kvinneforskning. En av de viktigste oppgavene er å bygge opp et kjernemiljø. Det skal skje ved universitetet i Trondheim, der dr.med. Berit Schei tiltrådte som forskningsleder i februar. Det medisinske fakultetet i Trondheim var det første medisinske fakultetet i landet som vedtok en innstilling om kvinner i forskning og om kvinneforskning, og Senter for kvinneforskning ved universitetet her har allerede engasjert seg i problemstillinger som er relevante for medisinen.

Hva er medisinsk kvinneforskning?¹

Medisinsk kvinneforskning er forskning som tar for seg kvinners helse og sykdom. Grunnleggende medisinsk kvinneforskning er forskning som kan bidra til å styrke det teoretiske og metodiske fundamentet for medisinsk kvinneforskning.

Moderne medisinsk kvinneforskning i Norge er en ung aktivitet. Utgangspunktet tidlig på 80-tallet var et fagkritisk, kvinnepolitisk begrunnet engasjement. Mangelfullt helsetjenestetilbud til kvinner – og overrepresentasjon av menn i medi-

sinsk forskning – var tema for kritikk og debatt. Det ble etter hvert klart at behovet for faktiske kunnskaper var stort, og det ble utført en rekke empiriske undersøkelser om kvinnelige pasienter og det behandlingstilbudet de møter.

Resultatene fra de empiriske studiene har synliggjort behovet for å skaffe mer og bedre kunnskap om kvinners livssituasjon og helse, og å videreutvikle de teoretiske og metodiske perspektivene i medisinsk kvinneforskning, og da nytter det ikke å studere kvinner isolert. For medisinsk kvinneforskning betyr dette at tyngdepunktet ikke lenger er «den syke kvinne» som offer for en ytre overmakt. Det er mer aktuelt å se helseproblemene i lys av den sosiale samhandling som finner sted mellom kvinner og menn i vårt samfunn.

«Trapped in painful love»

Berit Schei er kliniker og forsker. Hun er utdannet spesialist i fødselshjelp og kvinnesykdommer, og har tidligere arbeidet ved Regionsykehusets kvinneklinikk. I november 1990 forsvarte hun sin doktoravhandling «Trapped in painful love», som omhandler gynekologiske konsekvenser av det å leve med en mishandler – og konsekvenser for svangerskapsomsorgen. Blant annet påviste hun at mishandlede kvinner har større risiko for å føde undervektige barn.

Vold mot gravide og konsekvenser for svangerskapsomsorgen er noe hun vil arbeide videre med i sin egen forskning.

Veiledning – nettverk

Forskningslederens oppgave er å drive egen forskning, veilede stipendiater i sitt eget miljø og være støtte, pådriver og koordinator på nasjonalt nivå. «Vi ønsker et bredt samarbeid på tvers av medisinske faggrenser. Det ligger en stor utfordring for den medisinske kvinneforskningen i å kombinere kunnskap fra laboratoriefagene, basalfagene og kliniske fag», sier Berit Schei. Hun understreker betydningen av at den medisinske kvinneforskningen utvikler begreper og metoder i nær tilknytning til den kliniske hverdag. Derfor vil det være viktig å knytte til seg forskere med hovedbase i klinikken, i tillegg til heldagsforskere. Et nettverk av leger innen temaene «Kvinnelig lege – kvinnelig pasient – kvinneforskning» har vært i gang lenge og vil utvikles videre i tilknytning til programmet.

Samarbeid

Forskningslederen har allerede et etablert samarbeid med kvinneforskere innen andre disipliner og har store forventninger til dette samarbeidet. – Det at flere forskere ved Senter for kvinneforskning har ulike aspekter ved helsevesenet som forskningsfelt, er et godt utgangspunkt for å finne fram til felles prosjekter og arrangementer, mener hun. – For tida arbeider vi med et felles bidrag til en konferanse om helsetjenesteforskningen: «Hva betyr kvinneperspektivet for denne forskningen?»

Utvikle teori og metode

Programmet for medisinsk kvinneforskning har ingen definerte satsningsområder, men prosjekt som utvikler teori og metode vil bli prioritert.

Det er ikke gjort noe vedtak om hvor lenge programmet skal gå. 5-6 år er antydning som en rimelig periode. Det medisinske fakultet har ingen formelle forpliktelser etter den tid. Berit Schei håper likevel at medisinsk kvinneforskning blir en etablert del av Det medisinske fakultetets satsningsområder, og at det på sikt opprettes universitetsstillinger knyttet til området.

Note:

1. Utdrag fra innstillingen «Medisinsk kvinneforskning», Rådet for medisinsk forskning, NAVF, 1989.

Tyske «pol-damer» hjem fra forskningsopphold i Antarktis

På den tyske forskningsstasjonen *Georg-von-Neumayer-Station* på Sydpolen besto det 10. overvintringsteam av ni kvinnelige forskere. Disse «pol-damene» oppholdt seg i Antarktis fra siste halvdel av 1989 til første halvdel av 1991, og besto av en lege (ekspedisjonens leder), fire forskere og fire ingeniører (teknikere). Forskningsoppgavene de utførte har gitt verdifulle resultater.

Til tross for gode tekniske hjelpemidler var arbeidet ved stasjonen til tider svært vanskelig. Mørketid, ekstrem kulde (- 45 grader Celsius er ikke uvanlig) og lange perioder med storm stilte store krav til både fysisk og psykisk utholdenhet, men jentene mestret slike vanskeligheter på en fremragende måte. I løpet av den antarktiske vinteren – fra mars til desember – var forskningsstasjonen fullstendig isolert fra omverdenen: eneste mulige kontakt var radioforbindelse via satellitt. Skipsanløp er umulig pga. pakkisen, og flyforbindelse er også utelukket så lenge polarnatten varer.

Hav- og polområdene, som dekker ca.

78% av jordoverflaten, spiller en nøkkelrolle når det gjelder å studere menneskenes påvirkning på endringene i det globale miljø. «Pol-damene» har ved sitt arbeid bidratt med viktig informasjon til den tyske polarforskning, som er spesielt opptatt av samspillet mellom hav, is og atmosfære, det økologiske system i polområdene, og de geologiske forhold i disse områdene.

Jentenens viktigste oppgaver under oppholdet på forskningsstasjonens helårsbase, var å måle og registrere viktige meteorologiske og geofysiske data, samt måling av ozonlaget og klimagasser. Den spesielle verdien av disse observasjonene ligger i at de gjøres over lang tid; dette igjen gir mulighet til å dokumentere de langsiktige forandringene i berggrunnen, ismassene, klimaet og i de atmosfæriske sporstoffene. Meteorologiske målinger ble hver tredje time sendt ut over et verdensomspennende værvarslingsnett. Det ble foretatt daglige målinger med radiosonde i 25 km. høyde av temperatur, luftfuktighet, lufttrykk og vind, for å gi informasjon om sirkulasjonen i stratosfæren og betingelsene for at ozonhull oppstår.

Forskningsstasjonen *Georg-von-Neumayer-Station* ble tatt i bruk i 1981. Siden den gang har det dannet seg et åtte meter tykt snølag rundt rørkonstruksjonene som bærer stasjonen, og som skal hindre at bygningene knekker sammen. I tillegg til vekten av snøen blir stålrørene også utsatt for belastninger ved bevegelse i isen. På grunn av disse belastningene var det helt fra opprettelsen kalkulert med en levetid for stasjonen på 10 år, og den blir derfor etter planen oppgitt i 1992.

Imidlertid skal forskningsprogrammene og det vitenskapelige arbeidet i området fortsette. Derfor vil det bli bygget en ny stasjon – i nærheten av den gamle – også denne som rørkonstruksjon. Den nye stasjonen blir noe større enn den

gamle og vil gi plass for 11 overvintrende personer. Byggearbeidene tar til i november 1991 og er beregnet å være avsluttet i mars 1992.

Tyske forskeres mulighet til å drive forskning i Antarktis er et resultat av Antarktistraktaten som Forbundsrepublikken sluttet seg til i 1979. Ved forhandlinger i Madrid i april d.å. om miljøovervåking av Antarktis, la traktatlandene fram forslag om å gjøre Sydpolområdet til et naturreservat med forbud mot oljeutvinning og gruvedrift, foreløpig for 50 år. Denne nye traktaten ble endelig vedtatt i Madrid 4. oktober. Forskningsaktiviteten i området vil imidlertid bli opprettholdt; betydningen av denne forskningen blir spesielt understreket i den nye Antarktistraktaten.

Kartlegging av forskningsfeltet kvinner, miljø og utvikling i Norge

Det arbeid som NAVFs sekretariat for kvinneforskning og Senter for kvinneforskning, UiO, satte i gang med den nordiske forskerkonferansen om kvinner, miljø og utvikling fortsetter. Vi ønsker å styrke aktiviteten på dette forskningsfeltet. Som et ledd i dette gjennomfører vi en kartlegging av den eksisterende kompetanse og aktivitet på området i Norge.

Kartleggingen skal resultere i en oversikt over norske forskere, stipendiater og hovedfagsstudenter som har kompetanse gjennom prosjektarbeid eller undervisning på området. Dette kan lette samarbeid og nettverksbygging på området, noe som har vært etterlyst. Vi samler også inn vurderinger av temaer og områder som bør utforskes for å utvikle feltet. Disse idéer skal gi et grunnlag for å utarbeide forslag

til tiltak som f.eks.: forskningsprogram, stipendprogram, koordinering el. lign.

Vår definisjon av feltet kvinner, miljø og utvikling er vid. På dette stadium hvor feltet er i startgroen både empirisk og teoretisk, er det lite ønskelig med en snever definisjon. Vi inkluderer både prosjekter som har kvinner i fokus og prosjekter som benytter kjønn som konstituerende kategori. Utvikling er myntet såvel på i-landsutvikling som u-landsutvikling. Det er miljøaspektet i forhold til utviklingen som er den sentrale avgrensning, ikke en geografisk avgrensning til den tredje verden. Alle fagområder og tverrfaglige prosjekter og både teoretiske og empiriske tilnærminger ønskes inkludert.

Vi ønsker å kartlegge kompetanse, aktivitet og interesse på områdene:

- * kvinneforskning som omfatter miljøspørsmål eller bærekraftig utvikling
- * miljøforskning som har kvinner i fokus eller bruker kjønn som kategori eller variabel
- * utviklingsforskning som inkluderer aspekter om bærekraftighet (miljø, økologi) og kvinner/kjønn

Formålet med kartleggingen går videre enn til fremstilling av en katalog, og vi er derfor interessert i flest mulig innspill. Hvis du har kompetanse eller interesse for feltet, eller planer om prosjektarbeid på området, og vi ennå ikke har funnet fram til deg i kartleggingsprosessen, så nøl ikke med å henvende deg og få et registreringsskjema.

Ansvarlig for kartleggingen er Eva Munk-Madsen som kan treffes på Avd. for miljøforskning, SUM, UiO, telefon (02) 85 44 85 mandag, tirsdag og torsdag. Onsdag og fredag treffes hun på Senter for kvinneforskning, UiO, telefon (02) 85 43 70/71. Hun kan kontaktes for ytterligere opplysninger, eller flere skjemaer.

Research and Coordination Centre for Gender Studies «East-West»

Europarådets resolusjon om at «hvert universitet og institutt i Europa skal ha et senter for kvinneforskning» er nå i ferd med å bli realisert. Kvinneforskning – eller kjønnsforskning – er en del av forskningen ved de aller fleste universitet i Europa, unntatt Øst/Sentral-Europa. Derfor ble det i 1991 i Praha opprettet et forskningssenter for «East-West Gender Studies», for å styrke samarbeidet innen kjønnsforskning mellom Øst- og Vest-Europa. Det felles mål skal være å komme fram til likestilling mellom kjønnene på alle områder i samfunnet.

New Centre for gender studies in Central Europe

The Research and Coordination Centre for Gender Studies «East-West», established in 1991 (Prague, Czechoslovakia), is a non-profit, independent institution aimed at the origination and furthering of research, education and coordination in the field of gender studies. Its tasks include:

- the initiation, supporting and coordination of gender based research in East Central Europe and the USSR;
- the launching and coordination of international projects in women's and gender issues;
- the offering of permanent as well as occasional lecture courses on women's and gender issues on both the undergraduate and graduate levels;
- the establishing of contacts and exchange between centres for women's and gender studies;
- the organizing of conferences, seminars and workshops on women's and gender issues;

- the establishing of an informal network of centres as well as independent researchers in women's and gender studies within East Central Europe and the USSR;
- the integration into the existing International Information Network on women's and gender issues; and
- the publishing of a newsletter (bulletin) and a series of working papers (in English).

In the activity of the Centre we would try to employ the so-called «double strategy». On the one hand, we will take efforts to initiate and conduct joint research projects on gender and women's issues within East Central Europe and the USSR, and to establish contacts and promote co-operation between Eastern and Western scholars in order to share their experience and information, on the other. Our primary reason for establishing of the centre is thus to consolidate Eastern and Western researchers on gender issues in order to work together toward our common goal – the achievement of gender equality in the society.

Women's status and gender equity – essential issues

Despite the fact that women in East Central Europe and the USSR are more highly educated than men and accounting for close to 50 per cent of the total labour force, they are unequal in the education and employment systems, in the economy and politics, and in the society, in general.

To improve women's status and achieve gender equality in the society, we will pay special attention to:

- the monitoring of the impact of the current social transformations on the status of women in East Central Europe and the USSR;

- the promotion and monitoring of gender equality in social planning in East Central European countries and the USSR;
- and
- the initiation of proposals with a view to developing gender equality in legislative and administrative systems in East Central Europe and the USSR.

Research programme

Our Research Programme supposes the initiation as well as conducting of gender-specific research with emphasis on interdisciplinary cooperation, i.e., research not only in the social sciences but also in history, linguistics and literature, philosophy and theology, geography, medical sciences, etc. At present, the Centre is engaged in the following projects:

1. «Gender Studies: Issues and Comparative Perspectives»;
2. «Social Transformations in East Central Europe and the USSR and the Status of Women»;
3. «The Role and the Task of National Machinery for the Advancement of Women in East Central European countries and the USSR»;
- and
4. «Producers and Users of Statistical Information on Women».

All these projects are at different stages of exploration. We are now looking for funding of the other projects:

- A) «Violence against Women and Sexual Harassment at Work (A Case Study of East Central European countries and the USSR)»;
- and
- B) «Women in Small Business: Focus on East Central Europe».

At the same time, we are interested in the initiation of an international research project on gender-specific issues of men.

Educational programme

Our Educational Programme is aimed at the promotion of the recruitment of a new generation of gender scholars in East Central Europe and the USSR. The lack of competence – especially in theory and methodology – in women's and gender studies in East Central European countries and the USSR could be put down, in addition, to the absence of courses on women's and gender issues at universities and high schools. As a result, there is an apparent lack of research on women which did not automatically preserve old myths and prejudices in these countries. Looking ahead, we plan to offer:

- permanent lecture courses on women's and gender issues within certain disciplines, and as interdisciplinary studies;
- occasional lectures on women's and gender studies;
- «East-West Summer University» («Summer School») for scholar researchers in women's and gender studies; and
- training and consultancy activities with emphasis on gender equality issues for all categories of employees in the public sector.

One of the main tasks of the Centre is to support and encourage women in East Central Europe and the USSR to do women's and gender studies. In that connection, we would try:

- to establish networks connecting women scholars around a gender-specific topic within certain disciplines from within;
- and

- to offer lecture courses and seminars for scholars in women's and gender studies on epistemological issues in order to develop inter-disciplinary co-operation.

We also plan to create a library on gender subject matter with the latest of publications from all over the world.

Funding

Our plans, of course, are depending on the financial support we receive. Research and coordination activities of the Centre are to a great extent financed by outside organizations – mostly in private sector – and public institutions.

We have now to spend much time and efforts applying for the necessary funds for every part of our programme, especially for Educational Programme (the universities have been rather slow in the financing of women's and gender studies courses). Therefore, we expect crucial supporting for the development of this, new in East Central Europe and the USSR, field of studies from public organizations, unions, politicians, women's organizations, foundations and certain administrators outside.

East-West Cooperation

The East-West dialogue established due to the reform process in East Central Europe and the USSR has changed some of the dynamism in international relations and turned the pyramid of concepts upside down. We are now looking for a new type of relationship, including that among women and researchers dealing with women's and gender issues.

Women's studies and gender research are now an accepted part of the universities in most Western countries and North America. In 1986 the Council of Europe adopted a resolution that «every universi-

ty and institute in Europe should include a centre for study on women's issues and problems». The resolution is now being implemented – women's or gender studies are conducted at practically every European university ... with the exception of East Central Europe. The lack of competence and knowledge in women's and gender research in East Central European countries and the USSR has made urgent the task of East-West cooperation, with Western partners providing conceptual and methodological support.

Joint research and discussions on theoretical and methodological approaches which could be tested out on the empirical data from East Central European countries and the USSR are the key means to integrate «world skills» in order to develop women's and gender studies in ex-socia-

list countries. The foregoing cooperation should be viewed as a flexible instrument rather than a fixed structure for accomplishing our common objectives in women's and gender studies. We believe, we can begin to learn together, and that collective process is essential to the progress we pursue.

The Mailing Address of the Centre is:
East-West Gender Studies
P.O. Box 188
111 21 Prague 1
Czechoslovakia

You can contact the Head of Research Programme at the Centre,
Ms. Olga Kučerová-Podkolodnaya, tel. (42)-2-297541 (ext. 307), fax (42)-2-296084

Tegning: Sverre Kalmar

Nytt fra likestillings- utvalgene

Telemark distriktshøgskole

Det er avholdt møte i likestillingsutvalget 30.10.91. Av referatet kan nevnes:

«Bygg og kjønn»

Telemark distriktshøgskole (TDH) har bestemt at tema for neste vårs seminar skal ha «Bygg og kjønn» som arbeidstittel. Seminaret er tenkt lagt opp etter mønster av konferansen «Kjønn i kjempers fødeland»,

arrangert av NAVFs sekretariat for kvinneforskning på Norsk Folkemuseum i oktober 1991. Flere av foredragsholderne herfra vil bli kontaktet med forespørsel om å komme til TDHs seminar også. Seminar-dato er foreløpig fastsatt til 4. mars 1992.

Nytt personalreglement

Det er innført nytt personalreglement ved TDH som gir likestillingsutvalget full innsynsrett i tilsettingssaker.

PUBLIKASJONER

Bøker

H. Patricia Hynes
The Recurring Silent Spring
Pergamon Press 1989.

Denise Malmberg
Skammens röda blomma?
Menstruationen och den menstruerande
kvinnan i svensk tradition.
Uppsala Universitet, Uppsala 1991

Eva Marie Solheim
Mot nye horisonter
Om den frigjørende overgangsalderen
Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1991

Åsa Rytter Evensen
Kjære doktor Åsa
Boken som gir svar på det kvinner spør
om, ikke på det leger tror kvinner vil vite
Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1991

Vigdis Moe Christie
Den andre medisinen
Alternative utøvere og deres pasienter
Universitetsforlaget, Oslo 1991

Eva Axelsen & Sissel Bakke
Tilbake reisen
Om forandring gjennom terapi
Pax Forlag A/S, Oslo 1991

Grete Værnø, red. og Elisabeth Sveri
Kvinnernes forsvarshistorie
Tilegnet de kvinner som våget sine liv for
Norges frihet
Kvinnerns frivillige Beredskap, Oslo 1990

Rannveig Dahle
Arbeidsdeling – makt – identitet
Betydningen av kjønn i fysioterapiyrket
Institutt for sosialt arbeid, Universitetet i
Trondheim, 1990

Anka Ryall og Jorunn Veiteberg
*En kvinnelig oppdagelsesreisende i det
unge Norge*
Cathrine Hermine Kølle
Pax Forlag A/S, Oslo 1991

Eva Helgesen
Tenk deg slank
Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1991

Tidsskrifter

Women of Europe supplements, No. 33,
1991. «Women in the French Revolutions.
Bibliography»

Women of Europe, No. 68, February/May
and 69, June/July 1991

New feminist Research (RFR/DRF)
Volume 19, No. 3 & 4, December 1990

Naistutkismus – tiedote, No. 3/1991

Kvinner sammen, No. 3/1991

Humanistiske data, Nr. 2/91

NAVFs EDB-senter for humanistisk forskning

Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift, Nr. 3/1991.

The Women's Review of Books, Volume VIII, No. 12, September 1991

Nyt Forum for Kvindeforskning, Nr. 2/1991: «Den store kærlighed»

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 3/1991: «Kvinnor och etnicitet»

Materialisten, nr. 1/2-91.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

«Departementets FoU-engasjement»
Utviklingstrekk på 1980-tallet
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 7/91.

«Forskningsorganisasjon på regjerings- og forskningsrådnivå i noen OECD-land»
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 8/91.

«Fagpersonell til sentrale strøk: Jobben trekker, men familien holder igjen – eller omvendt?»

Høgskolekandidater de ti første årene etter eksamen. Flytteårsaker og flytterater
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 10/91.

«Valg av utdanning og yrke»

Betydningen av kjønn og sosial og geografisk bakgrunn ved utdannings- og yrkesvalg.

NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 12/91.

«Mager skörd för livslångt slit»
Jämfo-rapport nr. 23/Juni 1991.

«Skolen som samfunnsmedisin»
Visjoner og virkelighet i 1980-årenes amerikanske skoleutvikling.

Norsk senter for barneforskning, rapport nr. 23, Mai 1991.

«Child language disorders»

The proceedings of the conference on Røros, Norway 17-22 March 1990.

Norsk senter for barneforskning, rapport nr. 24, Juni 1991.

«Barn»

Nytt fra forskning om barn i Norge, nr. 3/1991.

Norsk senter for barneforskning, Universitetet i Trondheim.

Institutt for samfunnsforskning:

«Sammendragsserie nr. 4/1991», Oslo 1991.

«Women in a changing Europe»

European Feminist Research Conference, University of Aalborg 18-22 august 1991

«Kjønns- og likestillingsperspektiv i utdanningsforskningen»

Utdannings- og forskningsdepartementet, 1990

«Ny litteratur om kvinner. En bibliografi»

Kvinnohistoriska samlingarna, nr. 1991:3
Göteborgs universitetsbibliotek, 1991

Marit S. Haugen:

«Kvinnebonden», Rapport nr. 7/91

Senter for Bygdeforskning, Trondheim jan. 1991.

«The status of women»

Annotated bibliography for the period 1965-1990

UNESCO Publications, Paris 1991.

EGNE

PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 5/79:

Lønnet og ulønnet omsorg.

Arbeidsnotat nr. 2/81:

Kvinner, overgang og aldring.

Arbeidsnotat nr. 1/83:

Humanistisk konferanse om kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:

Kvinneforskning for samfunnsplanlegging. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:

Kvinner og arbeid 1750–1914 i England og Frankrike. En oversikt over kvinnehistorisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 1/84:

Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo 20.–23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:

Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 2/85:

Kvinner i medisinsk forskning. Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 5/85:

NAVFs støtte til kvinnelige forskere og kvinneforskningen. Oppgaver og organisering etter 1986. *Opptrykk*.

Arbeidsnotat nr. 3/86:

Framtidas Norge – på kvinners vilkår? Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 3/87:

1. Norske seminar i medisinsk kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 3/88:

Oversikt over samfunnsvitenskapelig forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 4/88:

Oversikt over humanistisk forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 5/88:

Kvinner i forskning: Medisin, naturvitenskap og teknologi. Personoversikt.

Arbeidsnotat nr. 6/88:

Rekruttering av kvinner til forskning innen matematikk og fysikk. Rapport fra arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 1/89:
Makt og medvirkning.
Kvinneperspektiver i forskning om ledelse,
organisasjon og styring (LOS).
Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 1/91:
Veiet og funnet for lett – og for tung.
Kjønn og vitenskapelig bedømmelse.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/91:
Karriereveier for kvinner i medisinsk
forskning. En konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 3/91:
Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra
en nordisk forskerkonferanse.

Arbeidsnotat nr. 4/91:
5. nordiske seminar i medisinsk kvinne-
forskning.
Rapport fra et seminar.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen.
Av Mie Berg.

Elisabeth Fürst: *Kvinner i Akademia –
inntrengere i en mannskultur?* 1988.
Kr. 85,-

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg
Aase Sørensen, Gro Hanne Aas: *På kvin-
ners vis – med kvinners råd. Nye perspek-
tiver på forskningspolitikken.*
1988. Kr. 85,-

*Enslige svaler i norsk forskning? Kvinner
i medisinsk, naturvitenskapelig og tekno-
logisk forskning i universitets- og høgsko-
lesektoren 1974–1987.* NAVF, NTNF,
1990.

Aasta Hansteen, Tyve aars kamp. *Tilbake-
blikk og fremsyn.* Red. Elisabeth Aasen.

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forsk-
ning – naturvitenskap og teknologi.*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forsk-
ning – medisin.*

Samtlige publikasjoner kan fås ved hen-
vendelse til NAVFs sekretariat for kvinne-
forskning.

Bidragstere

Gerd Bjørhovde, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 264.

Synnøve des Bouvrie, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 271.

Tove Bull, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 268.

Rannveig Dahle, førsteamanuensis, Sosialt arbeid, Universitetet i Trondheim, AVH, 7055 Dragvoll.
Tlf. (07) 59 19 29.

Ragnhild Engelskjøn

Anne Heith, amanuensis, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, Sydneplassen 9, 5007 Bergen.
Tlf. (05) 21 24 27.

Åse Hiorth Lervik, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 236.

Ellen Mortensen, førsteamanuensis, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 261.

Anka Ryall, førsteamanuensis, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 254.

Björg Seland, cand.philol., Tømmerstien 3 B, 4639 Kristiansand.
Tlf. (042) 40 316.

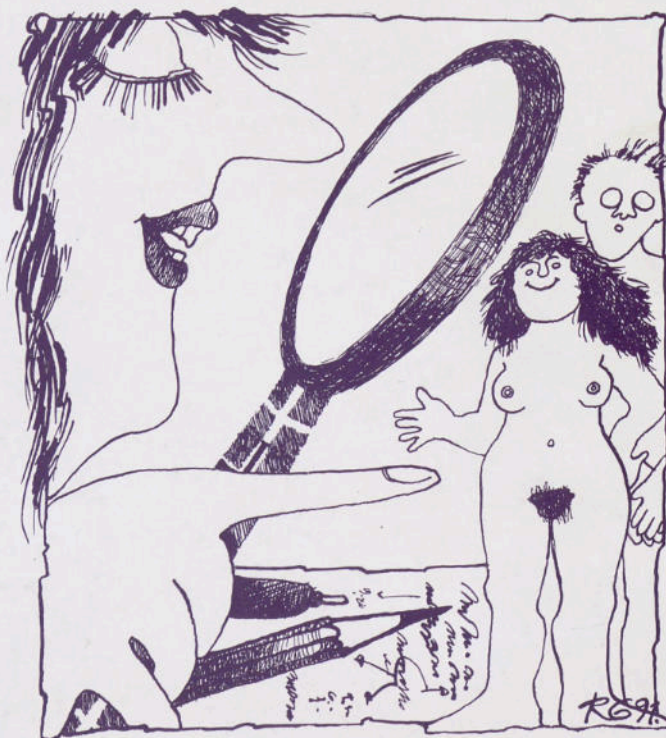
Toril Swan, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 266.

5. nordiske seminar i medisinsk kvinneforskning

En seminarrapport

Arbeidsnotat 4/91

NAVFs sekretariat for kvinneforskning

Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

Arbeidsnotatet fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning,
tlf. (02) 15 70 12.

Nytt om kvinneforskning nr. 5/91